

Mardin Artuklu Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü

BİR ŞİRKET KENTİ OLARAK TPAO BATMAN
YERLEŞKESİNİN
TOPLUMSAL-MEKÂNSAL OKUMASI

Özlem GÜMÜŞ

Mimarlık Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Programı
 için hazırlanmış Tez

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ezgi Tuncer Gürkaş
Ocak 2016

Mardin Artuklu Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü

BİR ŞİRKET KENTİ OLARAK TPAO BATMAN
YERLEŞKESİNİN
TOPLUMSAL-MEKÂNSAL OKUMASI

Özlem GÜMÜŞ

Mimarlık Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Programı
 için hazırlanmış Tez

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ezgi Tuncer Gürkaş

Ocak 2016

TEZ ONAY SAYFASI

Mardin Artuklu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 11201303 numaralı Yüksek Lisans öğrencisi, "Özlem GÜMÜŞ", ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "Bir Şirket Kenti Olarak TPAO Batman Yerleşkesinin Toplumsal-Mekânsal Okuması" başlıklı tezini, aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

(imza)
Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Ezgi Tuncer GÜRKAŞ
(Akademik Ünvanı, Adı-Soyadı)

(imza)
Üye : Yrd. Doç. Dr. Ezgi Tuncer GÜRKAŞ
(Akademik Ünvanı, Adı-Soyadı)

(imza)
Üye : Yrd. Doç. Dr. Tayfun GÜRKAŞ
(Akademik Ünvanı, Adı-Soyadı)

(imza)
Üye : Prof. Dr. Uğur TANYELİ
(Akademik Ünvanı, Adı-Soyadı)

(imza)
Üye : Prof. Dr. Bülent TANJU
(Akademik Ünvanı, Adı-Soyadı)

(imza)
Üye : Yrd. Doç. Dr. Sıtkı KARADENİZ
(Akademik Ünvanı, Adı-Soyadı)

Teslim Tarihi: 28.12.2015

Savunma Tarihi : 27.01.2016



TPAO için...

ÖNSÖZ

Bu çalışma, içerisinde yetiştiğim TPAO Batman Lojmanlarının şahsında bıraktığı anıların izini sürerek başlayan ve bu anıların meydana getirdiği kültürel inşayı, "mimarlık ve kent" ile birlikte ele almak amacı ile oluşturuldu. Bu açıdan çalışmamda ilk ve en önemli teşekkürü TPAO'da yaptığım çalışmalarda, kendi hatıralarını ve birikimlerini esirgemeyen tüm TPAO'lulara borçluyum.

Tez sürecim boyunca bilgi, birikim, yönlendirme ve desteğini içtenlikle sunan danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ezgi Tuncer Gürkaş'a, sürecin başından itibaren psikolojik desteklerini esirgemeyen aileme, yakın çevreme ve arkadaşlarıma müteşekkirim.

Akademik çalışmalarım süresince şahsi iş hayatımı inisiyatifim doğrultusunda kullanabilme iznini sunan işyeri çalışanı arkadaşlarıma da minnettar olduğumu belirtmeliyim.

Ayrıca araştırma sürecinde gerçekleştirdiğim röportajlarda anılarını ve düşüncelerini esirgemeyen, TPAO'yu anlattıkça tekrar hatırlayan ve yaşayan bütün görüşmecilerime ayrı ayrı teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu tez şahsım için sadece akademik bir çalışma değil, geçmişimi meydana getiren bir yerleşkenin tarihine de yolculuk mahiyetinde olduğundan tezimi **TPAO'ya ve bütün TPAO'lulara ithaf ediyorum.**

Saygılarımla

Özlem GÜMÜŞ

Mardin, 2016

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	VIII
ŞEKİLLER DİZİNİ	X
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XII
BÖLÜM 1 - GİRİŞ	1
1.1. Problemin Tanımı	1
1.2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı.....	2
1.3. Yöntem ve Terimler.....	2
BÖLÜM 2 - TPAO'nun OLUŞUM EVRESİ.....	4
2.1. Kır, Kent ve Endüstri Devrimi.....	4
2.2. Türkiye'de Endüstrileşme, Kentleşme ve Petrol	9
2.3. Raman'da Petrol ve Mekânsallaşma Süreci	14
<i>İlk Merkez Kamp: Garzan- Meymune- Raman 8</i>	14
2.4. TPAO Batman Kuruluş Süreci ve Türkiye'de Petrol Kanunu.....	20
BÖLÜM 3 - TPAO Bir Şirket Kent Olarak Okunabilir Mi?	22
3.1. Endüstriyel Yer Seçimi Bağlamında İluh ve TPAO	22
3.2. Tarihsel Çerçeve ve Şirket Kentler	26
<i>İşçilerin Kentlileştirilmesi ve İşçi Yerleşkeleri</i>	26
<i>New Harmony</i>	27
<i>Phalanstere</i>	30
<i>Cite Industrielle (Endüstri Kenti)</i>	32
<i>19. Yüzyıl'da Şirket Kentler</i>	34
<i>İşçi Kentlerine ve İdeal Kentlere Yaklaşımlar</i>	39
3.3. Kuramsal Çerçeve ve Şirket Kentler.....	43
3.4. Türkiye'de Şirket Kentler / İşçi Yerleşkeleri.....	49
BÖLÜM 4 - Şirket Kent & Toplumsal Mekân: TPAO'luluk	58
4.1. 1960- 1980 Yılları Arasında TPAO	59
<i>TPAO Batman Orkestrası</i>	66
<i>Toprağın Kanı Filmi</i>	68
<i>Batman Petrol Spor Kulübü</i>	69
<i>"Berlin Duvarı" - TPAO Giriş Kapısı</i>	71
<i>"70 m2'lik Yuvalar"- TPAO Lojmanları</i>	74
<i>Bekar Pansiyonu (40 Kişilik)</i>	88

<i>Yazlık- Kışlık Sinema</i>	88
<i>1 Numaralı Misafirhane</i>	89
4.2. 1980- 2000 Yılları Arasında TPAO	90
<i>Beyaz Saray (İşçi Yemekhanesi)</i>	93
<i>Petrol Ticaret</i>	94
<i>Ekonoma</i>	94
<i>Manav (Site Market)</i>	95
<i>Park Restoran</i>	95
<i>Kristal Park</i>	96
<i>TED Koleji</i>	99
<i>Çetin Kafeterya</i>	101
4.3. 2000 Sonrasında TPAO ve Batman	102
BÖLÜM 5- SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER	104
<i>Sorunsal</i>	104
<i>Sonsöz</i>	105
KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA	107
ÖZGEÇMİŞ	111

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

BİR ŞİRKET KENTİ OLARAK TPAO BATMAN YERLEŞKESİNİN TOPLUMSAL-MEKÂNSAL OKUMASI

Özlem GÜMÜŞ

Mardin Artuklu Üniversitesi

Fen Bilimler Enstitüsü

Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı

2016- Sayfa: 125

Endüstri dönemi sonrasında belirgin bir sınıfa dönüşen "işçi" için, birbirinden farklı ihtiyaçlar ve gerekçeler doğrultusunda çeşitli yaşam alanları üretilmiştir. Bu alanların/mekânların birçoğu kuramsal ve ideolojik altyapısı açısından benzerlikler taşımaktadırlar. Birçok işçi yerleşkesinin amacı, işçinin belirli bir alan içerisinde düzenli, sağlıklı ve konforlu yaşam deneyimi elde ederek işyerindeki verimini arttırmasıdır. Bu bağlamda işçilerin zihinsel ve toplumsal ihtiyaçlarının belirli bir alan içerisinde giderilmesine yönelik yapılanmalardan birisi olarak şirket kentler ele alınmaktadır.

İngiltere, Almanya gibi sanayileşmenin başı çektiği ülkelerde şirket kentler, işçilerin temel ihtiyacı olan barınma mekânlarının kentlerde meydana getirdiği krizden sonra oluşturulmaya başlanmıştır. Türkiye’de ise bu yerleşkelerin birçoğu Cumhuriyet sonrasında inşa edildiğinden dolayı çoğunlukla, ideolojik anlamda "ulusun inşası" ile ilişkili biçimde ele alınmaktadır. Bu çalışmanın inceleme alanı olan TPAO Batman Yerleşkesi’nin ise, hammaddenin ve enerji ihtiyacının meydana getirdiği bir şirket kent olarak Türkiye’deki diğer işçi yerleşkeleri örneklerinden ayrıldığı düşünülmektedir. Yerleşkede inşa edilen mekânlar ve bu mekânların kendi içerisindeki sirkülasyonu, şirket kent örnekleri ile benzer unsurlar taşımakla birlikte TPAO, bu mekânlarda meydana gelen toplumsal üretimleri ile benzer uygulamalardan da ayrılmaktadır. Bu tez, toplumsal ve mekânsal oluşumların bir ürünü ve yeni bir alt kültür olarak TPAO yerleşimini ve "TPAO'luluk" durumunu ele almaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: TPAO, şirket kentler, mekân üretimi, toplumsallık

ABSTRACT

Post Graduate Thesis

THE SOCIAL-SPATIAL STUDY OF THE TPAO BATMAN CAMPUS AREA AS BEING A COMPANY TOWN

Özlem GÜMÜŞ

Mardin Artuklu University

Institute Of Science And Technology

Educational Sciences Department

2016- Page: 125

In historic process, after the industry period "the workers" had become a significant class, and because of the all different needs and justifications, lots of living places had been built. Many of this places shares the same ideological and theoretic background. The purpose of building the many worker campus areas is to provide a regular, healthy, comfortable living experience for workers in a certain living space and also to increase workplace's productivity. In this sense; the aim of the thesis is approaching the company towns which are built to supply mental and social needs in the certain living areas.

At the most known industry countries such as England, Germany; company towns had been built and they were trying to find a solution for worker's living space crisis and the situation of the towns. In Turkey, these places had been built after the proclamation of the republic so ideologically It's also an important part of the "building of the nation". TPAO Batman campus area which is the main field of this study, is a company town aimed to supply energy and petrol raw material and It became different from all the other examples. The places had been built in the campus area and the circulation in themselves, had lots of commons with the other company town samples. However TPAO, became unique because of the applications had been made and having the social productions as a result of this. This thesis focuses on the TPAO campus area; which is the result of the social and spatial formations and became a new subculture, and also will discuss about "being a TPAO participant"

Key words : TPAO, company town, building places, community

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 2.1 İlk Petrol Arama Çalışmaları, 1948

Fotoğraf 2.2 Ramandağı Petrol Arama Çalışmaları, 1948

Fotoğraf 2.3 Raman-8 Kuyusunda Petrol Çıkarma, 1948

Fotoğraf 2.4 Başbakan'ın Raman Ziyareti'ne İlişkin Gazete Haberi

Fotoğraf 2.5 İlk Mühendis Barınma Mekânı-Garzan, 1940

Fotoğraf 2.6 Basbirin Merkez Kampı,1945

Fotoğraf 2.7 Raman Sondaj Bölgesi

Fotoğraf 2.8 Raman Merkez Kampı, 1945

Fotoğraf 2.9 Raman Mühendis Lojmanları, 1945

Fotoğraf 2.10 Rafinerisi, İstasyon ve İluh İlişkisi

Fotoğraf 3.1 18. yy.'da bir barınma ünitesi, Benevelo

Fotoğraf 3.2 18. yy'da İngiltere'de İşçi mekânları İllustrasyonu,Gostave Dore

Fotoğraf 3.3 New Harmony Planı

Fotoğraf 3.4 New Harmony Yerleşkesi Perspektifi

Fotoğraf 3.5 Phalanstere Yerleşkesi Plan ve Cepheleri

Fotoğraf 3.6 Endüstri Kenti Genel Perspektif

Fotoğraf 3.7 Endüstri Kenti Konut Eskizleri

Fotoğraf 3.8 Lowell, Massachusetts Şirket Kent Resmi

Fotoğraf 3.9 Pullman Şirket Kent Resmi

Fotoğraf 3.10 Gary- Indiana Şirket Kent Resmi

Fotoğraf 3.11 Highland Park- River Rounge Ford Şirket Kentleri

Fotoğraf 3.12 Bahçe-şehir Yerleşkesi Kuramsal Plan Çalışması, Howard

Fotoğraf 3.13 Broadaere City

Fotoğraf 3.14 Sümerbank Hereke Fabrikası Amele Evleri

Fotoğraf 3.15 Sümerbank Amele Evleri

Fotoğraf 4.1 1966 Yılı TPAO - İluh Yerleşkesi Genel Görünüm

Fotoğraf 4.2 İstasyon'dan TPAO'nun Genel Görünüşü

Fotoğraf 4.3 TPAO Batman Orkestrası ve Altın Mikrofon Ödülü

Fotoğraf 4.4 Toprağın Kanı Filmi, TPAO

Fotoğraf 4.5 Basında Batman Petrol Spor

Fotoğraf 4.6 TPAO Rafineri Giriş Kapısı

Fotoğraf 4.7 TPAO Batman Nizamiye Giriş Kapısı

Fotoğraf 4.8 2013 Yılı'nda TPAO Giriş Kapısı ve Projesi

Fotoğraf 4.9 TPAO Site Lojmanlardan Genel Bir Görünüm, 1960

Fotoğraf 4.10 TPAO Site Yerleşkesi Genel Görünüm

Fotoğraf 4.11 TPAO Sitesi Yazlık-Kışlık Sinema

Fotoğraf 4.12 Beyaz Saray İşçi Yemekhanesi

Fotoğraf 4.13 TPAO Park Restoran

Fotoğraf 4.14 TPAO Çetin Kafeterya

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1 -TPAO-İluh- İstasyon Yerleşim ve İlişkiler Ağı

Şekil 4.1 - 1966 Yılı TPAO Batman Yerleşkesi Genel Yerleşim Planı (1966 yılına ait Siirt Yıllıklarında yer alan Yerleşim Planı'ndan yararlanılarak tez yazarı tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 4.2 TPAO Batman Giriş Kapısı Plan ve Cephe Çizimleri (Tez Yazarı Tarafından Şematize Edilmiştir)

Şekil 4.3 TPAO Lojmanları Genel Değerlendirme Haritası (Tez Yazarı Tarafından Şematize Edilmiştir)

Şekil 4.4 TPAO Lojmanları Genel Değerlendirme Haritası (Tez Yazarı Tarafından Şematize Edilmiştir)

Şekil 4.5 Müdürevleri Yerleşimi ve Kat Planı (Tez Yazarı Tarafından Şematize Edilmiştir)

Şekil 4.6 İkizevler Yerleşimi ve Kat Planı (Tez Yazarı Tarafından Şematize Edilmiştir)

Şekil 4.7 İki Katlı Personel Şef ve Amir Lojmanı Kat Planı (Tez Yazarı Tarafından Şematize Edilmiştir)

Şekil 4.8 İki Katlı Personel Lojmanı Kat Planı (Tez Yazarı Tarafından Şematize Edilmiştir)

Şekil 4.9 İki Katlı Personel Lojmanı Kat Planı (Tez Yazarı Tarafından Şematize Edilmiştir)

Şekil 4.10 1+1 Konutlara Ait Kat Planı (Tez Yazarı Tarafından Şematize Edilmiştir)

Şekil 4.11 Çınarlı Konutlarına Ait Kat Planı (Tez Yazarı Tarafından Şematize Edilmiştir)

Şekil 4.12 1995 Yılına Ait TPAO Site Yerleşim Planı (1966 Yılında İşlenen Harita Üzerinde Genişleyen Alanlar İşlenerek Tez Yazarı Tarafından Düzenlenmiştir)

Şekil 4.13 TPAO -Batman- İstasyon İlişkisi (1990 Yılından Sonra TPAO Etrafında Meydana Gelen Büyümeyi Göstermek Amacı İle Tez Yazarı Tarafından Şematize Edilmiştir.)

Şekil 4.14 TPAO Kristal Park Sosyal Tesislerinin Kat Planı ve Yerleşim
Görseli (Kat Planı Tez Yazarı Tarafından Düzenlenmiştir)

Şekil 4.14 - TPAO Yerleşim Planı (2000 Sonrasında Yeni Eklenen Yapılar İle
Birlikte Ele Alınıp, Tez Yazarı Tarafından Çizilmiştir)



SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

TPAO : Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

KİT : Kamu İktisadi Teşekkülleri

BBSP: Birinci Beş Yıllık Sosyal Planlama



BÖLÜM 1 - GİRİŞ

1.1. Problemin Tanımı

Kentler birçok şeyin bir araya gelmesidir: Anıların, arzuların, bir dilin işaretlerinin. Kentler takas yerleridir; tıpkı bütün ekonomi tarihi kitaplarında anlatıldığı gibi ama bu değiş tokuşlar yalnızca ticari takaslar değil; kelime, arzu ve anı değiş-tokuşlarıdır (Calvino,2002, 13). Calvino'nun kentlere yüklediği, zihinsel anlamlar günümüzde edebi metinleri aşan bir tartışma olarak karşımıza çıkmaktadır. 1970 sonrasında "mekân", iki boyutlu, geometrik bir üretim olmak ile birlikte toplum tarafından da inşa edilen bir gerçeklik olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda tartışılan mekânlar/kentler korunaklı, sınırları belirli, donmuş formlar olarak değil; bireyin ya da toplumun her an değiştirdiği, dönüştürdüğü ve yeniden ürettiği yerler olarak ele alınmaktadır. Öyle ki artık "bir kaldırım, sokak lambası, kamusal bir paylaşım alanı ya da komşu evin balkonu" dahi ölçek farkı gözetmeksizin analiz edilebilecek toplumsal mekânlara dönüşür.

Bireysel olarak, yaşadığımız mekânlar ile kurduğumuz ilişkiler de, bu mekânların "nesnel" halinden farklı bir boyuta taşınmasını sağlar. İçerisinde yaşadığımız mekânların "anılar, arzular, karışmalar ve karşılaşmalar" gibi bir takım dinamikler ile yeniden yorumlanması ve üretilmesi, bireysel geçmişimizi meydana getirir. Böylece bizlerin inşa ettiği kentler, "bizleri" de inşa eder. Bu yaklaşım ile yukarıda belirtilen, mekânın toplumsal bir üretim olduğu savına ek olarak, mekânın da bir toplum ürettiğini söylemek mümkündür. Mekân, zihinsel olarak projelendirilmeye başladığı anda, içerisinde yaşayacak bireyleri kendi bünyesine yerleştirmeye başlar. Fiziksel form halini aldıktan sonra ise, birey ya da toplum tarafından kullanılır. Bu kullanım bireyin mekân ile kurduğu duygusal bağ ile onu yeniden üretmesinin yolunu açar.

Bunlarla beraber mekânın kendisi de bireyi ya da toplumu değiştirir, dönüştürür, kimi zaman yeniden inşa eder. Bu çalışmaya yön veren sav ise mekânın ne sadece toplumsal bir üretim olduğu ne de toplumu üretmekten ibaret rol üstlendiğidir. Özellikle üzerinde durulacak kısım, birbirinden

bağımsız düşünölemeyecek iki üretimin, "mekân-toplum" ilişkisinin karşılıklı ve girift yapısıdır.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Mekân ve toplum arasında yukarıda belirtilen ilişkileri tartışmaya açabilmek için iki güzergâh izlemek mümkündür. Birincisi bu sorunsalları, kuramsal olarak tartışıp örneklemleri araştırmak ve tartışılabilir en uygun örneği analiz etmektir. İkinci güzergâh ise bu ilişkilerin varlığını bir alan üzerinde tespit ettikten sonra bu alanı, üzerinde çalışılacak bir "saha" olarak ele almak ve tartışmaları alan üzerinde değerlendirmek böylece alan odaklı bir kuramsal analiz yürütmektir. Bu tez TPAO'da var olan bir takım üretimleri yorumlamak ve anlamlandırabilmek amacıyla hazırlandığından ikinci güzergaha daha yakındır.

Bu çalışmanın kapsamını, TPAO Batman yerleşkesi oluşturmaktadır. Çalışma, yerleşkenin kullanıcısı olarak içerisinde yer alan mekânların deneyimlerinden ve burada oluşan zihinsel inşanın izlerinden yola çıkarak başlamıştır. Bu süreç sonrasında "TPAO ve TPAO'luluk nedir ve nasıl oluşmuştur?" sorunsalından yola çıkarak gerçekleştirilen araştırma süreci, benzer yerleşkelerin ele alınması ile ilerleyen bir literatür taramasına dönüşmüştür. İlk olarak daha biçimsel benzerliklerden yola çıkarak "güvenlikli kapalı siteler, KİT yerleşkeleri, Cumhuriyet sonrası devlet tarafından inşa edilen benzer yerleşkeler" ile birlikte ele alınmıştır. Ancak kuramsal ve tarihsel oluşumu değerlendirildiğinde TPAO'nun bu yerleşkelerden ayrıldığı ve daha çok endüstri dönemi sonrası inşa edilen "şirket kentler" ile benzer unsurlar barındırdığı tespit edilmiştir.

1.3. Yöntem ve Terimler

Bu çalışma mekânın sadece geometrik ve öklityen bir üretim olmadığını açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışmada çokça değinilen kavram "toplumsal mekân"dır. Bu açıdan kapsamı oluşturan mekânı ele alırken niteliksel bir yöntem kullanılmıştır. Çalışma istatikseld verilerden çok, mekânlardaki zihinsel verilerden beslendiğinden, TPAO'yu oluşturan, orada yaşayan ve üretime dâhil olan insanlar ile derinlemesine görüşmeler yapılmış bu görüşmeler analiz edilirken gözlemlerden ve haritalamalardan yararlanılmıştır. Haritalar, genel bir tablo çıkarabilmek için değil süreçler arasındaki geçişi alan üzerinden

okuyabilmek amacı ile hazırlanmış ve kentsel analizler ile desteklenmiştir. Ayrıca kapsam olarak "şirket kent" oluşumları ile benzerlikler barındıran bu yerleşkenin kuramsal çerçevesini temellendirebilmek için literatür taramaları yapılmış ve örnekler analiz edilmiştir. Analizler ve örnekler ile amaçlanan, bütün şirket kentlerini tek bir kurama dayandırmak değil, bu kentlerdeki kavramsal, tarihsel ve öznel çoğulluğu tespit edebilmektir.



BÖLÜM 2 - TPAO'nun OLUŞUM EVRESİ

Endüstri döneminin, mekân okumaları için bir kırılma barındırdığını söylemek mümkündür. "Enerji, üretim, hammadde, işçi..vs" unsurları bu kırılmada aktif rol oynamaktadır. Bu bölüm özellikle enerjinin ve hammaddenin, insan ve mekân üzerindeki belirleyici etkisini tartışmaya açabilmek amacı ile oluşturulmuştur. Varılmaya çalışılacak bir önerme "hammaddenin mekânsallaşmaya etkisinin nasıl ve ne düzeyde gerçekleştiği"dir. Bu açıdan tümünden gelim yöntemi ile önce endüstrinin kentlerde oluşturduğu farklılıklar "Kır, Kent ve Endüstri Devrimi" bölümünde saptanmaya çalışılacak daha sonra ise "Türkiye'de Endüstrileşme, Kentleşme ve Petrol" bölümü üzerinden mercek daha da yakınlaştırılarak önerme ve problem üzerinde daralacaktır.

2.1. Kır, Kent ve Endüstri Devrimi

Tarihsel süreçte kent oluşumları incelendiğinde, toplumun "alan/mekân" kullanımının çizgisel bir güzergah izlemediği göze çarpmaktadır. Bundan dolayı kentleşmeleri net kavramlar ya da tarihler ile ayırmak oldukça güçtür. Belli başlı durumlar ya da olaylar başlangıç noktaları olarak belirlenebilir lakin o başlangıç noktalarında dahi dönemler arasında girift ilişkiler ağı ve geçişler süregelmektedir. Kentleşme okumaları bu geçişlere rağmen başlangıç noktalarını üze ayırmıştır. Bu üç tabaka, üç dönem ya da üç alanı kırsal, endüstriyel ve kentsel kentleşmeler olarak sıralamak mümkündür (Lefebvre, 2013, 47). Bu dönemler yalnızca süreç değişimlerini değil; algı, mekân, zaman, imge, kavram, dil, rasyonelite, teori ve toplumsal pratikleri de değiştirmiş ve dönüştürmüştür (Lefebvre, age, 31).

Kırsal alan, mekânın zihinsel ve toplumsal süreçte, doğanın etkisi ile temsil edildiği bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönem özellikle sonrasında süregelen "endüstrileşme" ile birlikte "kır-kent" kıyasının bir ögesi olarak belirginleşmektedir. Bu iki alan birbiri karşısında ve kendi dönemleri içerisinde zamansal, mekânsal, toplumsal olarak farklılaşmakta; bedensel emek - zihinsel emek, üretim- ticaret, tarım ve sanayini iki dönem arasında birbirine karşı durmaktadır. Dolayısı ile günümüze kadar gelen kentleşme okumalarında kırsal

alan, köylü toplumu, tarım ile uğraşan popülasyonu, bedensel emeği ile sisteme katılan dönem insanını temsil etmektedir. Ancak bu dönemin sadece tarım ile uğraşan köylü toplumu üzerine kurulu olduğunu söylemek yanlış olur. Her dönemde alternatif belirgin ve belirleyici toplumlar olduğu gibi bu dönemde de, kendi feodal şehirlerini inşa eden, bu şehirlerdeki mübadele ve pazar alanları ile kırsal toplumu çeken kitleler mevcuttur. Bu şehirlerin siyasi, dinsel ve eğitim faaliyetlerin merkezi olduğunu söylemek mümkündür. Şehrin iç düzeni, ekonomik ve sosyal yapısına uygundur. Sokaklar yalnız insanların ve yük taşıma aracı olarak kullanılan hayvanların geçişine elverişlidir, yapılar alçak ve sıkışiktır. Sert bir mekânsal ayrışma, mahalleleri, meslek gruplarını, tabakaları birbirinden koparmıştır. Ekonomik hayat bakımından çok az bölünme ve ihtisaslaşma olup loncalar, düzenleyici misyon üstlenmiştir. Bu açıdan "kırsal" dönem şehirleri, örgütlenmesi ve örgütlemesi farkıyla da modern sanayi şehirlerine nazaran "organik"tir (Kıray,2000,16).

Endüstriyel alan ise, kır ve doğanın belirleyici etkisini yitirdiği bir dönem olarak, yeni bir toplumsallığın inşasını barındırmaktadır. Endüstriyel alanı tetikleyen bir "nesne" olarak makine, tek bir aleti kendi gücü ve imkanları doğrultusunda kullanan işçi yerine, çok sayıda benzer alet çalıştıran ve biçimi ne olursa olsun tek bir güç tarafından daha hızlı döndürülen "mekânizma" topluluğunun ana elemanıdır. Burada makine, mekânizma aracı olarak sistemin belirleyicisi ve üretimin de basit bir ögesi konumundadır (Marks, 1996, 385-390). Ancak üretim üzerinde gerçekleştirdiği baskın artış, hız ve çoğalma ile kullanıcıyı kendisine bağımlı kılmaktadır. Bu noktada, onu kullananı -ki bu dönem itibari ile "işçi" sınıfı haline gelen kullanıcıyı- kendi etrafında toplayarak bir "merkez" misyonu üstlenmektedir.

Eric Hobsbawm, 1879-1848 yıllar arasına "çifte devrim" adını verdiği ve endüstrileşme sürecini değerlendirdiği çalışmasında, özellikle İngiltere odaklı "Endüstri Devrimi" için bazı sözcükleri anlamlandırmıştır. Bu sözcükler genel bir ifade ile "endüstri, sanayici, fabrika, orta sınıf, çalışan sınıf, kapitalizm, sosyalizm" detayda ise, "aristokrasi, demiryolu, liberal, muhafazakar, proletarya" şeklinde çoğaltılabilir (Hobsbawm, 2012, 9). Birçoğu, bu dönemde etkisini gösteren, gelişen, değişen ve tartışmaya açılan bu kavramlar ise "makine" odağında bir araya gelerek yeni dönemi tartışılır kılmaktadır.

“Makineleşme, sanayileşme, endüstrileşme” birbirini kapsayarak çoğalan ve benzer imgeler barındıran kavramlar olarak bu yeni dönemde karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan endüstrinin özellikle makineye bağlı “devrimi”, aydınlanmanın bir takım dinamikleri daha öncesinde kendini hissettirse de, insanlık için ciddi bir kırılmayı ifade etmektedir.

Dar anlamda endüstrileşme, mal üretiminde makine kullanma veya milli gelir içinde endüstri kesiminin payının belirli bir orana erişmesi iken; kavram "mal ve üretim" ölçeğini aşarak ilişkilendiği tüm disiplinleri kendi doğrultusunda köklü değişimlere uğratmıştır (İlkin, 1973, 427). En başta ürettiği “modern” kavramı ile dönemdeki insanın ayırt ediciliğini ortaya koymuştur.

“Kentlileşme” ve “modern kent oluşumları” bu demografik devrimin sonraki süreçlerdeki birer yansımasıdır. Sanayileşmenin kentleşmeyi doğurduğunu söylemek yanlış olur ancak, bu döneme değin azınlık durumda kalan bir oluşumu tetiklediği ve hızlandırdığı düşünülebilir. Özellikle ABD ve Japonya gibi sanayileşmiş yerlerde, kırsal kesimden kentsel topluma geçişin tek bir kuşakta gerçekleşmesi, toplumsal yaşamın tüm yönlerinde kökten ve ani değişimleri de beraberinde getirmiştir. (Wirth, 2002 ,84) Kırsal alanın kentsel nüfusa oranı ilk defa istatistiksel anlamda fark edilir düzeyde değişiklik gösterirken, ölüm oranı da bu dönemde ilk kez doğum oranının altına düşmeye başlamıştır. Böylece nüfus dağılımının coğrafyası ve dengesi gözle görülür biçimde farklılaşmıştır. Endüstri yapılarının biteviye artışı beraberinde altyapıyı, yolları, kanalları kendisine bağlamış, bu yapılar oluşturdukları istihdam alanları ile kendiliğinden çekim noktaları oluşturmuştur. Küçük tesislerin yerini alan büyük fabrikalar, giderek yeni enerji merkezleri etrafında toplanırken, geçen yüz yıllarda olduğundan çok daha hızlı biçimde kente göçen işçiler ve işsizler ordusu da fabrikaların etraflarına yerleşmeye başlamıştır. Yeni merkezleri meydana getiren bu gelişmeler ile özellikle İngiltere’nin başı çektiği Avrupa’da meydana gelen kentleşmeler daha sonra tüm dünyaya yayılmıştır. “Dünyanın kentlileşmesi”, diğer bir ifadeyle kentli toplumun oluşumu “modern bir dünyaya doğru” geçildiğini göstermiştir.

Sanayi toplumunun temel özelliği, "kentlerin, daha doğrusu kent toplumunun/ kentsel toplumun gelişmesi" olurken, modern toplumların çözümlenmesini

amaçlayan sosyoloji de kendisine başlangıç olarak *sanayileşme ve kentleşme* biçimindeki bu çift görünümlü süreci referans almıştır (Lefebvre, 1998, 53). Modernleşme sürecinde kırsal alandan kentsel alana geçişi hızlandıran unsurları

- Feodal ilişkilerin çözülmesi
- Tarımın makineleşmesi
- Eğitimin kurumsallaşması zorunlu hale gelmesi ve süresinin uzaması
- Kitlesele üretim ve kitlesele tüketimin yaygınlaşması
- Üretimin evden ayrılarak atölye ve fabrikalarda yapılması
- Pazarın genişlemesi ve uluslararası hale dönüşmesi
- Siyasetin ve işletmelerin bürokratikleşmesi
- Kent koşullarının sağlıklı ve hijyenik hale getirilmesi şeklinde sıralamak mümkündür.

Bu geçişin etkisi ile kentlilik modern bir süreç haline dönüşmeye başlamıştır. Üçüncü Dünya ülkeleri de bu sürecin içine dahil olmuş, dünya nüfusu büyük oranda kentlileşmiş ve kırsal alanda yaşayanlar her geçen gün kentle daha sıkı ilişkiler içine girmişlerdir. Köylüler pazara (dolayısıyla kente) bağımlı hale gelmiştir. Köylülerin sağlık sorunlarını çözeceği yer, çocuklarını okutacağı yerler artık kentler olmuştur (Giddens, 2000, 501).

19. yy sonrasındaki dönem sadece üretim teknolojisini ve örgütlenmesini değil, toplumsal yapının tümünü köklü biçimde etkileyen bir gelişmedir. Endüstrileşme dinamiğinin nüfusun yoğunluğu arttırmaya yönelik etkilerini; endüstriyel üretim sürecinden kaynaklanan etkiler, endüstriyel ürünlerin niteliğinden kaynaklanan etkiler ve endüstriyel ürünlerin niceliğinden kaynaklanan etkiler olarak ayırmak mümkündür (Pollard 1980, aktaran: Bilgin, 1992, 11). Endüstriyel üretim sürecinden kaynaklanan etkilerde, "modern endüstri" belirleyici etken olarak üretim sürecinde merkez görevi üstlenmektedir. Böylece doğrudan bir genişleme ve yoğunlaşma ağı oluşmaktadır. Bu merkezlerin hem yerleri hem formları barındırdıkları sektörün faaliyetinden, konumundan ve üretiminden izler taşımaktadır. Özellikle hammaddeye bağılı endüstriyel gelişimlerde bu izler belirgin şekilde hammaddeyi merkeze alan bir ağlanma gerçekleştirilmektedir. Bu bölümde

"endüstriyel" kentleşmeye ilişkin genel bir değerlendirme yapılmasının ana gerekçesi tezin de ele alacağı yerleşke benzer durumdan etkilenmesinden kaynaklanmaktadır.



2.2. Türkiye'de Endüstrileşme, Kentleşme ve Petrol

Bir damla petrol bir damla kandan önemlidir.

Churchill, 1936

"...Petrol ne demek bilir misin? Petrol okul demek, yol demek, hastane demek.

Petrol toprağa gübre, zenginlik, bereket demek..."

Toprağın Kanı Filmi, 1966

Günümüzde makine, endüstri ya da kent yaşamı içerisinde petrol ile bağ kurmadan yaşamak olanaksızdır. Bu bölümde, endüstriyel üretimi sürekli kılan ve pazarın büyümesi ve dağılması açısından bugün dahi ülkeler arasındaki ve ülke içlerindeki enerji alışverişi ve rekabeti açısından alternatifi bulunmayan bir hammadde olarak "petrol" ele alınacaktır. Hem üretim sürecinde hem de üretimi sonrası dağılımı ve kullanımı sürecinde ilişkilendiği alanlarda kendi işletme ve kullanım alanı dışında da bir merkez misyonu üstlenerek başka inşaları temellendirip temellendiremediği tartışılmaya çalışılacak ve bu bağlamda TPAO örneği üzerinden bir önerme sunulmaya çalışılacaktır.

Endüstrileşmenin yürütücüsü olan makinenin kullanıldığı her alanda, enerji, kaynak veya girdiler ile eş anlam taşıyan bir hammadde olarak petrol, endüstriyel pazardaki yerini, motor kullanımına katılımı ile almıştır. Sözcük kökeni ile ilişkili olarak latince "petro-taş" ve "oleum-yağ" anlamına gelen terimlerin birleşmesi ile oluşan bu hammaddenin ana bileşeni hidrokarbon, gaz ve katrandır. Rafinajı sonrası benzin, gazyağı, motorin, fuel oil ve asfalt elde edilmektedir. 1850'li yıllarda ilk sızıntıları bulunduğu kumaşa emdirilerek ilaç yapımında kullanılmakta ve bileşenlerinden elde edilen gazyağı ile aydınlatma sağlanmaktayken sondaj ile üretilebilir bir hammadde olduğu fark edildikten sonra özellikle adı "enerji" ile birlikte anılmaya başlanan deyim yerinde ise "altın" vazifesi üstlenmiştir.

Endüstriyel dönem sonrası makine ve enerjiyi kendine bağlı/bağımlı kılan bu hammaddenin geçmişine ve ilk keşfine değinilecek olursa, ilk "modern" petrol

kuyusunun Azerbaycan'ın Bakü şehrinde 1848 yılında açıldığı bilinmektedir. Yirminci yüzyıl başlarına kadar taşıt/otomobil kullanımının seyrekliğinden dolayı, üretilen petrol yaklaşık elli yıllık bir süre zarfında makine yapı ve endüstriyel gaz yağı olarak kullanılmıştır. Bu açıdan, "modern petrol kuyusu" ile tariflenen ilk kuyu ve sondajların dahi; "modern petrol endüstrisinin" başlangıcı olduğu kabul edilemez. Sonraki dönemlerde ise Amerika'nın Pensilvanya eyaletinde Oil Creek bölgesinde gerçekleştirilen ve beraberinde coğrafi ve toplumsal bir çok üretimi tetikleyen açılım petrol tarihi açısından milat kabul edilmektedir.

Türkiye'de ise petrolün kırılma noktası "Raman-8 kuyusuna" uzanır. Osmanlı Dönemi'nde petrol aramalarının sınırlı alanlardaki sızıntıları değerlendirmek amacı ile gerçekleştirildiği, 1887'de ise aktif aramaların başladığı bilinmektedir (TPAO, 2005, 22). 1860 yılında düzenlenen ilk maden kanunu ile, öncesinde sağlanan imtiyazların kontrol altında tutulmasını önlediği petrol gelirleri ve getirisi kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Özellikle dönem kayıtlarında arama bölgelerinin Musul, Erzurum, İskenderun, Van ve Tekirdağ olduğu saptanmıştır (Çoban, 2009, 89). İskenderun'da yapılan sondajların verimli sonuçları gerçekleştirilen üretim süreci devamında Musul ve Bağdat vilayetlerinde doğal yollardan sızan petrolün kullanımı değerlendirilerek ilerlemiştir. Trakya bölgesinde gerçekleştirilen sondajlarda rastlanan petrol, dönem koşullarına göre oldukça verimli bir tonajı barındırsa dahi Osmanlı Dönemi için petrol keşfinin ve üretiminin aktif bir süreç barındırdığını söylemek güçtür.

Cumhuriyet döneminde ise, yurtiçindeki petrol olasılıklarını araştırmak amacı ile görevlendirilen teknik personellerin sayısını çoğaltabilmek ve tespit edilen petrolün yeni kurulmakta olan bir devlet tarafından yararlanılabilmek amacıyla 1926 yılında 792 sayılı bir Petrol Kanunu çıkartılmış ve bu kanun nezdinde Türkiye sınırları içerisinde petrol arama ve çıkarma yetkisi hükümete verilmiştir. Bu süreçten sonra, öncelikli Van Kürzot eyaletinde ardından Mardin-Cizre bölgelerinde tetkik ve aramalar yapılmıştır.



Fotoğraf 2.1

İlk Petrol Arama Çalışmaları, 1948

Bu dönemde dikkat çeken bir başka husus henüz yapılanmakta olan bir devlet teşekkülünün petrol gibi kıymetli bir hammadde alanında kendini yetiştirmiş uzman mühendisinin ve teknik personelinin olmayışıdır. Bundan ötürü petrolün Cumhuriyet tarihindeki sürecine ilişkin incelemeler yapıldığında, yaklaşık yirmi yıllık bir sürecin belirli teknik personeller ile sürdürüldüğü tespit edilmektedir. Ülkenin petrol tarihinin yirmi yılı bir kaç isim ile anılmaktadır. Bunlardan biri ilk dönemlerde Amerika'da görev yapmakta olan, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından gerçekleştirilen davet ile geçici bir süreliğine gelen ve sonrasında ulusal petrol çalışmalarında aktif yer alan ilk Türk petrolcü, Cevat Eyüp Taşman'dır. Dönemde adeta ülkeyi karış karış gezerek arama ve tetkik çalışmaları yapan Taşman, 1933 yılında kurulan "Petrol Arama ve İşletme İdaresi'nin de başına geçmiştir (Özcan, 2006 ,4). ABD'de beraber çalıştığı jeolog ve paleontolog ekibi ile Mardin ve Siirt civarında tetkik ve arama çalışmaları başlatan Taşman Türkiye petrolü için milat niteliği taşıyan Raman kuyuları etrafında tespitlerde bulunur. Yoksun koşullarda, bedensel emek gücü ile gerçekleştirilen aramalarda Mardin ve Basbirin'de petrol tespit edilir ve ilk sondaj kulesi Ekim 1934'de Basbirin'de kurulur (Fotoğraf 2.1).



Fotoğraf 2.2

Ramandağı Petrol Arama Çalışmaları, 1948

Böylece Türkiye tarihinde ilk derin sondaj çalışması ile petrol dönemi başlamış olur. Bu dönemde Midyat-Hasankeyf arasında yer alan Dicle nehrini geçecek köprü olmadığından, kuleler daha zor bir güzergah izlenerek Midyat- Mardin-Diyarbakır hattı üzerinden Maymune Boğazı'na getirilir. Bu süreç sonrası ilk açılan kuyu olarak Raman-1'de petrole rastlanır ve bu durum tüm ülkede yer edinen bir haber olarak ulusal gazetelerde de yer edinir. (Fotoğraf 2.2). Sonrasında alınan karar ile Ramandağı'nda öncelen açılmamış yüksek bir lokasyonda Raman-8 kuyusu açılır ve Türkiye'de petrol tarihin açısından Ramandağı'nı vazgeçilmez kılan yeni bir dönem aralanır.



Fotoğraf 2.3

Raman-8 Kuyusunda Petrol ıkarma, 1948

Raman-8 kuyusundan elde edilen petrol Şu ana değin yapılan çalışmaların en ũst seviyesinde olduğundan artık bŕlgeyi terk etme kararı yerine; ekibi arttırma ve buradaki sahayı daha verimli kullanabilmek için gerekli tũm ihtiyaçların karŐılanması gũndeme gelir (Fotoğraf 2.3). Raman-8 kuyusundan çıkan petrol tũm ũlkede gũndeme oturan bir gelişme olur ve dŕnemin baŐbakanı Refik Saydam, bu alanı yerinde incelemek ũzere bŕlgeyi ziyaret eder (Fotoğraf 2.4).



Fotoğraf 2.4

Başbakan'ın Raman Ziyareti'ne İlişkin Gazete Haberi

2.3. Raman'da Petrol ve Mekânsallaşma Süreci

İlk Merkez Kamp: Garzan- Meymune- Raman 8

Raman-8 kuyusunda çıkan petrolün etkileri bölgede hareketlilik oluşturmuş ve bu gelişme ile yeni yapılanmakta olan demiryolu güzergahlarının planlamaları değiştirilerek bu havza yakınından geçecek şekilde düzenlenmiştir. Özellikle yurdun dört bir yanının demir ağırlar ile örülmeye çalışıldığı bir altyapıda ulaşım ağının petrol ve rafineriye bağlı bu düzenlemesi ülkenin bu alana ve petrole verdiği önemi göstermektedir. İleri süreçte bu tren hattına ve petrol ile oluşan potansiyele bağlı olarak bu alana göç etme ve yerleşme durumları hızlanmıştır.

Diyarbakır-İluh güzergahında İluh'a 35-40 km uzaklıktaki Raman petrol sahası, 1948 senesine kadar süren bu ardi ardına gelişmeler ile "merkez kamp" halini almıştır. İlkın burada arama yapmak üzere kurulan geçici kampta

mühendislerin kalabilmesi için kerpiç evler yapılmıştır. Sonrasında ise çalışmaların yoğunlaşması ve ekipteki sayının artması ile kerpiç evlerin yerine bu kampta ve Garzan kampında, ahşap evler yapılmıştır (Fotoğraf 2.5).



Fotoğraf 2.5

İlk Mühendis Barınma Mekânı-Garzan, 1940

Garzan ve Raman'da lojman amaçlı kullanılan ahşap barakalarda yaşamsal faaliyetler sosyal bir çok etkinlik ile desteklenmekte idi. Erkekler sahaya petrol kuyularına çıktığında, aileleri kampta gündelik faaliyetlerini gerçekleştirmekte ve komşuluk ilişkileri geliştirerek buranın geçici kamp olma halinden çıkmaya çalışmakta idi. Petrol kuyularının etrafında konumlanmış bu sahalarda dışarıdan gelmiş mühendislerin hayatlarına etkinlik katmak amacı ile, haftada iki ya da üç kez kamyonet ile rafineriye zimmetli film makinesi getirtilerek, geçici sinema kurulmakta böylece hem kampta çalışanlara hem de civar köylerden gelen insanlara güncel film gösterimleri yapılmaktaydı.



Fotoğraf 2.6
Basbirin Merkez Kampı ,1945

Raman'da ahşap barınakların sayı ve alan olarak yeterli ihtiyacı karşılayamayacak düzeye gelmesi, artan mühendislerin ihtiyacını karşılamak için kerpiçten iki katlı personel binası yapımını doğurmuştur. Bu iki katlı yapının alt katında yemekhane, ofis olarak kullanılan iki oda yer alırken üst katında sondör, doktor ve mühendislerin beraber kaldıkları altı oda bulunmaktaydı.

Ayrıca petrolün işlenebilmesi amacı ile İstanbul'dan sökülerek getirilen ve Diyarbakır'daki depolarda bekleyen hurda rafinerilerden de bir rafineri inşa edilmiştir (Fotoğraf 2.7.).



Fotoğraf 2.7

Raman Sondaj Bölgesi

Bu inşalar ile birlikte kapasitesi de artan Raman 8-9 kuyularına ilişkin MTA Genel Direktörü tarafından ulusal gazetelere yapılan açıklamada şu ibarelere yer verilmiştir:

- *Raman Dağı'nda bir-iki makine ile değil, fakat müteaddit (bir çok) makineler ile kısa zamanda çokça sondaj yapılmalıdır.*
- *Raman Dağı bir yol ile Batman istasyonuna bağlanmalıdır.*
- *Çıkacak petrol Batman'a nakledilmelidir ve bunun için bir tesis düşünülmelidir.*
- *Buradaki ham petrolü tasfiye edecek bir rafineri tesisatı kurulmalıdır.*
- *Bir işletme veçhesi (yüzü) arz eden bu sahada sınai ve içtimai tesisler kurulmalıdır (Özcan, 2009, 43).*

Raman-9 kuyusunda Petrol çıktıktan sonra günden güne önem kazanan sondaj işleri ile genişleyen ekibin iskan sorununu gidermek ve yerleşkede yaşayan mühendislerin ihtiyaçlarını karşılamak için ek birimler inşa edilmiştir. Raman Kampındaki yerleşke daha da genişletilmiş ve mühendislerin kaldıkları barakalar ayrılarak sayıları çoğaltılmıştır. 1948 Haziranında kurulan kampın bünyesine, 5 er daireli 4 lojman binası, yemekhane, fırın, çamaşırhane, kamp işçileri için yatakhane binaları, atölyeler eklenmiştir. Öncesinde yapılan

barınak mekânlarının da altyapıları ve tesisatları yenilenecek kullanıma açılmıştır. Lojmanlar, önlerinde geniş balkonlar bulunan ve geniş pencereler ile Raman Dağ'ına manzaralı bulunan tek katlı yapılardır. Lojman içlerinde civar köylere nazaran altyapısı daha da geliştirilmiş elektrik, su ve kalorifer tesisatı bulunmaktadır. İlerleyen süreçte merkez kamp sahasına elektrik santrali binası, gazino, okul binası, malzeme ve makine depoları ile ek garajlar da inşa edilmiştir.



Fotoğraf 2.8

Raman Merkez Kampı, 1945



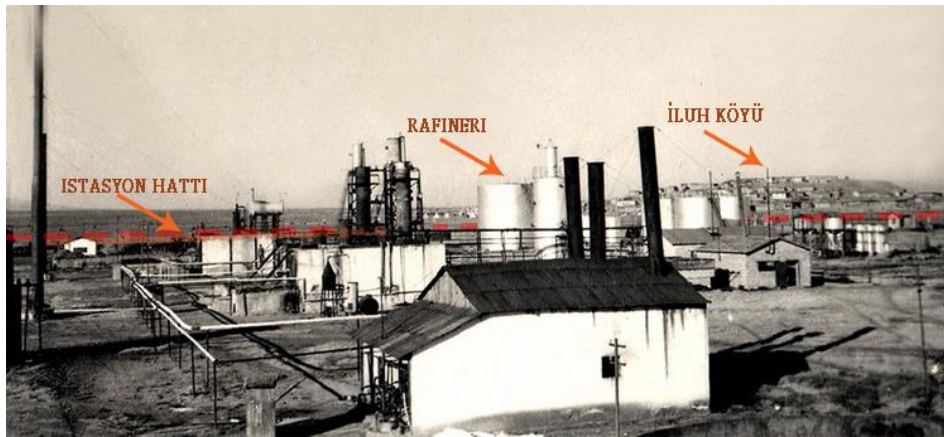
Fotoğraf 2.9

Raman Mühendis Lojmanları, 1945

Merkez kampın günden güne mekânsal olarak büyümesinin sebebi, yurttan sınırlı sayıda bulunan ve zorlu koşullarda bölgeye gelen mühendis ailelerin imkanlardan uzak bu alanda daha uzun süre kalabilmelerini sağlamaktı. Bu büyüme ile yeni yapılan okul, revir.. vb yapılardan imkanları bulunmayan civar köyler de yararlanmakta idi. Bismil'den sonra noktalanana ana ulaşım yolunun Mayıs-Ekim ayları arasında sallarla gerçekleştirilebilmesi ve Diyarbakır-Batman arasında yer alan tarlalar üzerinden bir alan olduğu göz önüne alınarak Ramandağı merkez kampının çok gerektirmedikçe çıkılmayacak bir tesis olması amaçlanmıştır.

Yapılan üretimin günden güne açılan yeni kuyular artması ve elde edilen petrolün mevcut rafineri stokunu zamanla aşması üretimin zayıf olması endişesini doğurmuştur. Ayrıca yeni kurulacak bir rafineri ile üretilen petrolün benzin oranını yükseltme ve verimin artırılması da söz konusu olduğundan bir rafineri tesisi kurulmasının önemi açığa çıkmıştır.

Üretilen petrolün uygun rafine edilebilmesi için kurulacak yeni rafineri, özellikle ulaşım sorununun karşılaştığı merkez kamptan ziyade, demiryolu ağına yakın Diyarbakır üzerinden ulaşılabilir İluk nahiyesi olarak belirlenmiştir. Böylece yurda demiryolları üzerinden asfalt, benzin ve motorinin dağıtımının kolaylaşması amaçlanmıştır. Bu süreçten sonra pilot rafineri olarak hayata geçen Batman rafinerisi iki yıl içerisinde kurulmuş ve Raman ve Garzan sahalarında üretilen petrolü işlemek üzere faaliyete geçmiştir (Fotoğraf 2.10.).



Fotoğraf 2.10

Rafineri, İstasyon, İluk İlişkisi

2.4. TPAO Batman Kuruluş Süreci ve Türkiye'de Petrol Kanunu

MTA'nın Raman ve Garzan'da kayda değer miktarda elde ettiği petrolden yararlanmak amacı ile; Amerikalı Ralph Parsons (RPMC) firması ile rafineri anlaşması yapılmıştır. Rafinerinin kurulumu için gerekli tüm projelerin ve ekipmanın oradan temin edilecek şekilde çalışılması üzerine karar kılınmıştır. Bu gelişme ile Amerikalı mühendisler, rafineri sisteminin kurulumu ve çalıştırılabilmesi amacıyla, yeterli kalifiye Türk teknik ekibin gelişebileceği süre zarfına kadar, bölgeye gelip çalışmalara başlamıştır. Ayrıca kurulum işlerinin başlaması ile birlikte burada yeni kurulacak tesisi ileride işletebilecek Türk personel ve mühendisler de eğitim amacı ile Amerika'ya gönderilmiştir. Böylece tesis, "yabancı"ların iki yılda gerçekleştireceği kurulum sürecinden sonra, eğitimi tamamlanmış olan yerli mühendislerle devredilecektir.

Rafineride bu durumlar gelişirken başkentte ise, artan petrolün daha verimli kullanılabilmesi, kontrol edilebilmesi ve ülkede her geçen gün artan akaryakıt sorununun giderilebilmesi amacıyla Petrol Grubu'nun MTA'dan ayrılması tartışmaları sürmekte idi. Beraberinde yeni bir petrol kanunu tasarıları üzerinde çalışmalara başlanmıştır.

Petrol Kanunu;

- yurttan petrol aramalarının ve sondajlarının arttırılarak sürdürülmesi,
- halihazırda bulunmuş olan Raman Sahası'nın geliştirilmesi,
- işletme hazırlıkları,
- nakliye ve tasfiyenin organize edilebilmesi,

amacıyla hazırlanmıştır.

1954 yılında yürürlüğe giren 6326 Sayılı Petrol Kanunu ile ülke petrolü Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) bünyesinde toplanmıştır. Bu ortaklığın %51'i devlete ait olmak kaydıyla, kalan diliminde ortak hareket edilecek petrol şirketlerinin teknoloji ve finansmanları dahilinde gerçekleştirecekleri çalışmalardan elde edilecek enerji ile birlikte ülkenin enerji sıkıntısının giderilmesi amaçlanmıştır. Petrol Kanunu ve ülkenin petrol politikalarında meydana gelen bu açılımlar doğrultusunda önceki bölümde yer verilen Raman, Garzan ve Basbirin kamplarındaki barınma mekânlarının ve

rafinerinin yetersiz kalması TPAO Batman Sitesi Lojmanlarının ya da bizim ele aldığımız kapsamda TPAO Batman Şirket Kentinin oluşturulma sürecini başlatmıştır. Bu durum bölümün başında tartışılmaya çalışılan "petrolün sadece enerji alanında kullanılacak bir hammadde olmanın ötesine geçmesinin" göstergesi olarak bir takım yapılanmaları meydana getirmiştir. Raman, Garzan ve Basbirin'de henüz hammaddenin üretim aşamasında iken kurulan geçici yerleşke ve kamp alanlarının yerini bu dönemden sonra, rafineri ile başlayan ve demiryolu, mevcut köy, çevresel dinamikler ile hızla ilerleyen TPAO Batman Bölge Müdürlüğü devralmıştır. Petrol sadece bu yerleşke oluşumunu tetiklemekle kalmamış, yerleşke etrafında potansiyel iş hacmi ile meydana gelecek yeni bir kent inşasının da temeli olmuştur.



BÖLÜM 3 - TPAO Bir Şirket Kent Olarak Okunabilir Mi?

Önceki bölümde "petrol sadece bir enerji kaynağı mıdır?" sorusu yanıtlamaya çalışıldı ve bu kaynağın arama sürecinden üretimine ve kullanımına kadar kısa bir değerlendirme ve bilgilendirme yapıldı. Beraberinde üretildiği süreçte değişen dinamikler ve meydana gelen inşalara ilişkin, ilk mekânların oluşum gerekçelerinden büyük rafineri tesis sürecine uzanan bir aralıkta mekânsallaşma ile ilişkisi tespit edilmeye çalışıldı.

Bu bölüm ise; ilerleyen süreçte inşa edilen TPAO'nun tarihsel ve kuramsal okumasını yapabilmek amacıyla "şirketlilik, şirket içi yapılanma, sirkülasyon, verim, üretim, işçi/personel alanı" gibi bir takım unsurların mekânsallaşma sürecini ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, benzer unsurların üzerine inşa edilen "şirket kent" yapılanmalarının tarihsel süreci ele alınacak ve ortak bir kuramsal altyapı tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylece TPAO'nun tarihsel ve kuramsal olarak bu yerleşkeler ile ilişkisi ya da ilişkisizliği değerlendirilecektir.

3.1. Endüstriyel Yer Seçimi Bağlamında İluh ve TPAO

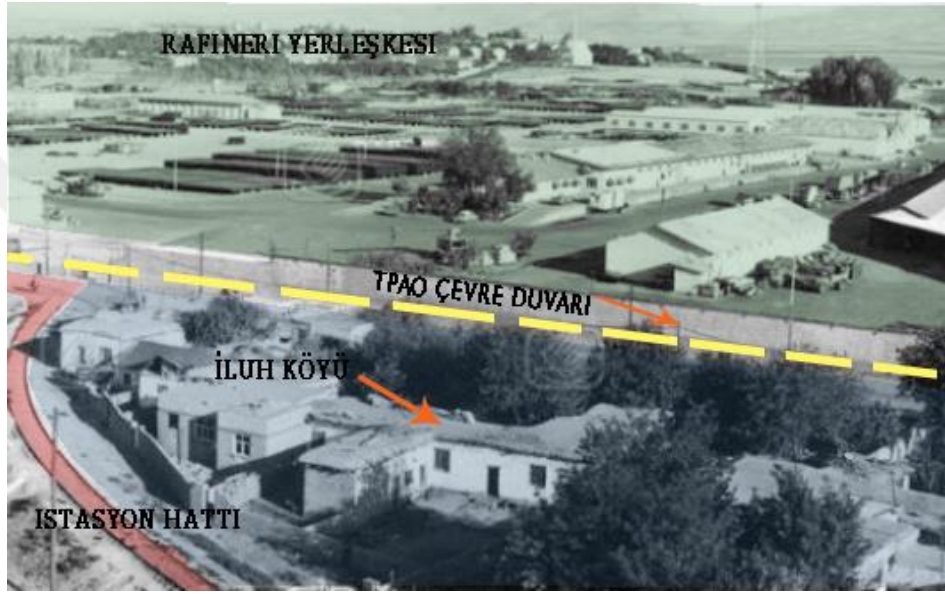
Tarihsel süreçte endüstriyel yer seçimi teorilerinin gelişimi, ekonomik teorinin gelişmesinden bağımsız ilerlemiş ve daha çok mekânîk bir yaklaşım doğrultusunda gerçekleşmiştir. Ülkelerin hangi üretim konularında ihtisaslaşacağı sorununu esas alan ülkelerarası ticaret teorisinden farklı olarak endüstriyel yer seçim teorisi, *hammadde kaynakları ve pazar yeri* verilerinden hareket ederek, belirli bir üretimin maliyetinin en düşük nerede gerçekleşeceği sorununu çözmeye çalışır. (Tekeli, 2009, 24) Sanayinin yer seçimi konusu ise hem klasik yer seçimi teorilerinde hem de modern teorilerde daha çok pazar sahası, hammadde sahaları ve ürünün dağıtımını arasında gerçekleşen ilişkilerde *maliyeti minimum düzeyde tutmak* üzerinden ilerlemektedir. Dolayısı ile yeni kurulacak endüstriyel bölgelerin yapılandırılma sürecinde, şehir içinde ya da dışında yer alması kararlarını, merkeze yakınlık, nüfus, çalıştırılabilecek işçi potansiyeli, tüketim masrafları gibi durumlar belirlemektedir. Yeni endüstrileşmekte olan ülkelerde ise öncelikli olarak hammaddeye dayanan bir

endüstrileşmeyi geliştirebilmek amaçlandığından, bu endüstrilerin yer seçimlerinde serbestlik veya esneklik derecesi oldukça düşüktür.

Hammadde ise klasik ve modern teorilerin önermelerinden değil de, kendi konumundan dolayı bir endüstriyel yer önerisinde bulunmaktadır. Buna ek olarak hammaddenin kendiliğinden bir merkez inşa etmesi konumu, durumu, kullanım alanının fazlalığı ve üretim zorluğu ile birlikte üretim değerinin başka herhangi bir "yer" ile ilişkilendirilememesi ile doğrudan ilişkilidir. Bu durumda hammaddenin erişilebildiği her "yer" aynı zamanda o hammaddenin "endüstriyel yerine" dönüşmeye başlar. Yer seçimi kararlarında serbestliğin sonsuz olduğu, başka bir deyişle endüstrinin uzun süreli "kârlılık" veya faydalığının yer seçimine bağlı olmadığı endüstriler "foot loose" (serbest ayaklı endüstriler) olarak adlandırılmaktadır. (Tekeli, 2009, sf:33) "Foot loose" yerleşimin belirleyicisi ve bu çalışmanın ortaya çıkışının temel hammaddesi olarak "petrol", kayda değer oranda ve geliştirilip işlenebilecek düzeyde çıkarılabildiği her alanı birer petrol sahasına, rafinerisine ve yerleşkesine dönüştürmüştür. Yerleşkeler zamanla mekânsallaşmasa dahi geçici birer ağlanma meydana getirmiştir. Bu açıdan Türkiye'de açılan ilk kuyu olmasa dahi aktif ve sürekli petrol üretiminin gerçekleştirildiği ilk petrol sahası olan Raman-8, bir "foot loose" olarak üretim yeri olan İluh köyünü de kendi çekim gücü ve baskınlığı ile güçlendirmiş ve çok kısa bir zaman diliminde ilçe ve il olmasını tetiklemiştir.

Petrolün rafinerileşmesi, kanun halini alması ve kendi yerleşkesini meydana getirmesi bölgeyi ve ülkeyi hızla değiştiren bir unsurdur. Petrolün bütün bu sürecinin belirleyen bir "alan" olarak İluh köyü ise İluh deresi yakınında yer alan, 1937 yılında bucak olma hakkı kazanan ve istasyonu inşa edildiği yıl 13 hanesi bulunan bir yerleşimdir. Bu süreçte içerisinde bir istasyon binası, bu binanın arkasında yer alan ufak bir lokanta ve çoğunluğu yığma olarak yapılan haneler yer almaktadır. 1945 yılında yapılan genel nüfus sayımında ise 90 haneli, 443 nüfusu ile ulaşım sıkıntısı barındıran kırsal bir yerleşke olarak kayıtlara işlenmiştir. (Batman Belediyesi, 2008, al: Biçen, 2011, 41) Bu yerleşkenin tarım ve hayvancılık ile sürmekte olan durağan tarihsel sürecinde kırılmayı, 1948 yılında başlayan rafinerileşme gerçekleştirmiştir. Rafinerinin öncesinde en yakın ilçeden dahi herhangi bir yol ile erişilemeyen bu alana, bir

kaç yıl içerisinde gelişmeler doğrultusunda yollar yapılmış ve yukarıda da belirtildiği üzere petrol güzergahını daha sık ve sorunsuz kullanabilmek amacı ile DDY tarafından bir nahiye oluşturulmuştur. Bu süreç sonrasında rafineri, sadece içerisinde çalışanları barındıran bir yer olarak kalmamış, bölgenin köylerde yaşayan işsiz kesimi için iş kapısı alternatifi doğurduğundan çevresinde de bir genişleme meydana getirmiştir. Bu genişleme istasyona yakın kurulumu ile istasyon-İluh-rafineri odağında ve birbiri arasındaki sınırlar, geçişler ve ilişkilere bağlı olarak gerçekleşmiştir.



Fotoğraf 3.1

TPAO-İluh-İstasyon Yerleşim, 1948

Rafineri ilk kurulduğu dönemlerde petrolün yeni hayat ve iş kapısı olduğu düşüncesi ile civar yerleşimlerden göç alan İluh günden güne artan nüfusuna rağmen, dışarıdan gelen mühendislerin ve personelin ihtiyaçlarını karşılayamamaktaydı. Gıda, erzak ve gerekli en ufak ihtiyaçlarını karşılamak için dahi Beşiri'ye gitmek durumunda kalan TPAO'lular için rafinerinin kurulduğu alanda öncelikle barınma ihtiyaçlarını karşılamak üzere lojmanlar ve 1 no'lu misafirhane yapılmıştır. İlerleyen süreçte bu yapılara ek olarak ihtiyaçlara yönelik olarak sosyal donatı mekânları ve bir çok ek mekân inşa edilmiştir. Zamanla şirket kendi içerisinde yer alan mekânları ile sınırları dışına çıkmaksızın yaşanılabilir bir düzeye taşınmıştır. Bu açıdan, çevresinden bağımsız bir örgütlenme ile gelişen TPAO Batman yerleşkesinin kuramsal

altyapısını, Türkiye'de ve dünyada devlet ya da özel şirketlerin oluşturduğu "şirket kentler" ile birlikte ele almak mümkündür. Bu açıdan TPAO'yu daha iyi anlamlandırabilmek için, öncelikle şirket kentlerin nasıl yerleşmeler olduğuna ve tarihsel süreç içerisinde gerçekleştirilme gerekçelerine bakmak, belirgin özellikleri ile bir şirket kentler kuramı geliştirmek önemlidir.



3.2. Tarihsel Çerçeve de Şirket Kentler

Şirket kentlerin kuramsal çerçevede oluşumunu temellendirebilmek ve TPAO Batman Şirket Kenti'nin bu kuramsal çerçevede eklemlendiği noktaları mekânsal ve toplumsal açıdan analiz edebilmek için bu yerleşkelerin tarihsel alt yapısına değinmek önemlidir.

İşçilerin Kentlileştirilmesi ve İşçi Yerleşkeleri

Modern dünya için kullanılabilen kentleşme derecesi, tam olarak ve geçerli bir biçimde, kentlerde yaşayan toplam nüfusun oranı ile ölçülemez. Kentlerin toplumsal yaşam ya da insan üzerindeki etkileri, kentli nüfus oranının göstereceği etkiden daha fazladır. Kent yalnızca, günümüz insanına daha büyük bir oranda iş ve yerleşim olanakları sunan yer değil; aynı zamanda dünyanın en uzak yerlerini kendine çeken, türlü bölgeleri, insanları ve etkinlikleri bir düzene göre biçimlendiren, ekonomik, siyasal ve kültürel yaşamın öncüsü ve denetleyicisi konumunda olan bir merkezdir. Özellikle endüstriyel üretim döneminden sonra insanların metrik olarak kırsal alanlardan daha dar alanlara sıkıştığı ve yukarıda değindiğimiz şekliyle sosyal, kültürel ilişkilenme bir yana fiziksel sağlık koşullarından dahi yoksun bir şekilde yaşamaya çabaladığı bir pratiğin kentlileşme olduğunu düşünmek bu ve benzeri kentleşme tanımlarına göre yanlış olur (Wirth, 1936, 81). Şüphesiz kentleşme diye bir gerçeklik, kendi norm ve formları içerisinde bir “kentlileşme” halini ve düzeyini de zamanla belirlemeye başlar. Bunun farkında olan ve endüstri kentlerinin bünyelerinde barındırdıkları toplumsal çatışma ve hastalıklı hal ile varlığını sürdürmesinden kaygı duyan bir grup toplumbilimci, doktor ve ekonomist kentler üzerinde incelemeler yapıp *daha iyi* üzerine tartışmalar yürütmüşlerdir. Bunlar arasında yukarıda belirtilen ütopyacıardan, yeni bir kent ve konut ile birlikte yeni bir toplumu da yaratma çabası için çalışmalar yapan düşünürlerin bir kısmı zihinsel tasarılarını hayata geçirmek için girişimlerde de bulunmuşlardır. İlk deneyleri hazırlayan, uygulamaya çalışan ve planları ile sonraki dönemlerde de sıkça karşılaşılan “sosyalist ütopyacılar” Fransa’da Fourier, Cabet, İngiltere’de Owen, William Morris idi. (Bumin, 2010,61) Bu düşünürler için endüstri kentinin hastalığı ve düzensizliği, ekonomik, toplumsal ve politik düzensizliğin bir sonucuydu. Bunun çözümü “ideal toplum” idi. Bu toplumu oluştururken savunulan

yöntem, aynı zamanda "modern mimari"ye geçiş yolu olacak ve kent, bireyin yirmi dört saatlik yaşama ve çalışma alanının bilimsel verilere dayanarak, eşitlik içeren sosyalist kuramlar ile düzenlenmesi ile oluşturulacaktı. Kent tasarımının bu doğrultuda gerçekleştirilebilmesi için bütün avangart güçler sadece planlanma sürecinde değil ileri dönemde bu doğrultuda kullanılmalıdır.

Bu sosyalist ütöplastlerin ortak özelliği toplumu "endüstri" ile tekrar örgütleme arzusu idi. Bu arzuyu gerçekleştirmek için ilk deney sayılabilecek "işçi toplumu tasarımı" 1824 yılında Amerika'da Robert Owen tarafından kurulan New Harmony'dir. New Harmony kuramsal bir çerçevede şirket kentlerinin de temelini oluşturmaktadır. "Ütopya" olmaktan çıkarılarak uygulanır kılınmaya çalışılan bu "deney-kent"ın ömrü dört yıl olsa da ileri dönemde değişerek ve gelişerek varlığını sürdüren birçok şirket kenti temellendirmiştir.

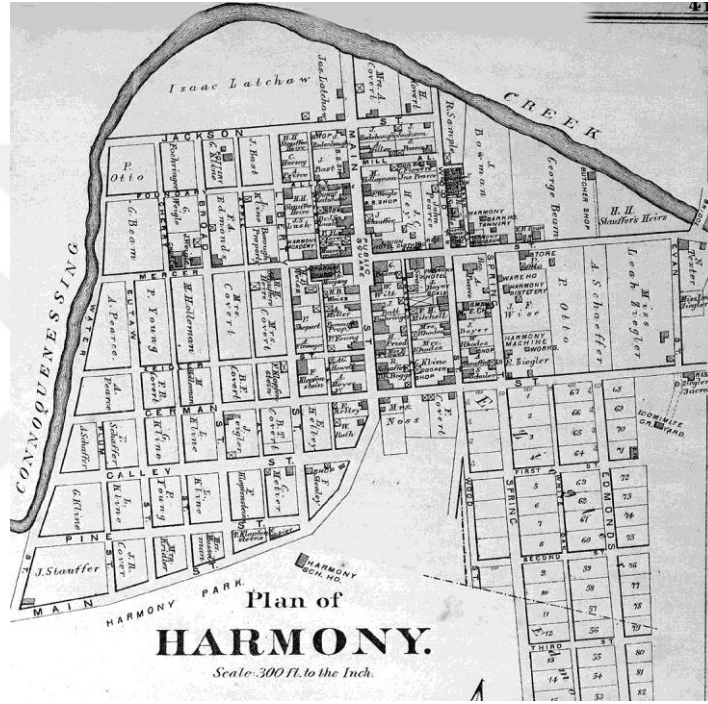
New Harmony

*Amacım iplik fabrikasına yönetici olmak değil,
burada çalışan insanların zararlı koşullarına,
berbat topluluklarda yaşama durumlarını
değiştirmeye yardımcı olmak.*

Robert Owen, A New View of Society, 1816

Bir sosyal reformcu olan Owen'ın gerçekleştirmek üzere çalıştığı deneysel bir toplum modelidir. Owen, henüz çocukluk çağlarından fabrikalarda çalışan ve fabrikalardaki mevcut koşulları deneyimleyerek büyüyen bir düşünür olduğundan, kısa zamanda iş alanını büyütüp yükseltmesi, onun yaşadığı sıkıntıları birer problematiğe dönüştürerek tartışmaya açmasını sağlamıştır. New Harmony'i planlamadan ve inşa etmeden önce kendi büyüdüğü ve çalıştığı New Lanark fabrikası içinde ufak değişiklikler yaparak burayı daha mikro düzeyde iyileştirmiştir. Bu fabrikada büyüyen Owen bir çok problemi yaşayarak tespit ettiğinden, buradaki sağlıksız yaşam koşulları, çocuk işçilerin çalıştırılmasına ilişkin problemler ve fabrikanın düşük ücretler ile uzun süre çalıştırdığı tüm işçilerin sıkıntılarını daha yakından bilmekteydi.

Tüm bu sorunlara eğilmek, iyileştirmek ve değirmenleri modernize etmek isteyen Owen, sahip olduğu fabrikayı örnek bir fabrika yapmakla işe başlamıştı. Fabrikada gerçekleştirdiği reformlar ile yüksek üretkenlik gösteren işçilerin iyi yaşam ve çalışma şartları sunulduğunda gösterecekleri verimin daha da artacağını ispatlamak istemiş ve işçilerin çalışma sürelerini azaltıp, ücretlerini arttırarak güvenlerini de kazanmıştı. Sonrasında Indiana’da satın alınan bir tarım arazisi ile Owen gerçekleştirmek üzere yıllarca üzerinde çalıştığı kooperatifi kurmak üzere çalışmalarına başladı (Fotoğraf 3.3).

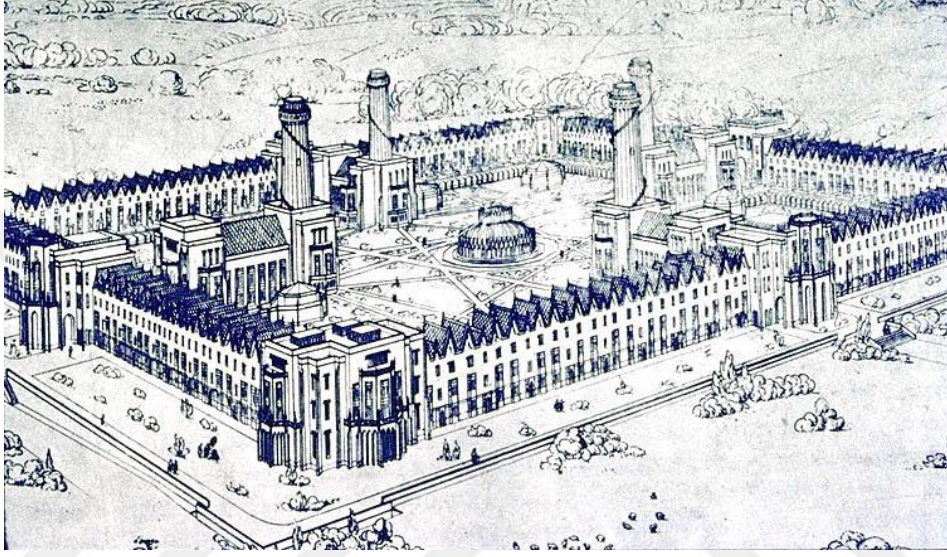


Fotoğraf 3.3

New Harmony Planı

New Harmony sayıları beş yüz ile üç bin arasında değişen küçük komünitelerden oluşan ve mimari olarak kare bir formun içinde yer alan yapılardan meydana gelmektedir (fotoğraf 3.4). Fabrika ve çevresinde yer alan ev, mağaza ve okullardan oluşan bu üç bin kişilik “işçi sitesi”, o zamana kadar sağlanamayan bir örgütlenmeyi gerçekleştirerek, yalnızca İngiltere’ye değil tüm dünyaya örnek olmak iddiasındaydı. İşçilerin sağlıksız yaşam koşullarını iyileştirdikten sonra bu örgütlenmenin sürekli kılınabilmesinin önkoşulu olarak Owen, “eğitim”i kaçınılmaz görmekteydi. Sadece çocukların değil yetişkinlerin de aktif olarak eğitileceği okullarda aynı zamanda “ideal” insan tipini de oluşturmaya başlamış olacaktı. New Lanark zamanla hem kar eden hem

işçilerin “yaşayabileceği” bir yarı endüstriyel, yarı tarımsal komüniteye dönüşmüştü. Tesis sürekli temizlenen sokakları, tarımsal faaliyet gösterilen alanları, ortak mutfak, yemekhane ve sosyal tesisleri, anaokulu, kütüphaneleri ve ortalama dört odalı işçi evleri arkalarında bahçeleri ile bir yandan bugün de yaşanan “şirket kent” lojmanlarını anımsatırken, diğer yandan Owen’ın öncesinden anlattığı ve vurguladığı *ütopyalarına* da göndermede bulunmaktaydı.



Fotoğraf 3.3

New Harmony Yerleşkesi Perspektifi

Bu kooperatifte, işçiler gündüz belirlenen vardiyalarda çalışmakta kalan zamanlarını kütüphane veya aktivite alanlarında geçirmekte, evin hanımı evin temizliği ve düzeninden sorumlu olmakla beraber tarımsal üretime yardım etmekte ve çocuklar daha bebeklikten kreş ve okul dönemine atılarak “eğitilerek” yetişmekteydi. Verimli bir zaman kullanımı ve optimum performans ile işçi ne dış dünyaya ihtiyaç duymakta ne de içerde eğitimden ve sosyal faaliyetlerden yoksun büyümekteydi. Birey hem ailesi hem çevresi ile sürekli iletişim içinde olduğundan sosyal ilişkiler de kuvvetlenmekteydi. Owen’a göre bu sistemde herhangi bir düzen kayması yaşanmaması için herkes birbiri ile “iyi” ve “kardeşçe” iletişim kurmalıydı. Toplumsal çatışma, çekişme, çelişki ve farklılık sürekli olarak engellenmeliydi. Bu sayede arzular ve gereksinimler dahi kontrol altında tutulduğundan gelecek kaygısı da

taşınmazdı. “Makine, saat, disiplin, eğitim” gibi ana unsurlar belirleyici olduğu sürece bu köy, aktif bir biçimde ömrünü devam ettirecekti. İlk istenilen performansı ve kârı yakalayan kooperatif zamanla dengelerin değişimi ve komünitelerin Owen’ın belirlediği odaklardan uzaklaşarak bölünmeye başlamasından ötürü iç rekabet ve tatminsizlik duygusu ile düşüşe geçmiş ve faaliyetini zararlarla sona erdirmiştir.

New Harmony, endüstrileşme sonrası işçilerin koşullarından yola çıkarak mekânsal ve kentsel bir iyileştirme çabası barındırmaktadır. Bu açıdan önemi yadsınamaz deneysel bir ütopya olarak, bugün içerisinde yaşanan şirket kentlerden, güvenli sitelere değin bir çok oluşuma göndermede bulunmaktadır. Mekânsal olarak barındırdığı güvenlik, yoğunluğun orantılı dağılımı, belirli nüfusa göre derecelendirilmiş konutlar, sosyal ve eğitim birimleri, ortak ve mahrem kullanım alanları, çalışma alanına yakınlık ve benzeri unsurları ile şirket kent yerleşkelerinde planlanan “lojman” kültürünü yansıtmaktadır. Ancak New Harmony’i benzerleri gibi “ütopya” olmaya iten unsur ise Owen’ın bu kapalı özgürlükler kooperatifinde tahayyül ettiği toplumu üretirken denetim altında tutma arzusu idi.

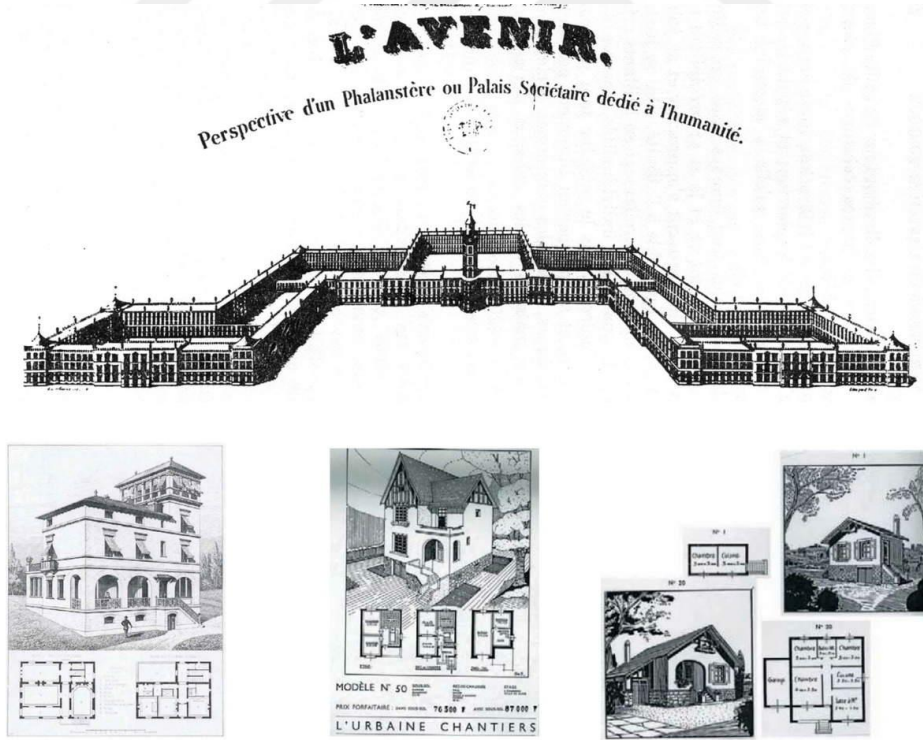
Phalanstere

“Uyumsuzlukları yok etmenin ve hepimizi kardeş kılmanın sanatını bulmak için üç bin yıl harcadı. Bu uyumsuzluklardan yararlanmak sanatına üç saat olsun verilmeyecek mi?”

C. Fourier (alıntı: Bumin, 2010,69)

Bu söylemi ile Owen’ın işçiler için önerdiği “kardeşlik” vurgusu üzerinden ideal bir yerleşim alanı oluşturma çabasında barınmayan “farklılıklara ve uyumsuzluklara” değinen Fourier, bunların toplumu besleyecek ve yeni oluşturulacak kentlerde gelişimin önünü açacak unsurlar olduğunu savunmaktaydı. Ona göre uyum ve benzerlik tutkuları dizginleyecek bir denetleme olarak toplumu baskı altına almaktadır ve bunların karşısında durabilecek kadar çoğalan çeşitlilik beraberinde bütünsel bir uyumu

sağlayacaktır. Bu düşüncelerle oluşturulmaya çalışılan bir kooperatif olarak Phalanstere’lerde herkes bir havuzun ortak hissedarı gibi mülk sahibidir. Fourier'e göre ortaklık, bütün yaşam alanlarında etkileşim ve paylaşımı doğuracak bir unsurdur. Ortak mekânlar yerleşkede belirginleşerek yemekhaneler, kütüphaneler, gözlemevi kentin merkezinde yer almalıdır. “Fourierisme” ilerleyen yıllarda Godin tarafından, on sekiz hektar bir alan üzerinde yaklaşık bin kişilik bir işçe sitesi olarak uygulanmıştır (Bumin,2010,70). Bu işçi sitesinde yer alan; konutlar, okul, çamaşırhane, fırın, park alanları ve ortak kullanım alanları bir arada planlanmış, aralarında gerçekleşen sirkülasyon ile işçilerin bu siteden çıkmaksızın bütün gereksinmelerini karşılayabilmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. İşçilerin sıcak su, kanalizasyon, aydınlık mekânlarda yaşadıkları, iyi beslendikleri ve sağlık hizmetinden yararlanabildikleri bu kooperatif benzer dönemdeki işçilerin hayat şartları hatırlandığında “dünya cenneti” olarak nitelendirilmiştir (fotoğraf 3.5).



Fotoğraf 3.5

Phalanstere Yerleşkesi Plan ve Cepheleri

Endüstrileşmeden sonra işçilere önerilen planlar içerisinde, deneysel olarak dünyanın bir çok yerinde uygulanan “şirket kent” modellerine en yakın uygulama olan Phalanstere, işçilerin refahı açısından ne kadar cazip olursa olsun uygulandığı dönemde ve sonrasında sağın ve solun ciddi eleştirilerine maruz kalmıştır.

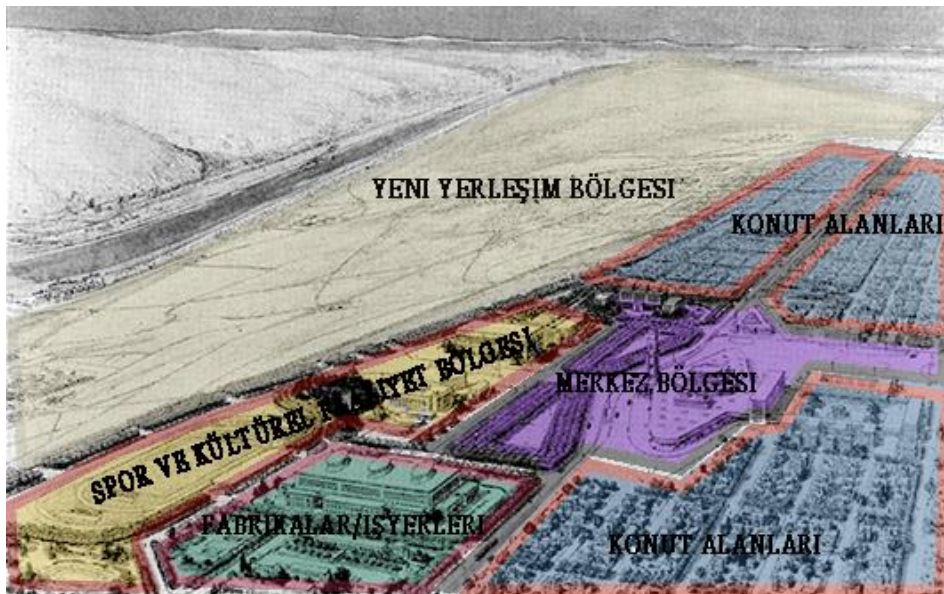
Owen’ın New Harmony’si ve Fourier’in Phalanstere’i 19. Yüzyıl’da oluşturulan işçi yerleşkeleri olarak bir çok açıdan önem arz etmektedir. Şirket kent kuramının temelini oluşturan "işçi mekânı" üzerinden yola çıkan bu yerleşkeler, problemi mekânsal düzeyde iki boyutlu olarak inşa edip çözmekten öteye taşımıştır. İşçinin toplumsal yaşamının örgütlenmesi açısından ihtiyaçlarını da bu mekânlara eklemiş ve ona özel kılınabilmesi amacı ile koruma altına almıştır. Bu açıdan işçilerin refahına yönelik yaklaşımları farklı olsa da benzer amaçları barındırmaktadırlar.

Cite Industrielle (Endüstri Kenti)

Tony Garnier, endüstri kentini temellendirirken ölçeğini genişletmiş bir reformcudur. Bu açıdan kenti hem bir işçi yerleşkesi hem de 20. Yüzyıl’da planlanan ideal yerleşim planları arasında yer almaktadır. Robert Owen’dan sonra 19. Yüzyıl’da endüstrileşmenin etkilerini kente yansıtmak isteyen ve kendi planları ile bunu hayata geçirmeye çalışan Tony Garnier, kentsel endüstrinin gelişmesiyle işçilerin yük ve yoksulluklarının artışı üzerinden çalışmalara başlamıştır. (Eşkinat, 2009, 12)

Garnier’in önerdiği kentleşme 35 bin kişilik bir yerleşim birimi olarak tasarlanmıştır. İçerisinde merkez binası, konut alanları, sağlık servisleri, baraj ve elektrik santrali, eski kent, endüstri bölgesi, uçak ve arabaların pisti, çöplerden faydalanma merkezi, demiryolu istasyonu, nehir istasyonu, mezbaha , eğitim tesisleri, sosyal ve spor faaliyet alanları ve yeşil bölgeler bulunmaktadır. Garnier, şirketlerin kent içerisinde konumlanması gerektiğini ve çalışanların mekânsal organizasyonlarının hem işe bağımlı ancak bir o kadar esnek ve bağımsız gerçekleştirebilmesi gerektiğini savunmaktadır. Kentte fonksiyonlar birimselleştirilmiş ve belirgin şekilde ayrılmıştır. İş, konut, eğlence, endüstri ve trafik fonksiyonel ve mekânsal olarak yeşil kuşaklarla

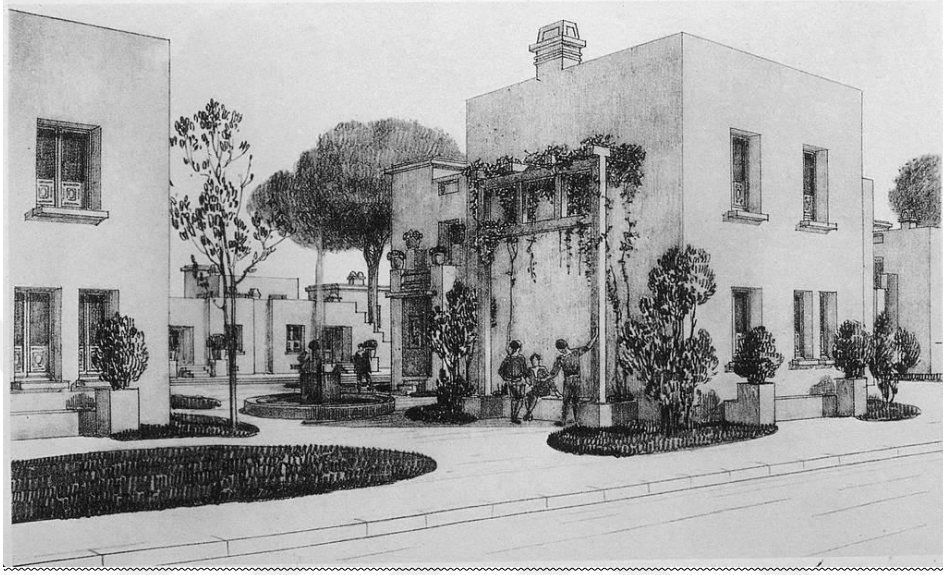
bölünmüş tüm bu fonksiyonların merkezine orta dereceli okullar ve kırsal sportif faaliyet alanları ve merkez binaları yerleştirilmiştir. Merkez binalarında da tiyatrolar, büyük bir kitaplık, sergi alanları ve müzeler, kamu yapıları ve ayrıca toplantı, kongre, temsil ve her tip toplumsal nitelikte toplantılara açık; kapalı bir salonu ve geniş locaları bulunan ayrı bir yapı bulunmaktadır. Bu fonksiyonların tamamını merkezde planlayarak insanları "toplama" amacı güden mimar bu mekânı : " açık, çok açık, 3000 kişilik kapasitesiyle halk tarafından rahat bir şekilde kullanılan ve devamlı girilip çıkılan bir salon. Burası afişler ve halkın parlamento toplantılarını veya müzikal olayları hoparlörlerle dinlemesine ve büyük Forumların kurulmasına yarayacak." şeklinde yorumlamıştır. Konut alanlarında ise düşük katlı bloklar yassı şekilde konumlandırılarak yeşil alanlarla bölünerek "komşuluk" üniteleri oluşturulmuştur (Fotoğraf 3.6). Kentin sadece tasarlandığı dönem değil sonraki dönemlerde de gelişerek ve değişerek kendini idame ettirebilmesi açısından esnek çalışılmış ve açık alanlar ile rezerv alanlara imkan tanınmıştır. Bu ölçeği ile Endüstri Kenti coğrafi sınırlarının ötesinde, mimaride açık plan, ayaklar, yatay gelişen pencereler, çatı bahçeleri, sade formlar, brüt beton duvarlar, cam panolar ve geri kalan tüm alanların yeşillendirilmesi önerileri ile modern çağın da izlerini taşımaktadır. Kent, bütün ihtiyaçları özerk bir biçimde barındırarak başka coğrafi alanlara ihtiyacı hissettirmemeyi ve bunu yaparken yoğunluğu dengeli kullanmayı öneren "yeni bir yaşam modeli" olarak sunulmaktadır.



Fotoğraf 3.6

Endüstri Kenti Genel Perspektif

Garnier için "Endüstriyel Kent" ütopya, delilik ya da düş değil sadece arzu edilen bir gerçektir. Bundan dolayı kentte ihtiyaç duyulmayacağını düşündüğü için polis istasyonu, kilise ya da hapishane bulunmamaktaydı.



Fotoğraf 3.7

Endüstri Kenti Konut Eskizleri

Yukarıda da belirtildiği gibi endüstri ile yeniden şekillendirilmeye çalışılan şirket kentler, 18. Yüzyıl'dan sonra karşılaşılan barınma krizinin çözüm önerileri geliştirilmiştir.¹

19. Yüzyıl'da Şirket Kentler

19. Yy. başından itibaren özellikle Amerika'da, şirket yerleşkelerine *hayati bir sistem* bakış açısı ile yaklaşmış ve endüstriyel yaşam alanları şeklinde planlanmıştır. Bu kentlerin bir çoğu, yetenekli mimarların, peyzaj mimarlarının, şehir planlama uzmanlarının ve mühendislerin elinden çıkmıştır.

¹ Endüstri kenti gibi bir fabrika alanından daha geniş ölçekte oluşturulan ve kent planlamasının önünü açan yerleşkeler, sonraki süreçte oluşan ideal kent yerleşimi planlarının da temel unsurlarını barındırmaktadır. Bu açıdan değerlendirilecek olursa minimal ölçekte şirket kentlerinin ya da işçi yerleşkelerinin, ideal toplum modellerini içeren ütopyalar ile de benzerlikleri barındırmaktadır. İşçinin ya da bireyin ona sağlanan mekânlarda, belirlenen pratikler doğrultusunda yaşamsal faaliyetlerini sürdürmesi belirgin bir ortak özelliktir. Bu açıdan ilerleyen bölümlerde ideal kent planları da bu kapsamda ele alınacaktır.

İşçilerle ailelerine faydalı olmak amacıyla projelendirilen bu kentler, yapısal farklılıklarından dolayı, model kentler, model köyler, yaşam köyleri olarak da tanımlanmaktadır. (Alanen, 2007, sf:9) Esas amaç faydalı olmak gibi bir fedakarlıktan ziyade, yetenekli ve sağlam işçileri etkilemek, memnun etmek ve işten ayrılma durumlarını minimum düzeye çekmektir.

Paternalistik bir anlayışla 19. Yüzyıl Amerika'sında şirket kentler; endüstricilerin ya da şirketlerin çalışanlarını kontrol etmek amacıyla, işyerinde ve evlerinde sürdürdükleri tüm yaşam pratiklerinin planlanması şeklinde düşünülebilir. Bu kentlerin en önemli iki örneği Massachusetts'de Lowell Şirket Kenti, Illionis'de Pullman'dır.

20. Yy.'da ise bir çok endüstri ve şirket yöneticisi, bir yerleşke inşa etmek yerine işçilerin ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzerine eğilmiş ve "sosyal yardım kapitalizmi" olarak adlandırılan bir orta yol arayışına girmiştir.

Bu dönemde *şirket kent* izlerini barındıran yapılanmaların ilki 1800'lü yılların başında, New England'da tekstil operatörlerinin, işçilere ve ailelerine üretim sahaları içinde minimal düzeyde gereksinimlerini karşılayabilecekleri ek fonksiyonlar inşa etmesi ile ortaya çıkmıştır. Özellikle Amerika'daki şirket kentlerin oluşumu ve tamamlanması üzerine çalışan mimarlık tarihçisi J. Garner, New England Bölgesi'ni, Amerika'daki şirket kentlerin planlama ve yöntem olarak ilk denendiği ve geç endüstriyel yapılaşmaların kanıtı olan bir bölge olarak farklılaştırmıştır. (Garner, 1992, 12)

İlerleyen süreçte bu ve benzer yerleşkelerin şirket kent kapasitesine ulaşp, dış çevreye kapanması ile bağımsız bir endüstriyel kent olarak devam eden Lowell, 1839 yılında kurulmuştur. Lowell şirket kenti Avrupalı bir çok gözlemcinin notlarında, "beyaza boyalı, yeşil panjurlu, oldukça düzenli ve ferah konutların olduğu, temiz ara sokaklar ve ağaçlarla kaplı alanlardan meydana gelen bir köy." şeklinde belirtilmiştir. (Alanen, 2007, sf:21)



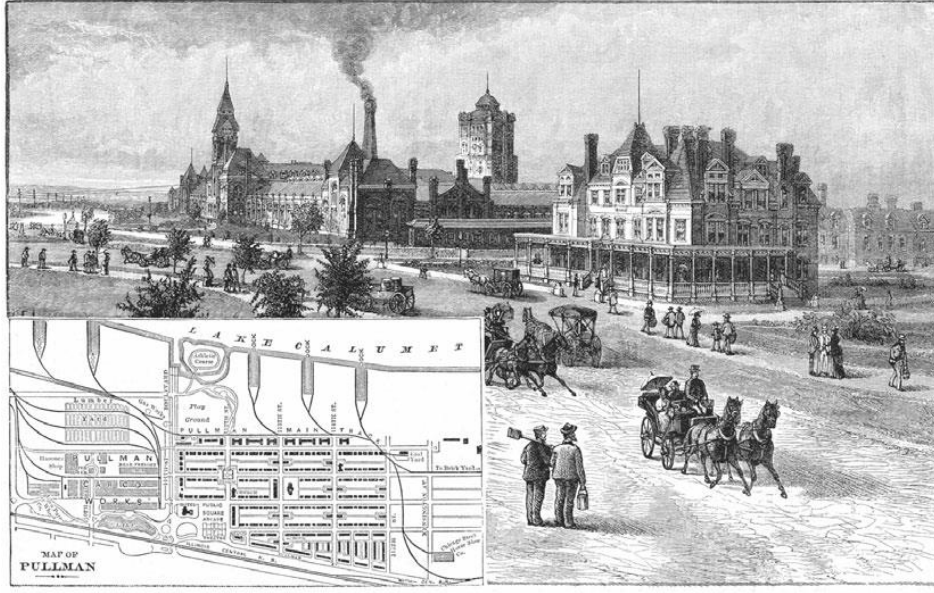
Fotoğraf 3.8

Lowell, Massachusetts Şirket Kent Resmi

Bir başka önemli şirket kent olarak Pullman ise, George Pullman tarafından Chicago'da kurulmuştur. Mimar Spencer Beman ve peyzaj mimarı Nothan Bennett tarafından planlanan bu kent, kompartımanlı vagon üretimi yapan işçiler için inşa edilmiştir. Kent altı bin işçiye göre projelendirilerek içerisinde konut alanları ile birlikte dükkânlar, kütüphane, kilise, rekreasyon alanları planlanmıştır. Kurucu Pullman, daha önceki şirket kentinde karşılaşmış olduğu işçi grevlerinin önüne geçebilmek verimli iş gücünü elde etmek için, ruhsal ve fiziksel huzur odaklı bir “refah yaşama merkezi” oluşturmaya çalışmıştır.

Her deneyde olduğu gibi, Pullman kentine de bir kısım kuramcı eleştirel yaklaşmaktaydı. Bunlardan biri de ekonomist Richard Ely idi. Ely 1885 yılında yazdığı bir eleştiri metninde “ Pullman’ın bir Amerikalı gibi davranmadığını ve vatandaşı sürekli bir baskı, kısıtlama ile kuşatarak esir ettiğini” yazmıştı. 1900'lara gelindiğinde ise yaklaşık 13.000 kişilik işçi nüfusu ile Pullman Amerika'nın en büyük şirket kenti olarak bir ilke imza atmıştı.

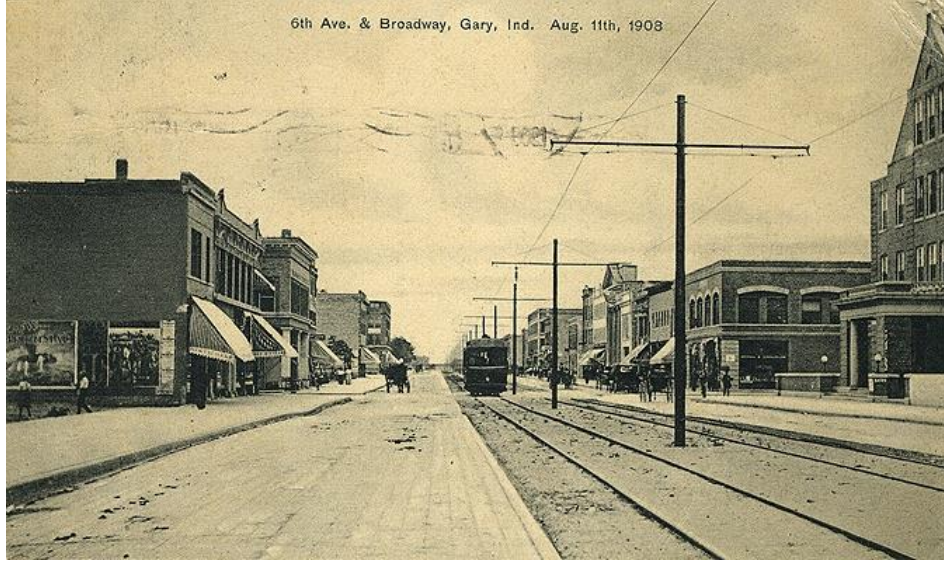
İlerleyen süreçte ise Pensilvanya'da yer alan Homestead'da başlayan ve İdoha'ya sıçrayarak yayılan iş bırakma eylemleri Pullman fabrikasına da yansımıştır. Bu süreçte Pullman'ın maaşlardaki azaltma ve kiralardaki arttırma gibi reformları krizi daha da ciddi boyutlara taşıyarak ayaklanmalara sebep olmuş ve Pullman şirket kentini sonlandırmıştır.



Fotoğraf 3.9

Pullman Şirket Kent Resmi

Pullman gibi ülkenin en büyük şirket kentinin edindiği olumsuz itibar Amerika'da sonraki dönemde bir çok endüstricinin "şirket kent" kurulumuna temkinli yaklaşmasına sebep olmuştur. 1900'lerin başında Indiana'da kurulan ve Pullman'ın spekülatif reklam kampanyasından çekinerek *estetik, modern ve iddialı bir şirket kent yerine içerisindeki ihtiyaçları giderecek düzeyde, kısa vadede ve ekonomik* bir şekilde planlanan Gary şirket kenti bunlardan biridir (fotoğraf 3.10). Detroit yakınlarında 1900'lerin başlarında planlanan, çok ortaklı, bir çok alt firması bulunan, göl kenarına kurulmuş fabrikaları ve büyüklüğüne göre değişen kiralarla bir çok konutu barındıran, bankası, dükkânları, kulüp binaları ile Gary 1960'larda bir merkez olarak 178.000 nüfusla zirve yapmıştır. Hala Amerika'nın en büyük kurumsal sponsorlu şirket kentidir.



Fotoğraf 3.10

Gary- Indiana Şirket Kent Resmi

Gary'den sonra bir başka dikkat çeken şirket kent ise, bir döneme damgasını vuran ve Fordist üretim tarzıyla "standartlaşma, makineleşme, hız, verimlilik, işçi kontrolü" kavramları doğrultusunda işçi ayaklanmalarının minimum indiği Ford yerleşkeleridir (Biggs,1996, sf:11, alıntı: Arıtan, 2004, 43). İlk Ford yerleşkesi 4 ve 6'şar katlı yapıların merkezinde yer alan büyük üretim alanı ile Highland Park Şirket kent iken ilerleyen süreçte yapılan River Rounge Yerleşkesi geniş bir arazi üzerinde inşa edilen tek katlı yapıları ile Highland'in önüne geçmiştir (Fotoğraf 3.11).



Fotoğraf 3.11

Highland Park- River Rounge Ford Şirket Kentleri

Bu dönem sonrası dikkat çeken bir başka gelişme ise, yine işçilerin çalışma sürelerinin ve kontrol edilme biçimlerinin başka tartışmalar beraberinde ele

alınmasıyla ortaya atılan “Welfare Kapitalizmi ve Yeni Şirket Kentler” reformudur. Bu reformun kapsamını “*şirketin yararı ve kanun gereklilikleri bir kenarda tutularak öncelikli olarak işçinin konfor ve yaşam kalitesini gözeterek her türlü hizmet içeren yeni şirket kentler*” oluşturmaktadır.

Reform dahilinde çalışacak olan welfare işçi için düzenlenecek koşullardan bazıları,

- Mülkiyet sahibi olma hakkı
- Sağlık ve hayat sigortası
- Geleceğe yönelik yatırım yapabilme olanakları
- Kısıtlı emeklilik şartlarının iyileştirilmesi
- İş güvenliği ve işçi sağlığı kanunlarının geliştirilmesi
- Eşlerinin ve çocuklarının ev ekonomisinin planlanması şeklindedir.

Bu kapsamda, hazırlanan tasarıları daha iyiye götürmek ve bir çok endüstricinin işçilerin yaşam koşullarını gözetmesinde aşama kaydetmesini sağlamak amacı ile, Ulusal Sivil Federasyon kurulmuştur. Federasyonunun yürüttüğü çalışmalarda şirket kentler tekrar gündeme getirilmiş ve yeni modellerin daha nitelikli ürünlere dönüşebilmesi için, dış çevre ve topluluk yapılarının da düzenlenmesi, tasarımların kalitesinde ilerleme, işçinin kontrol altında tutulurken huzurunun da sağlanması, kentsel sıkışıklığı düzenleme ve yeni rezerv endüstri alanlarının planlamaları içermesi kapsama dahil edilmiştir. Crawford tarafından “yeni şirket kent” olarak adlandırılan bu yerleşkeler, Amerika’da “güzel şehir” olarak adlandırılan yeni bir akımın oluşumunu hazırlamıştır. Akımın öncüleri, şirketler ve endüstriyel alanlar ile birlikte tüm Amerika’yı planlama ve yeni merkezler üretme üzerine planlar sunmuştur. Bu öneriler doğrultusunda sonrası oluşan şirket kentlerden önemlileri, Bournville, Saltaire ve Port Sunlight yerleşkeleridir. Yerleşkeler 20. Yüzyıl’da inşa edilen örnek köy modelleri olmalarından dolayı önemlidir. Buna ek olarak Ebenezer Howard’ın ileri sürdüğü bir kent modeli olan bahçe-kent kuramının mekânsal ve kuramsal etkilerini barındırmaktadırlar.

İşçi Kentlerine ve İdeal Kentlere Yaklaşımlar

“Modern doğa bilimi, işçilerin sıkışık bir şekilde yaşadığı sözde "yoksul semtler"in, zaman zaman kentlerimizi etkileyen bütün salgınların üreme yeri olduğunu tanıtlamıştır. Burada mikroplar hiç bir zaman tam olarak ölmemekte ve koşullar izin verir vermez salgınlar haline dönüşmekte, ardından üreme yerlerinin ötesine, kentin kapitalistlerin yaşadığı daha havadar ve sağlıklı kısımlarına yayılmaktadır.

Bu gerçek bilimsel olarak saptanır saptanmaz, yardımsever burjuva işçi sağlığı için kaygılarında soylu bir rekabet ruhuyla yanıp tutuşmaya başlamıştır. Sürekli yinelenen salgınların kaynaklarını kurutmak için dernekler kurulmuş, kitaplar yazılmış, öneriler hazırlanmış, yasalar tartışılmış ve kabul edilmiştir. İşçilerin konut koşulları incelenmiş ve en çarpıcı kötölüklerin iyileştirilmesi için girişimlerde bulunulmuştur.”

Engels,1887,41

İşçilerin endüstri dönemindeki sıkıntılarına yönelik yaklaşımları ikiye ayırmak mümkündür. Birinci yaklaşım, önceki bölümde ele alınan yöntem olarak sıkıntıların giderilmesine ilişkin çözümler ve "sağlıklı yaşam koşullarının" planlanmasıdır. İkinci yaklaşım ise Marksist teorisyen Engels'in Konut Sorunu'nda tartışmaya açtığı şekli ile burjuva tarafından gerçekteşirilen bu planlamalar ile tekrar inşa edilen "işçi sınıfı" sorunsalıdır. Engels ilerleyen sayfalarda, kentlerin geleceğine yönelik ütopyalar yazmak yerine, mevcut “konut darlığı” krizinin çözümlerine yönelmeyi vurgulamaktadır. Çözümler olarak, "kentlerde” işçilere yetecek derecede konut olduğunu ve mülk sahiplerinin bu konutlardan çekilerek mülksüzleştirilmesi gerektiğini, işçilerin de bu konutlara yerleşmesi sureti ile proletaryanın siyasal güç kazanmasını önermiştir. Böylece proleterlere yönelik bu önlem ile kamu çıkarları uğruna uygulanacak kamulaştırmaların çok daha kolay olabileceğini belirtmiştir. Deneysel olarak

dahi yapılırsa yapılısın işçileri bir alana tekrar yerleştirip çalıştırmanın aynı burjuvaziye hizmet eden başka bir krizden öteye gidemediğini savunmuştur.

Marx ve Engels Komünist Manifesto'da, işçilere yönelik "işçi yerleşkesi" çalışmalarının üreticileri sosyalist ütopyacıları (özellikle Robert Owen'ı), *"bu sistemlerin kurucuları, hem sınıf karşıtlıklarını, hem de hüküm süren toplum biçimi içerisindeki çözücü öğelerin etkisini gerçekten de görüyorlar. Ama henüz bebeklik çağındaki proletarya, onlara hiçbir tarihsel inisiyatifi ya da hiçbir bağımsız siyasal hareketi olmayan bir sınıf gibi gözüküyor. Sınıf karşıtlıklarının gelişimi, sanayinin gelişimiyle başa baş gittiğinden, içinde buldukları ekonomik durum, onlara, proletaryanın kurtuluşunun koşullarını henüz sağlamıyor. Dolayısıyla, bu koşulları yaratacak toplumsal bilimin ardına, yeni toplumsal yasaların ardına düşüyorlar. Tarihsel olarak yaratılmış kurtuluş yollarının yerini, düşsel olanlar ve proletaryanın tedrici, kendiliğinden sınıf olarak örgütlenmesinin yerini, bu yaratıcılar tarafından özel olarak tasarlanmış toplum örgütlemesi alacaktır... .. Bunlar, her türlü siyasal ve özellikle de devrimci eylemi reddederler; amaçlarına barışçıl yollarla ulaşmayı arzularlar ve zorunlu olarak başarısız kalmaya mahkumdurlar."* (Marks & Engels, 2008, 154) şeklinde eleştirmiştir. Marksist teorisyenler işçi sorununa tarihsel gerçeklikle yaklaşmak gerektiğini savunmaktadırlar. Bu ve benzeri önerilerin pratik önlemler ile kent ve kır arasına koyduğu ayrımı, sanayilerin yine ve yeniden özel kişilerin hesabına işletilmesini problem olarak görmekte-dirler.

Marksist düşünce "sınıfsızlaştırma" olarak eleştirse dahi işçi komünleri, ütöpik tahayyüllerin sadeleştirilmiş uygulamaları olarak "işçi-endüstriyel yaşam-konut sorunu" bağlamlarında işçiye yönelik uygulanabilir planlar barındırdığından değişerek ve gelişerek varlığını sürdüren yapılanmalar olmuştur. Örneğin, 3. Napoloen, "Yoksulluğun Ortadan Kalkması" eserinde mühendislerle "dünyanın en güzel kenti" haline dönüşebilmesi için, Paris'i yenileme planları hazırlattır-mış ve işçiler için siteler yaptırılmasını dile getirmiştir.

İşçinin konut sorununa temel çözümler olmasa dahi bu yerleşkeler, “işçilerin huzuru ile toplumsal düzeni” bir arada düşünmesi ile bir çok yerde ölçeklerde uygulanmıştır.

Bazı yaklaşımlar, işçinin belirli bir site içerisinde özgürlüğünü tamamen patrona ya da işletmeciye devretmesinden dolayı bu yerleşimleri "işçi" açısından sakıncalı bulmaktadır. Ancak 18. Yüzyıl'dan bugüne kadar değişerek ve gelişerek devamlılığını sürdüren “şirket kentler”, ihtiyaç duyulan mekânlar ile birlikte işçilerin kendi imkanları doğrultusunda elde edemeyeceği bir çok sosyal yaşam pratiğini de sunması açısından önem arz etmektedir. Böylece işçilerin içinde bulunduğu sağlıksız yaşam koşulları çözümlenmiş olmakla kalmıyor düzensizliğinin ve performans düşüklüğünün de önüne geçilmiş oluyordu.

3.3. Kuramsal Çerçeve de Şirket Kentler

Yukarıda çeşitli coğrafyalarda farklı zamanlarda yapılan bir çok şirket kent ele alındı. Bu değerlendirme, yerleşkelerin tarihsel olarak örtüşmesine de kuramsal olarak benzerlikler içerdiğini tespit edebilmek amacıyla yapıldı.

İşçinin, fabrikada ya da farklı endüstriyel şirkette çalışmasının bir farkı olmaksızın yaşadığı belirli ortak sıkıntılar, ekonomik düzeyinin belirli aralıklarda olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sıkıntıların başında, işçi yerleşkesinin temel yapılanmasını meydana getiren "konut" yer edinmektedir. Bu açıdan kapsamı, ölçeği, alanı, çoğalan mekânları değişse ve dönüşse dahi, işçi yerleşkelerinin en ham hali ile "işyeri- konut" ağı olduğu söylenebilir.

Bu bölümde ise kuramsal olarak, değişen kapsamı ve ölçeği dahilinde "şirket kentler, işçi yerleşkeleri ya da lojmanlar" ele alınmaya çalışılacaktır. Böylece tarihsel süreçte oluşturulma gerekçeleri temellendirilen bu yapılanmalar için ortak bir payda belirlenmeye çalışılacaktır.

Şirket kentler en basit hali ile, tek bir yatırım tarafından inşa edilmiş ve işletilen yerleşimlerdir. Pek çok örnekte, şirket yerleşkesi dahilinde bir alt-kültür oluştuğu ve mekânsal ayrışmanın vuku bulduğu gözlemlenir. Ancak bununla birlikte şirket kent, yatırım sahibinin paternalistik bir tutumla, topluma, ahlaka ve eğitime dair konularda mekâna doğrudan müdahale ettiği bir araç haline de gelir. (Garner, 1992, 3) Bu yerleşkelerin bir çoğu işletmeye yakın, plansız ya da farklı aşamalarda ayrı ayrı planlanarak gelişir. Ancak bazı örnekler bir tasarımcının en baştan her türlü içeriğini tasarladığı yerleşkeler olarak düzenlenmiştir. Bir sanayici ya da işletme tarafından tesisinin şirket kent modelinde yapılıp yapılmayacağı, yapılacaksa nerede ve ne şekilde, hangi yoğunlukta yapılacağı gibi soruların cevapları, üretim nesnesinin odağında şekillenmektedir. Dolayısıyla işçi konutlarının mimari tasarımı ya da şirket kentlerinin kentsel tasarımında otonom bir süreçten bahsetmek olanaksızdır.

Şirket kentlerini ele alırken bir kaç yaklaşım üzerinden ilerlemek mümkündür. Öncelikle kentin oluşumundan öncesine inmek, "neden burada?" sorusunu yanıtlamak bir inceleme yapmak ve endüstriyel ilişkiler ile birlikte okuyarak yol almak bu yerleşkeleri anlamlandırabilmek için bir başlangıçtır. Sonrasında

şirket alanına dahil olup, konutların tipolojilerini, fabrikaya uzaklık-yakınlık ilişkilerini, sosyal alanların rekreasyon ile bütünleşmesini ele almak mekânsal okuma sürecini oluşturmaktadır. Tüm bunların işçi tarafından nasıl pratiğe dönüştürüldüğünü şirket kent odağında değerlendirmek ve en önemlisi her şirket kentini kendi “tarihselliği” içerisinde ele almak ise mikro düzeyde tarihsel bir okuma ve toplum modelini tespit edebilmenin yöntemidir. Bu yöntemler doğrultusunda varılabilecek husus örnekler üzerinden açıklanacak olursa, Owen tarafından oluşturulan New Harmony ile Fourier tarafından planlanan Phalanstere şirket kentleri dönem olarak aynı sürece denk gelmektedir. Ancak bu iki şirketin üretimleri ve yer seçimlerinin farklı olması burada çalışan işçilerin koşullarını değiştirmekte ve etkilemektedir. Bunlara ek olarak planlamacılarının yerleşim kuramına yaklaşımı da ayrıldığından bu iki şirket kenti kullanan iki farklı işçi için şirket kentlilik bağımsız bir şekilde anlamlandırılmaktadır. Mekânların kullanımı ve bu mekânlardaki diğer kullanıcılar ile ilişkiler de farklılaşarak zamanla kapsam olarak "şirket kent" sınıfında olsa da, ayrı toplumsal üretimler gerçekleşmektedir.

Her şirket kent ayrı bir toplumsal inşa barındırsa da benzer unsurlar açısından ele alınacak olursa; yatırımcıların ihtiyaçlar doğrultusunda oluşturduğu yerleşkeler, konutlar, ticari mekânlar, okullar, dini yapılar ve diğer kamusal mekânları içermektedir. Konut ve işyeri dışında kalan ek mekânların inşa edilip edilmeyeceği ise yatırımcı ve şirketin kanaati doğrultusundadır.

Genel bir kapsam içerisinde şirket kentlerin altyapısını analiz eden Cengizkan (Cengizkan, 2009, 17) önemli iki unsuru vurgulamıştır. İlki yerleşkenin; işçinin sağlığını korumak ve kollamak üzere oluşturulduğudur. Fabrikanın geleceğinin ve işletmenin sürekliliğinin sağlanması amaçlanmış, bu özelliği ile işletmenin “sağlıklı barınma ve yaşama koşulları” dolaşım alanına girdiği belirtilmiştir. İkincisi ise, endüstrileşmenin her döneminde, kent konutları/kır konutları gibi coğrafya ve yer bağımlı ayrımlara dayanan konut tiplerinden; "zengin evi/ yoksul evi, memur evi/ yönetici evi" gibi, sınıf ve statüye dayalı konut tiplerinin de mimari tasarım süreçlerine yansımalarıdır. Bu açıdan işçi konutları da bu konut tiplerinin ayrımcı olarak değil “eşitlikçi” olarak bir parçasıdır.

“Her yaşam tarzının, mesleğin, sınıfın, katmanın, statünün, kendine özgü, kendisine yakışan ve hak ettiği bir konut tipi vardır.” kabulü, bu “eşitlikçi tanım” ile birlikte işçi yerleşkelerini tipolojiye dahil eder.

Peki daha evvelden “mimar evi”, “gazeteci evi”, “fabrikatör evi”, “memur evi” mesleki ya da ilgi temelli sınıflandırmaların içerisinde “işçi evleri” nerede, neden ve nasıl konumlanmaktadır?

Burada ilk olarak, bu komünlerin sadece birer toplu yaşam alanı olarak rastlantısal bir şekilde ortaya çıkmadığını söylemek mümkündür. Bu yerleşkeler işçinin barınabilme ihtiyacının tarihselliği ile doğrudan ilişkilidir. Bütün işçi-barınma meselelerinin temelinde, işçinin ekonomisi ve bu ekonomiyi kendi imkanları doğrultusunda planlama durumu yer almaktadır. Bundan dolayı imkanlarını ya da imkansızlıklarını biçimlendirmeye çalışan işçi için barınma mekânı da minimum harcama ile çözülmesi gereken bir problemdir. Bununla birlikte sosyal yaşamın refah güçlüğü de göz önüne alınınca işverenin işçi için ücret ya da mekân yapılandırmasından başka alternatifi kalmamaktadır. Uzun vadede mekân yapılandırmanın kalıcılığı ve ekonomikliği göz önüne alındığından bir çok şirket tarafından başvuru olan çözüm işçi için yerleşim yeri planlamaktır. Bu planlamalardan sonra ise işçinin sadece vardiyasını değil tüm yaşam pratiklerini belirleme hakkı kısmi düzeyde de olsa yatırımcıya aittir.

Bu yerleşkelerin bir çoğu işyerine yakın olmakla kalmayıp işyerini de içine alan korunaklı bir bölgeye dönüşmektedir. Bu bağlamda kentten belirli bir düzeyde kopan yerleşke, işçinin güvenliğini ve kontrolünü kolaylaştırmakla kalmayıp, işveren için sorun teşkil edilebilecek ve işçi verimini düşürecek her türlü durumun önüne geçmektedir.

Bir nesne olarak şirket kent, onu gündeme getiren ve inşa eden işveren ile kullanan, ve giderek “temellük” eden işçi arasında yapılan bir sözleşmedir. Memur nasıl statü rejimi içinde bağımlı işgücünü temsil ediyorsa, işçi de sözleşme rejimi içinde bağımlı işgücünü temsil etmektedir. Bu açıdan şirket kent de bu sözleşmenin bir parçasıdır.

Bir çok şirket kenti oluşturulurken altyapısında benzer amaçlar ve gerekçeler barındırmaktadır. Bunlar sıralanacak olursa;

- İşveren tarafından, işçiye, ücretsiz ya da düşük ücretli barınma mekânı sağlanması ile işçi işyerine daha da bağımlı kılınmaktadır. Bu sayede işçi, işverenin ona sunduğu alan içerisinde bütün mekânlara bağlanmakta ve işi bırakma riski azalmaktadır.
- İşyerine yakınlık ile ulaşım sorunu çözülmektedir. Böylece süre kaybı, oyalanma, dağılma önlenmekte ve işçinin performansının yükseltilmesi amaçlanmaktadır.
- Şirket kent, işçiye ve ailesine eğitim, sağlık, kültürel, sosyal ve sportif faaliyetler sunarak sadece işçinin ve ailesinin sosyal refahını yükseltmektedir. Böylece tüm yerleşimin bilinçli yetişmesi sağlanarak düzeni korunmakta ve işçinin gelecek kaygıları giderilmektedir.
- Yerleşke belirli bir sürede sınırları belirli bir alan içerisinde işgücünün hareketliliğine son vermekte ve işi optimum düzeye çekmektedir. Bu açıdan uzun vadede endüstri üretimine katkıda bulunmaktadır.

Şirket kentler, işçiyi bu unsurlar doğrultusunda etkilemekle birlikte bir çoğu bulunduğu coğrafi alanı da değiştirmektedir. Bu açıdan ele alınacak olursa;

- Her fabrika kendi bulunduğu bölgede önemli bir işçi potansiyeli oluşturur ve bölgede yaşayanlar için çalışma olanağı ve ekonomik kalkınma kaynağı sağlar.
- Fabrikalar, çalışanlarına iş konusunda eğitimler vererek yetişmelerini sağlar ve yeni fabrikalar için eğitici bir nüfus haline dönüştürür.
- Sosyal faaliyet alanlarını kısmi denetimli olarak çevre kullanımına sunar böylece şirketin kütüphanesi şehrin kültür merkezine, revirleri şehrin hastanelerine dönüşmeye başlar. Etkinliklerinin halka açık gerçekleştirildiği dönemlerde insanlar bir araya gelerek etkileşim içine girerler.

- Sanayi yapısının kendisi bölgeyi kalkındırarak yeni yatırım ve yatırımcıların buraya yönelmesini sağlar ve burayı bir merkez haline dönüştürür.
- Yerleşimler fabrika-kent, işçi-konut, işçi-fabrika, işçi-kent bağlamında ilişkiler oluşturur. (Zeybekoğlu, 2009, sf: 215)

Bu unsurlar üzerinden bir şirket kent kuramı belirlenecek olursa; temelde işçinin "konut-işyeri" ilişkisinin pratik bir çözümü olarak sunulsa da zamanla içerisinde ve etrafında farklı mekânsal ve toplumsal ilişkiler meydana getirdiği söylenebilir. Bu açıdan şirket kentlerinin farklı mekânsal üretimlere de göndermede bulunduğu düşünülebilir. İşçinin bir mekân içerisinde otokontrol sistemi ile çalışıp yaşaması programlandığından ütopyalar ile, güvenlik sınırları belirgin bir alan içerisinde ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik pratik yaşam sistemi olması ile günümüzdeki kapalı güvenli siteler ile benzerlikler taşımaktadır. Ayrıca bu yerleşkelerde belirlenebilecek bir başka unsur da, Marksist teorisyenler tarafından eleştirildiği şekliyle, işçinin yaşadığı "sözde krizlere" yöneltilen çözümün yine işveren tarafından sunulmasıdır. Bu durum işçinin çalıştığı süre zarfında yaşayacağı bu mekân/alanlarda özgürlüğünü ve karar sahibi olabilme yetkisini belirli bir düzeye kadar teslim etmesini de kaçınılmaz kılar.

Buraya kadar yapılan değerlendirmelere göre çalışmanın kapsamını oluşturan TPAO Batman yerleşkesi şirket kent olarak değerlendirilecek olursa,

- Belirli bir alan içerisinde yaşayan personellerin işyeri- lojman- sosyal ve kültürel yaşam alanları inşa edilmiştir. Bu açıdan şirket kent kuramının temelinde yer alan sirkülasyon ile ilişkilidir.
- İşçilerin temel ihtiyaçları belirli bir alan içerisinde çözülmeye çalışıldığından burada yaşayan personeller, zaruri durumlar gerektirmedikçe şirketten çıkmamaktadır. Bu durum onların hem iş performansını optimum düzeyde tutmakta hem de şirket dışında yaşanabilecek olası krizlerin ve şaşmaların önüne geçmektedir.
- İşyerinin yakınlığı işe varma süresinde yaşanan kaybı zihinsel ve fiziksel olarak minimum düzeye çekmektedir.

- Personeller çalışırken, aileleri için şirket içerisinde sunulan mekânlar burayı sadece işçi için değil aileleri için de yaşanılabilir düzeye taşımaktadır.
- Bir süre sonra lojman içerisinde gerçekleşen yaşam pratikleri sayesinde "şirket kentlilik, lojmanlık..vs" gibi bir alt kültür oluşmakta ve bu kültür ile yetişen şirket üyeleri arasında oluşan bağ kuvvetlenmektedir.



3.4. Türkiye'de Şirket Kentler / İşçi Yerleşkeleri

Şirket kentlerin tarihsel ve kuramsal olarak çerçevesi ele alınıp belirgin noktaları ile TPAO ile birlikte ele alınabilecek unsurlar belirlendikten sonra bu yerleşkelerin Türkiye'deki sürecine değinmek gerekmektedir. Bu değerlendirmenin amacı ise, TPAO'nun şirket kent yerleşkesi olarak ele alınırken, nerede durduğunu tespit edebilmektir.

Şirket kentler Amerika ve Avrupa'da 18. Yüzyıl ve 19. Yüzyıl sürecinde endüstrileşme doğrultusunda gerçekleşen yapılanmalar olurken, Türkiye'de süreç ve durum farklı bir seyir izlemektedir. Cumhuriyet dönemi ve öncesinde işçilerin “barınma” mekânlarının Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapı karakteristiğinin durgun bir ivme seyretmesinden ötürü az geliştiği bilinmektedir. Durağan ekonomi, tarıma dayalı üretim sistemi, uzmanlaşmanın olmadığı mesleki örgütlenme ve dağınık bir coğrafi yerleşim unsurları da bu durum üzerinde etkilidir. Ancak bu dönemde ticaretin yapıldığı kıyı bölgelerinde, kervan yollarında ve merkezde “amele”ler için barınma mekânları mevcuttu. Tanyeli bu mekânların, Osmanlı Türkiye'sinde, 15. Yüzyıl'dan itibaren “hücerat” adı verilen tek odalı konutlar olarak, “yeniçeriler”, “bekârlar”, “suhde” ve “marjinaler”in kullanması için vakfiyeler tarafından yaptırılan ve toplam konut diliminde her zaman çokça yer kaplayan bir tipoloji olduğunu belirtmiştir (Tanyeli, 1996, 157). İşçiler hücerat kullanımı ile tek odalı, kolektif yaşam sürdürürken, “evli ve çocuklu” ailelerle karışmaları da önlenmiş ve denetlenmiş oluyordu. Bu odalar, 20. Yüzyıl başlarında İstanbul ve Ankara'da görülen amele yuvası türü barınak tiplerinin ve işçi konutlarının oluşumunu hazırlayan gelişmelerdir.

Osmanlı üzerinde endüstrileşme etkisi daha çok ürünlerin dolaşım alanlarında, yani ticarete kendisini göstermekteydi. Bu yolla gerçekleşen etkileşim, insanlardan çok malların hareketi ile işlediğinden önemli nüfus hareketlerine yol açmamış, dolayısıyla şehirlerin dış formunu dönüştürecek etkiler yaratmamıştır. (Bilgin, 1990, 88) Bu etkinin yaşanmamasının bir başka sebebi, Osmanlı'nın Batı'da meydana gelen değişimlere ilkin zamanı dondurmak sureti ile kulak tıkamasıdır (Tanju, 1999, alıntı: Göktaş, 2009, 28). 19. Yy. Osmanlı mimarlığının “tarihsel süreç içerisinde doğal ömrünü tamamlayarak mimarlık alanından çekilmek yerine” bir anda yok olması,

Osmanlı devletinden Cumhuriyet devletine geçiş sürecinde yaşanan doğu/batı geriliminin batı lehine sonuçlandığının göstergesidir (Tanju, 1999, age, 29). Artık 1920'ler, Türkiye Cumhuriyeti'nin batı ile senkronize hareket etmeye başladığı, siyasal ve kültürel olarak yeniden yapılanmaya başladığı yıllar olarak yeni bir dönemi aralamaktadır. Cumhuriyet'in ilanı ile oluşturulmaya başlanan yeni Türk kimliği, sadece siyasal düzlemde sınırlanmakla kalmayıp, mekânsal yenilenme hareketleri ile başta Ankara olmak üzere henüz belirlenmiş Misak-i Milli sınırları içerisindeki tüm alanlarda desteklenmiştir. Bu doğrultuda Anadolu yeniden kurgulanmıştır. Öncelikle Ankara'nın kentleşme ve endüstrileşme ile yapılandırılması, yeni başkent civardan toplamaya başladığı nüfusu kontrollü olarak denetim altında tutmayı ve "model" olarak sunulacak kentin yurt genelinde emsal oluşturacak bir sahne misyonu yüklenmesini sağlamaktaydı. Bu "yenilik" önerisi, modern bir başkent için oldukça cazip bir fikirdi. Planlamacı Jansen Ankara imar planında direk belirtmemiş olsa da, o dönemde Almanya'da gündemde olan Howard'ın bahçeşehir ideali ve Camillo Sitte'nin şehir inşasına sanatsal yaklaşım kuramları, onun için birer yönlendirici olmuştur. Jansen'in sosyalist duyarlılıkları olan özel girişimler tarafından değil, tek partili devlet tarafından inşa edilecek bahçe şehrinde, endüstri bölgeleri, resmi binalar ve konut binaları Howard'ın bahçeşehir planlarında yer alan üç miktatıs gibi farklı noktalarda kutuplaşmıştır. Bu kutupları ayıran belirginlikler ise Howard'ın vurguladığı yeşil alanlardır. Endüstri bölgesine yakın alanda planladığı işçi mahallelerinde de konutlar tek ya da iki katlı ve bahçeli minimal evlerden oluşmaktaydı ancak işçiler için sunduğu bu öneri maliyetlerinden ötürü uygulanmamıştır. Jansen hazırladığı Ankara planlarından sonra İzmit, Adana, Ceyhan, Tarsus, Mersin ve Gaziantep için de imar planları hazırlamıştır. Ve imar planlarında benzer şekilde, mevcut ve yeni gelişim alanlarındaki konut bölgeleri için Ankara planlarında olduğu gibi eski şehir- yeni şehir şeklinde ayırma önerisini yinelemiştir (Akcan, 2009, 83).

Yurdun dört bir yanının başkente benzer şekilde "batılı" bir kentleşme doğrultusunda bir an önce endüstri yapıları, altyapı ve üstyapı donanımı ile desteklenmesi gerekmektedir. Bunun oluşturulmasında devletin yaptırım gücü batıdan oldukça farklıdır. Çünkü Türkiye'de sanayi ile karşılaşma ve

ilişkilenme batıda gerçekleştiği şekliyle "burjuvazinin güçlendikten sonra belirlediği" bir durum değildir. Aksine "bürokratik" bir süreç olarak başlamıştır. Bu kapsamda modern Türkiye'nin önemli kurucu öğelerinden biri olan sanayileşme devlet tarafından, toplumu dönüştürüp farklılaştırmak için ve "toplumu örgütlemenin ve onun iç dinamiklerine müdahale etmenin" bir aracı olarak kullanılmıştır (Kahraman, 2004, 30-32).

1930'ların başına gelindiğinde gerçekleşen Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye ekonomisini de derinden etkilemiştir. Türkiye'deki iç ticaret dengelerinin bozulması, ülkenin en önemli gelir kaynağı olan tarımsal ihracatın azalması, halkın alım gücünün düşmesi, girişimcilerin bu krizden etkilenmesi ve hükümetin bunlardan ötürü gelir dengesinin değişmesi krizi daha da güçlendirmiştir. Bunun sonucunda, sanayileşme fikri ülke çapında giderek daha cazip hale gelmeye başlamıştır. O güne kadar özel girişimcilerin kontrolünde olan sanayileşme, cumhuriyetin ilk yıllarında endüstrileşme yolundaki sorunları çözmek amacıyla, ekonomik ve politik olarak devlet kontrolüne geçmiştir. Bu da ithal ikameci ve korumacı bir "devletçi sanayi politikasının" en önemli uygulamalarından olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanmasını meydana getirmiştir. Sovyetler Birliği'nde uygulanan Beş Yıllık plan örnek alınarak, Sovyet uzmanlardan oluşan bir ekip Türkiye'ye davet edilmiş ve heyete süreci hızlandıracak raporlar hazırlattırılmıştır. BBYSP ile,

- Ekonomik açıdan etkin üretken özel sektör kuruluşları ile ortaklıklar kurulması
- Kredi ve bankacılık faaliyetleri üzerinde çalışılması
- Bu kuruluşların sadece kendi fabrikalarına değil tüm ulusal sanayi için faydalı hale dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Beraberinde devlet sermayesi ile oluşturulacak fabrikaların projelendirilmesi, kurulması ve yönetilmesi planlanmıştır. Kurulacak fabrikalar için gerekli usta ve işçilerin yetiştirilmesi; sanayi kredilerinin verilmesi gibi görevler tanımlanmıştır.

Alınan raporlarda üzerinde durulan hususlar;

- Yerel ya da bölgesel tarımsal üretime dayalı sınai üretim birimlerinin kurulumu
- Temel tüketim mallarının (özellikle dokuma) yerel pazarda üretilmesi
- Bu üretimleri gerçekleştirecek sanayi kuruluşlarının tek bir merkez etrafında toplanmak yerine hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın yerlerde konumlandırılmasıdır (Kepenek ve Yertünk, 2009, al: Zeybekoğlu, 221) .

Bu unsurlar ve gelişmeler doğrultusunda KİT (Kamu İktisadi Teşekkülleri) kurulmuştur. Sümerbank ve Etibank yapılanmaları KİT içerisinde ayrı bir yerde konumlanmaktadır. Özellikle Sümerbank'ın halk üzerindeki etkisi yıllarca aynı doğrultuda olumlanmıştır. Cumhuriyet sonrası işçi mekânları ile ilgili çalışmalarda özellikle Sümerbank üzerinde ağırlıklı olarak durulmasının sebebi, bu fabrikaların kuramsal altyapısında işçi konutunun önemi ve yeridir. Farklı yöntemlerde okuyan bir çok çalışma bu yerleşkeleri analiz etmiştir. Çalışmaların bazıları mekânsal tipolojilerini ele alırken bir çoğu bu yapıları "ideolojik" bir çerçevede değerlendirmektedir. Bu doğrultuda genel yaklaşım ise yerleşkelerin, cumhuriyet döneminden sonra bir "konstrüksiyon" ve proje olarak "ulus modelini inşa etmek" amacıyla oluşturulduğudur.²

1944 yılında çıkan ve Sümerbank İnşaat Fen Heyeti tarafından hazırlanan 145-146 sayılı Arkitekt dosyasında işçinin barınacağı mekâna ilişkin detaylandırmalar yapılmıştır. Konutun işçinin "sosyal refahı ve verimi" ile ilişkili açıkça belirtilmiştir.

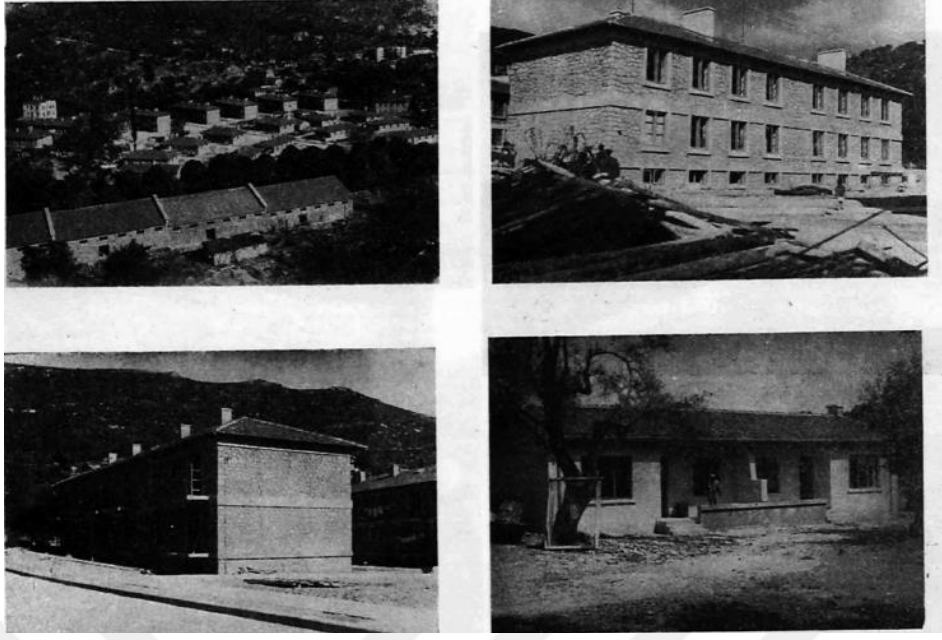
Bu dosya endüstri döneminde yaşanan krizlerden sonra bazı kuramcılar tarafından hazırlanan "sosyalist ütopya" planları ile benzetilmektedir. "İşçi vardiyası- vardiya sonrası işçi yaşamı" Sümerbank'larda da önemli bir problem olarak çözülmeye çalışılmıştır. Bu çözümler doğrultusunda ele alınan unsurlar ve belirlenen öneriler:

² Ulus inşasının, Sümerbank yerleşkeleri ile ilişkisini son yıllarda bir çok akademik çalışmada görmek mümkündür. Bu yaklaşımlardan biri de Bozdoğan'ın "Modernizm ve Ulus İnşası"dır. Bozdoğan sadece Sümerbank ve Etibank yerleşkelerini değil; yerleşke içerisindeki pratikler de dahil olmak üzere dönemde oluşturulan bir çok toplumsal inşayı bu bağlamda ele almaktadır (bknz: Bozdoğan,2012).

- *İşçilerin uzak mesafelerden gelerek yorgun bir halde çalışmaya başlamaları dolayısıyla hasıl olan randıman düşüklüğünün önüne geçilmiştir.*
- *Evlerde bütün ihtiyacı karşılayacak sıhhi tesisat bulunduğu cihetle işçi aileleri daha temiz ve rahat şekilde bir yaşamakta ve bu vaziyet sıhhi durumları üzerine müspet tesir hasıl etmektedir.*
- *Her evin kendisine ait asgari 250 m²'lik bir bahçesi bulunduğu cihetle, işçilerin boş zamanlarında toprakla meşgul olmak suretiyle hem iktisadi hem de bedeni istifadeleri imkanı vermektedir.*
- *Evlerin dahili ve harici temizlik ve güzellikleri ile haiz oldukları işçi ailelerine temiz mobilya kullanmak zevkini vermekte bu suretle işçi ailelerin içtimai seviyeleri gün geçtikçe düzelmektedir.*
- *Fabrikalara ait spor sahaları, toplanma ve sinema salonları gibi içtimai tesirat işçi ailelerinin yaşamalarında çok faydalı değişiklikler vücade getirmektedir.*
- *Netice itibari ile aynı fabrikaya mensup işçilerin bir arada ve her nevi medeni şartları ihtiva eden yeni mahallelerde oturmaları sonunda işçiler arasında tam bir ahenk teessüs etmekte ve bu suretle bir işçi çok mühim olmadıkça mensup olduğu fabrikadan ayrılmayı hatırına bile getirmemektedir. (Sümerbank Fen Heyeti, 1944, 145-146)*

Sümerbank İnşaat Fen Heyeti tarafından hazırlanan bu raporun özellikle kuramsal şirket kent bölümünde üzerinde durulan “işçi neden fabrika alanında barındırılmalıdır?” sorusuna cevap arayan tespitler içerdiği söylenebilir.

Metnin devamında ise üzerinde durulan husus, bu yerleşkeler hazırlanırken izlenecek yol, içereceği mekânlar ve dikkate alınacak unsurlardır.



Fotoğraf 3.14

Sümerbank Hereke Fabrikası Amele Evleri

İşçi mahallesi tesisi için yapılan işler başlıca dört bölüme ayrılır:

- *İşçi mahallesinin umumi vaziyet planlarının hazırlanması*
- *Yapılacak binaların tiplerinin tespiti ve projelerinin hazırlanması*
- *Tanzim edilen projelere göre binaların inşası ve fabrika idarelerine teslimi*
- *İskana verilen binaların bakım işler*

Fabrikaların işçi mahalleleri ekseriye aşağıdaki binaları ihtiva etmektedirler:

- *İşçi Evleri*
- *Kadın ve Bekâr Pavyonları*
- *İlkokul*
- *Hal*
- *Kreş ve Çocuk Bahçesi*
- *Spor Sahaları*
- *Zaruri Ahvalde Umumi Banyo*
- *Amele Pavyonları*

Umumi vaziyet plandaki binaların oturtuluşunda aşağıdaki cihetlere dikkat edilmektedir:

➤ *İşçi evlerinin oturtuluşunda işçi sınıfları arasındaki fark nazarı itibara alınmalıdır. Mahallenin en iyi kısmına utsa başlar, bundan sonra sırası ile mütehassıs işçiler, birinci, ikinci ve üçüncü sınıf işçilere ait evler bulunmaktadır. Civar köylerden fabrikada çalışmak üzere gelen ve ihtisası olmayan amelelere ait pavyonlar ise mahallenin mümkün olduğu kadar kuytu bir yerinde inşa edilmelidir.*

➤ *Bekâr pavyonlarının mahallenin evli işçilere ait binalarından ayrı ve imkan nisbetinde fabrikaya yakın bir yerde inşasına itina edilmektedir.*

➤ *Mahalli ilkokulların fabrikaya uzak olduğu veya işçi çocuklarının pek fazla bulunduğu hallerde işçi mahallesinin münasip bir yerinde ihtiyacı karşılayacak bir şekilde ilkokul yaptırılmakta ve lüzumu halinde ortaokul inşası için ilkokul civarında boş arsa bırakılmaktadır.*

➤ *İşçi ailelerinin iaşe ve giyim ihtiyaçları için uzak mesafedeki şehir pazarlarına gitmek külfetinden kurtarmak aynı zamanda ucuz ve temiz malzeme temini bakımından işçi mahallelerinde birer hal binası inşası prensip ittihaz olunmuştur.*

➤ *Küçük çocuklu kadın işçilerin çalıştıkları esnada çocuklarının bakılması için her işçi mahallesinde bir kreş ve çocuk bahçesi tesis edilmektedir.*

➤ *İşçilerin spor ihtiyacının tatmini için fabrikaya ait spor sahasında maada işçi mahallesinin muhtelif yerinde tenis, voleybol sahaları vücuda getirilmektedir.*

➤ *Her işçi evinde banyo bulunmasına rağmen bazı zaruri ahvalde işçi mahallesinin münasip yerlerinde alaturka hamam yaptırılması icap etmektedir.*

Vaziyet planının tanziminde ihtiyaca göre geniş kaldırımli yollar, ağaçlı gezinti yolları, kanalizasyon, temiz su ve yangın tesisatı, yeşil sahaların teminine ehemmiyet verilmekte, her evin bahçesinin müstakil olmasına bilhassa itina edilmektedir. Netice itibari ile Sümerbank fabrikaları işçilerinin iskani için tesis edilmekte bulunan işçi mahallelerinin buldukları şehrin imarına mühim surette tesir ettikleri bu mahalleler civarında yerli halk tarafından da güzel binalar inşa edilmeleri ile sabit olmuştur.



Fotoğraf 3.15

Sümerbank Amele Evleri

Bu rapor, Sümerbank İnşaat ve Fen Heyetinin, işçinin sadece çalıştırılacağı fabrikaları değil, şirket kent modellerindeki gibi işçi ailelerini, çevreyi, sosyal refahı planlamanın önemini vurguladığını göstermektedir. Bu yaklaşıma göre, işçinin yükselen verimi ile devletin verimi de doğrudan yükselecektir.

Buna ek olarak özellikle vaziyet planlarının detaylarına inerek, aile kurumu değerlerini, bekâr işçilerin konumunu ve çevre yapıları ile ilişkilerini de analiz etmesi ise bir çok açıdan önemlidir. Bu analizler ile fabrikanın içinden başlayarak, yerleşim alanına çevreden gelen geçici işçiler ve “fabrika dışı” yakın alanlarda yer alan işçiler de ele alınmıştır. Böylece fabrikadan başlayarak genişleyen bir alanda ile tüm çevreyi düzenlemek ve *daha modern* hale dönüştürmek amaçlanmıştır.

Bu dönemde planlama yapılırken genel kapsam oluşturulsa da, halkın bu konudaki tutumunu değerlendirmek amacı ile Ulus gazetesi tarafından Kasım 1935'te bir anket düzenlenmiştir. Ankete Türkiye'de çalışan yabancı mimar ve planlılar, Türk mimar ve planlılar, aydınlar ve bir milletvekili tarafından değerlendirilen on yedi cevap gönderilmiştir. Halka yöneltilen "Ankara'nın Mesken Meselesini Nasıl Halledebilir?" sorusu ile memur evleri, kooperatifler ve işçi evlerine dair apartman blokları ya da düşük katlı bahçeli konut tercihleri arasındaki karşılaştırmalar yapılmıştır (İmamoğlu, 2009 , sf:146). Çıkan sonuçlara göre çoğunluk, memur evleri için bahçeli ve düşük katlı müstakil evleri, bekâr ve mevsimlik işçiler içinse daha mütevazî olan yatakhane ve benzeri blokları tercih etmektedir. Bu sonuçlar özellikle "işçi" sınıfının kendi popülasyonu ile "memur" konutlarından bağımsız yaşama durumunun bir göstergesidir.

Bu ve benzer gelişmeler doğrultusunda Türkiye'de işçi konutunu planlarının, işçiye ve onun günlük yaşamına ilişkin kaygılar barındırması yönüyle Avrupa ve Amerika'daki şirket kentlere benzer şekilde geliştiğini söylemek mümkündür. Türkiye'de özellikle ideoloji çerçevesinde değerlendirilmesi ise çoğunluğu yurtdışı örneklerinden farklı olarak devlet tarafından oluşturulmaları ile ilişkilidir.

Çalışmanın kapsamını oluşturan TPAO Batman Yerleşkesi de devlet tarafından oluşturulmuş bir yerleşkedir. Ancak süreç olarak cumhuriyetin inşa sürecine denk düşmemesi ve "petrol" odağında gerçekleşmesi onu, ülkemizdeki ilk örneklerden ayırmaktadır.



BÖLÜM 4 - Şirket Kent & Toplumsal Mekân: TPAO'luluk

Üçüncü bölümde TPAO yerleşkesinin kapsamını oluşturabilmek amacı ile, kuramsal ve tarihsel bağlamda **şirket kentler** ele alındı. Bu bölümde ise saha çalışması olan TPAO ele alınacaktır.

Ayrıca bölümün tartışmaya açmaya çalışacağı bir başka problem ise, "**Mekân, bir toplumsallık üretebilir mi?**" ya da bir başka deyişle "**TPAO içerisinde üretilen toplumsallık, nasıl okunmalıdır?**" sorusudur. Bu problem, TPAO şirket kenti analiz edilirken özellikle görüşmecilerden dinlenen "TPAO" anlatısı üzerine oluşmuştur.

Bir TPAO'lu için, şirketin lojmanının, personel konutu olmaktan öteye taşındığı, sosyal tesislerin şirket verimini arttırmaktan çok daha fazla anlam taşıdığı ve şirketin zamanla bu etkiler doğrultusunda kendi kültürünü inşa ettiği tespit edilmiştir. Bunun sonucunda yerleşkenin, "şirket kent, lojman, Batman, işçi yerleşkesi" olmanın yanında ve hepsinden farklı olarak "TPAO³" olduğu tespit edilmiştir.

Burayı, "TPAO" yapan birçok durumu, üretimi ve değişimi ele almaksızın, mekânları iki boyutlu analizler yaparak "şirket kent lojmanı, okulu, yemekhanesi, sosyal tesisi" olarak değerlendirmek, bu mekânda her gün yeniden üretilen pratikleri ve toplumsallığı göz ardı etmeye sebep olur. Bu açıdan özellikle bu bölümde "TPAO" anlamlandırılmaya ve analiz edilmeye çalışılırken yer yer görüşmecilerin "kendi TPAO'sundan" yararlanılacaktır.

1954 yılında Raman-8 kuyusunda tespit edilen petrol sonrası, rafinerinin kurulması ile oluşumu temellenen TPAO, günümüzde de aktif olarak petrol üretimi yapan bir şirkettir. Şirket, ülkedeki ilk ciddi petrol üretimi Raman dağında gerçekleştiğinden ilk rafinerisini bu bölgede inşa etmiştir. TPAO Batman Bölge Müdürlüğü olarak hizmet veren bu rafineri, hem kurulduğu İluh köyü için bir kent inşasının temellerini atmıştır hem de İluh'tan bağımsız bir şekilde kendi içerisinde bir başka şirket kent üretmiştir. Şirket kentin, oluşum,

³ TPAO: Devletin petrol birimini MTA'dan ayırdıktan sonra oluşturduğu birim olsa da özellikle saha çalışması olan Batman'da yerleşkeyi ifade etmek için de kullanılmaktadır. Bu açıdan bu bölümde yer alan TPAO söylemi, TPAO Batman Şirket Kent'ini ifade etmektedir.

gelişim ve içerisinde gerçekleşen üretimler ile inşaları ele alınırken, yaklaşık 60 yıllık tarihsel süreci belirli dönemlere ayrılmaktadır. Bu dönemler, 1960-1984 yılları arasında gerçekleşen ilk yapılanma süreci, 1984-2000 yılları arasında gerçekleşen büyüme süreci ve 2000-2015 yılları olarak sınıflandırılmıştır.

“TPAO sizin için ne ifade ediyor ?” sorusu ile yola çıkılan bu bölümde tespit edilen bir unsur da TPAO’nun Batman ile kurduğu ilişkilerden ötürü, burada yaşayan insanlar arasında da belli başlı farklar oluşturmaktadır. Özellikle TPAO içerisinde yaşayanlar, TPAO’da çalışıp aşağıda yaşayanlar ve Batman’da yaşayanlar.⁴

TPAO’nun 1960’lardan sonra sadece kendi kültürünün üretilmesine değil, Batman’ın da inşa edilmesine ön ayak olduğu söylenebilir. Şirket yerleşkesi sadece alan olarak şehrin tam merkezinde konumlanmaktan öteye taşınmıştır. Bugün dahi Batman ile ilişkileri eskiye nazaran daha ifadesiz kalan bu yerleşke, geçmişten beri Batman’ı tanımlamak için kullanılan simgelerin başında gelmektedir.

4.1. 1960- 1980 Yılları Arasında TPAO

2. bölümde Türkiye’deki petrol çalışmalarının gelişme sürecine ve TPAO’nun ilk dönem oluşumuna ilişkin genel bir değerlendirme yapılmıştır. Tekrar hatırlanacağı üzere, 1940’larda özellikle Güneydoğu’da yapılan saha çalışmaları sonucu, Raman-8 kuyusunda beklenenin üzerinde seyreden petrol oranı, Garzan, Babirin ve Raman sahalarında kurulan geçici rafineri yerine, tüm ülkenin gelecekteki enerji ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayabilmek amacıyla kullanılacak, Diyarbakır hattı ile istasyona yakın bir lokasyonda yeni bir rafineri kurulmasını meydana getirmiştir. Raman dağı ile İluh nahiyesi arasında kurulan bu rafineri, 1949 yılında tamamlanmıştır. Bu süreçte hem petrolün aktif üretildiği Raman, Garzan, Basbirin sahalarında çalışan, hem de rafineriye aktarılan petrolün kullanılabilir hale gelmesi sürecinde yer alan personeller ve aileleri için yeni kurulan rafineri etrafında TPAO yerleşkesi

⁴ “Aşağı-yukarı” söylemi TPAO’nun Batman merkez ile arasındaki kot farkından doğan bir ifadedir . Ancak zamanla insanlar arasında "TPAO'lu ve Batman'lı" kesimi ayırmak amacı ile “aşağılı-yukarılı” gibi nitelemeler oluşmuştur.

oluşturulmaya başlanmıştır. 31 Mart 1956 tarihli "**1955 Hesap Yılı, Hissedarlar 2. Adi Umumi Heyet Toplantısı**" tutanaklarında bu oluşum ile ilgili: "Batman ve Raman'da çalışan memur ve işçilerimizle ailelerinin en zaruri ihtiyaçlarını ve sosyal hayatlarının icaplarını temin ve tanzim ve bir mahmuriyet bölgesinin yıpratıcı şartlarından imkan nisbetinde kendilerini kurtarmak gayesi ile kurulan site: 2 adet işçi apt., 4 ustabaşı apt., 9 ad. küçük tip memur apt., 5 ad. büyük tip memur apt., 6 ad. müstakil memur evi, 1 ad. ekonomika, 1 fırın, 1 mezbaha ve buz imalathanesi, 2 trafo merkezi, 1 misafirhane, 1 hastane, 1 ilkokul binası, 1 ortaokul binası, 1 su deposu ile elektrik ve kanalizasyon şebekelerinden ibaret olup, hepsinin inşaatı tamamlanmış ve orada daha evvelden vücuda getirilmiş olan diğer sosyal tesislere ilave edilmiş bulunmaktadır." ibaresi yer almaktadır (Özcan, 2010, sf:21)



Fotoğraf 4.1

1966 Yılı TPAO - İluh Yerleşkesi Genel Görünüm

Bir yanda rafinerinin kurulumu ile başlayan hareketlilik, diğer yanda petrol üretiminin günden güne artışı, bölgede ve tüm yurttaki etkisini göstermiştir. TPAO herhangi bir faaliyetin gerçekleşmediği bir alanı değiştirmeye ve dönüştürmeye başlamıştır. Petrol üretimi, bölge halkı için iş potansiyeli, alışveriş, yerleşim yeri olarak anlamlandırılırken; ülkenin birçok yerinde bu

sahada çalışabilecek mühendisler, teknik personeller ve yöneticileri de devlet kanalı ile buraya yönlendi. Bu süreçten sonra TPAO etrafında ve içerisinde sıfırdan başlayan bir yapılanma gerçekleşmiştir (fotoğraf 4.1). Şirket, rafineri ile Batıraman Dağı arasında kalan bölgeyi kendi "site" alanına dönüştürürken; İluh, istasyonun bir diğer tarafında hem vardiyalı çalışan işçilerin hem de aktif çalışmasa dahi, ticari, idari ya da türlü sebeplerle TPAO ile ilişkisi bulunan ailelerin yerleşim yeri haline almıştır.

“60'lı yıllarda Batman bambaşka bir yerd. Doğu Ekspresi'ni taşıyan demiryolunun ikiye ayırdığı kent, petrolün bulunmasıyla İluh adlı bir köyden Batman adlı bir kente dönüşmenin sancılarını yaşıyordu. Rayların bir tarafı ilkel bir kasaba panoraması çizerken, diğer tarafında ise Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) çalışanları için yarattığı bir cennet vardı: Site Üç katlı işçi apartmanları ile tek katlı mühendis villalarından oluşan sitede ne yoktu ki? Şehrin İluh tarafında insanlar radyoyu şaşkınlıkla karşılarken, hastaneler, okullar, sinema salonları ve yüzme havuzları bütün konforuyla Sitelilere hizmet verirdi. O dönem sadece TPAO çalışanlarına açık olan sitenin havuzu yazın ışıklandırılır ve bir dans salonuna dönüştürülürdü. Dans müziklerini ise sonraları bir efsaneye dönüşecek bir orkestra çalardı: TPAO Batman Orkestrası. Çalınan caz müziğiyle havuz kenarında salınarak dans edenler, o yıllarda yeni yeni kulağa çalınan Anadolu popun 'çılgın' ezgileri eşliğinde kendilerinden geçerd. Batman'ın bir kısmı yoksulluktan kırılma da, kapağı TPAO'ya atan Batmanlılar da bu eğlencelerden ve konfordan nasibini alırdı (Avdaç, TPAO Batman Belgeseli, 2010)”



Şekil 4.1

1966 Yılı TPAO Batman Yerleşkesi Genel Yerleşim Planı

TPAO'nun 1966 yılı yerleşim planında yer alan yapılar:

- ▶▶ Bölge Müdürlüğü
- ▶▶ Rafineri
- ▶▶ Teknik Servisler
- ▶▶ Merkez Atölyeler
- ▶▶ Garajlar
- ▶▶ Ağır Nakliyat
- ▶▶ Yangın Emniyet
- ▶▶ Telsiz Birimi
- ▶▶ Materyal
- ▶▶ Ambarlar
- ▶▶ Sosyal Hizmetler
- ▶▶ İşçi Lojmanları ve A, C Pansiyonları
- ▶▶ B pansiyonu ve Yüzme Havuzu
- ▶▶ Schlumberger ve Halliburton
- ▶▶ Jandarma Koruma Birliği
- ▶▶ Hastane
- ▶▶ Pipe-Line Tesisleri

- ▶▶ Futbol - Golf Sahası
- ▶▶ Yazlık- Kışlık Sinema şeklindedir.

O dönem yapıların çoğu kısıtlı bir zamanda inşa edildiğinden ileri süreçte ihtiyacı karşılayamamıştır. Bundan dolayı sonraki süreçte bu yapıların bir kısmı taşınmış, kaldırılıp başka yerde yenisi yapılmış ya da tadilatlar ile büyütülmüştür. Ancak ilk günden itibaren personelin işyeri, lojmanı ve sosyal tesisi bu alan içinde çözümlenerek şirketin kendi içerisinde "şirket kent" halini alma sürecini doğurmuştur. Bölgenin kısıtlı olanakları, batıdan gelen personelin Batman'a ve bölgeye bakış açısı, Batman'da personelin mekânsal ve bireysel ihtiyaçlarını karşılayacak yapılanmaların olmaması gibi etkenler bu oluşumun gerekçelerindedir. Meydana gelen yerleşke içinde "kapalı kapılar ardında" yaşanan TPAO'luluk, zamanla dışarıdaki personelin dahi buraya gelme talebini doğurmuş, burada yaşayan personelin ise zaruri durumlar dışında buradan ayrılmak istemediği bir yerleşkeye dönüşmüştür.

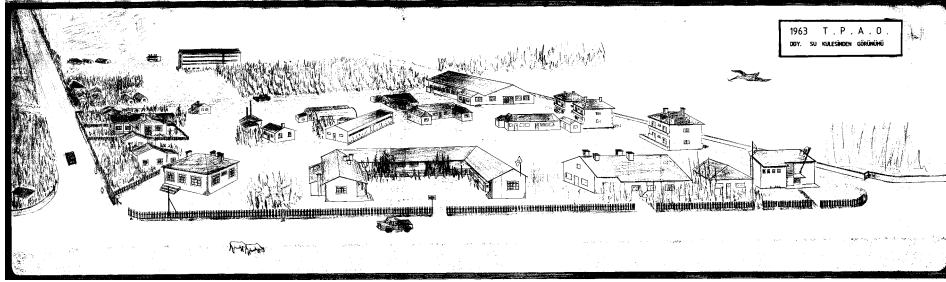
"Bu dönem benim için TPAO'nun ve Batman'ın altın yıllarıdır. Türkiye Petrollerinde çalışan personel sayısı 6500 civarı idi. Çok kaliteli insanlar vardı, hem teknik açıdan hem de yerli ve yabancı insanlar şehre katkısı açısından farklıydı. Batman TPAO'dan doğan bir şehirdir." (N, 58, Erkek)"

"14 yıl yaşadım orada. Lojmanımız market sırasındaydı. Bodrumunda da komşularımız vardı. Herkes bir aile gibiydi. TPAO bize sobamızı bile kurmuştu. Sobamız gazlıydı ve her hafta bize gazyağı dağıtırlardı. Buzdolabını onlar vermişti. Çamaşır makinesi kadar bir dolaptı, iki yanı açık. İşletmeden bize buz gelirdi yanlarına bırakırdık. İşletmenin buz hanesi vardı. Yemeğimiz sefertasları ile şirketten gelirdi. Beyazsaray sabahları birkaç zeytin ve çorbamızı, öğlen öğle yemeğimizi verirdi. Hiçbir şey yapmadan yaşayabilirdik burada, para harcamadan. Her şey şirkettendi. Sinemamız vardı, çay bahçemiz, tenis kortumuz, komşularımız. Hacı (eşi), kulede vardiya amiriydi haftada bir gün gelirdi ama o hafta biz kendi başımıza burada hiçbir ihtiyacımız olmadan yaşayabilirdik. Akli bizde kalmazdı. Yatağımız, perdemiz her şeyimiz TPAO'dan gelirdi. Arabalarımız kaç gün önceden siteye çıkıp bizde yıkanmak için haber ederdi. Taşandıktan sonra Batman'da su bile yoktu. Orada sıcak su gece gündüz vardı, Batman'da ise suyun içinde topraktan

geldiğinden kurtlar vardı. Aradaki farktan çocuklarımız çok zorlanırdı (H, 78, Kadın).”

“1960’da siteye gittiğimde elektrik vardı, 1978’de emekli olup Batman’a indiğimde gaz yağı ile aydınlanıyorduk. Batman ile TPAO arasındaki zamana rağmen yaşam farkı hep böyle olmuştur (Ş,56, Erkek).”

1960-1980 yılları arasında yerleşke, ortalama 120.000 dönüm arazi üzerine konumlanmıştır. Nizamiye girişinin yukarı kısmında, "yerleşkenin kuzeybatısında" istasyon yer almakta idi. Bu istasyon hem TPAO ile İluh arasında belirgin bir hat, oluşturmakta hem de Siirt’i Diyarbakır üzerinden yurda bağlayan bir ağ görevi görmekte idi. O dönem TPAO'nun içerisinde olduğu İluh köyü Siirt iline bağlı idi. ve TPAO'nun meydana getirdiği çekim ile buraya göç eden işçiler" istasyonun öbür yakasına", ilçeye dönüşen Batman'a yerleşmekte idi. İlerleyen süreçte Batman, TPAO’nun etrafında bir ağlanma meydana getirerek, siteyi merkezde konumlayan bir kent halini almıştır.



Fotoğraf 4.2

İstasyon'dan TPAO'nun Genel Görünüşü

TPAO içinde de Batman'a benzer şekilde hızlı bir büyüme gerçekleşmiştir. İlk süreçte (1960-1984 yılları arasında) lojmanda yaşayan yaklaşık 400 personel ve ailesinin yerleşke içinde her türlü ihtiyacını temin edebilmek ve zaruri olmadıkça ilçeye inmelerini önlemek amacıyla, alışveriş, yeme içme, okul, revir, sosyal tesisler ve çeşitli kültürel faaliyet mekânları inşa edilmiştir. Bu faaliyet mekânları, birçoğu dışarıdan gelmiş mühendislerin bir arada yaşarken farklı pratikler geliştirmesini sağlamış ve kendilerinin deyimi ile "burayı yaşanılır kılabilmek için" sürekli üretimde bulunmalarını sağlamıştır. Dönemde bekâr ya da ailesini bırakıp gelmiş mühendis sayısı fazla olduğundan bu

doğrultuda bekâr misafirhanesi, mini lojmanlar yoğun bir şekilde inşa edilen ve kullanılan mekânlardır. İlerleyen süreçte yerleşkenin gelişimi, içeride yapılan sosyal yaşam alanları ve buradaki "aile" ortamı buraya gelen mühendislerin ailelerini de getirmelerini tetiklemiş ve mini lojmanlar, bekâr pansiyonları ve misafirhaneler lojmanlara nazaran az kullanılan mekânlara dönüşmüştür.

Bu süreç sonrası site, sınırları belirli alan içerisinde mekânsal üretimlerden geçtikçe, burada yaşayan personel de alan içerisinde farklı ve zamanla rutin halini alan bir gündelik yaşam geliştirmiştir. Bu gündelik yaşam bir çoğu için, sabah sekiz akşam beş vardiyası arasında çalışmak, işçi yemekhanesinden yararlanmak, vardiya sonrası çoğu iş arkadaşlarından oluşan komşuları ile lokal ya da pansiyonun dinlenme salonlarında vakit geçirmek, lojmanında ya da pansiyonunda konaklamak sureti ile varsa o gün gerçekleşecek sosyal faaliyetlerde aktif rol üstlenmek şeklindedir. Burada yaşayan personeller ve aileleri için komşuluk ilişkisi önemlidir. Çünkü burada komşu, bireyin iş arkadaşı, lojman birimini paylaştığı kişi, çocuğunun beraber eğitildiği sınıf arkadaşı ve sosyal yaşamı paylaştığı dost misyonu üstlenmektedir. Dolayısı ile ailesinden ve karmaşık bir kentten uzak yaşanan bu sıhhi bölge, sakinlerinin tek bir çatı altında yaşadıkları aile olarak da ifade edilebilir. Burada ailesi ile yaşayan personel çalışırken, eşler kendi aralarında oluşturdukları kulüpler ile 1 no'lu misafirhanede, "çay-kahve partileri" ya da kurslar düzenlemekte, çocuklar ise sitenin okulunda eğitilir. Çocukların eğitimi süresince batıdaki kültürel faaliyetlerden uzak yetişmemesi için şirkete özel bale ya da müzik öğretmenleri getirilip kurslar düzenlenir ve ayın belirli zamanlarında turne ile sanatçı getirilip müzikli akşamlar ile personelin motivasyonu arttırılmaya çalışılır. Bu süreçte çalışan işçiler, dönem çalışanlarına nazaran daha yüksek ücretler ile çalışmaktadır. Tesis içerisinde yeme-içme-konaklama-alışveriş imkânları da ekonomik bütçeler karşılığında karşılandığından çok düşük harcamalar ile personel burayı geçici bir süre için yatırım amaçlı yaşanabilecek bir yer olarak da nitelendirir. Spor ile ilgilenen personeller mesai arkadaşları ile kalan zamanlarında kurdukları takımlar ile spor etkinlikleri yapar, müziğe meraklı olanlar amatör düzeyde dahi olsa kurdukları orkestra ile bir takım üretimler gerçekleştirir.

TPAO Batman Orkestrası

Günümüzde yıkılmış olan 1 No'lu misafirhane eğlence ve etkinlik salonu, yüzme havuzu yaz akşamlarının dans ve eğlence pisti, yazlık-kışık sinema haftalık etkinlik mekânı olarak kullanılmakta idi. Bu süreçte çoğunluğu personelden oluşan bir orkestranın oluşumu da bu şekilde gerçekleşmiştir. TPAO Batman Orkestrası olarak müzik icra eden bu ekip hem iş dışında kalan zamanlarını aktif değerlendirmekte hem de belirli akşamlarda site sakinlerine müzikli organizasyonlar düzenleyerek yerleşkeye canlılık katmaktaydı. Orkestranın zamanla profesyonelleşmesi ve personelin akşam faaliyetlerine verdiği önemin artması Batman Bölge Müdürlüğü'nün TPAO Batman Orkestrasını kadrolu hale dönüştürmesinin yolunu açar. Bu süreçte şirketteki personellerin yaşamını renklendirebilmek amacıyla çeşitli illerde müzik yapan müzisyenlere teklif götürülür ve oluşan karma grup ile daha profesyonel bir orkestra kurulur.

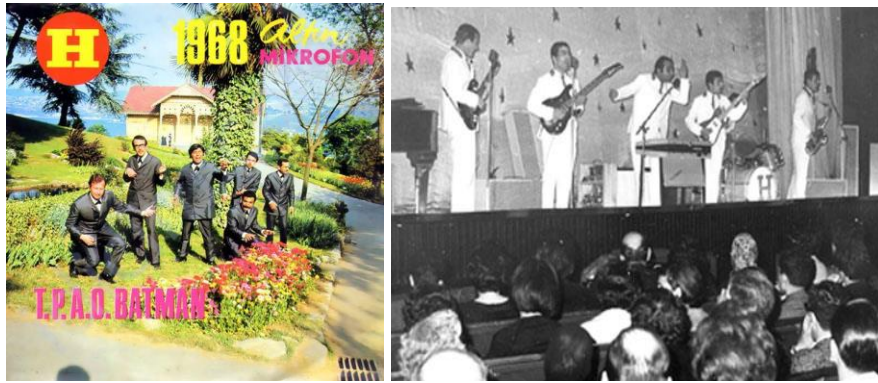
"Beyoğlu'nda piyanomla İngilizce ve İtalyanca şarkılar söylerken, Batman'dan gelen teklife eşimi de alıp bu hiç tanımadığım şehrin yolunu tuttum. Anlatılır gibi değildi Batman, modern bir yerdi, okulu, yüzme havuzları, tenis kortları olan bir şehirdi. Çocuklarımıza yüzme hocaları, bale hocaları getirdik (Telli, İ., al: Avdaç, M.)."

Kurulan bu yeni ekip 60'lı yılların başında Batman için bir efsane halini almaya başlar. Gündüzleri tesisin yüzme havuzunda, tenis kortunda, sosyal tesislerinde vakit geçiren kadrolu müzisyenler haftanın belirli günleri mühendislere ve müdürlere, belirli günlerinde ise işçilere müzikli partiler düzenlemekten, özel etkinliklerde ya da düğünlerde Batman'a müzik yapmaktan sorumludur. Günden güne hareketlenen şirket içi yaşamın izlerini Batman ölçeğinden yurda taşıyan bir gelişme ise, TPAO Batman Orkestrası'nın yurt geneli düzenlenen ve dönemin "müzik oscarı" olarak tabir edilen Altın Mikrofon Yarışması'na katılmasıdır. İlki 1965 yılında düzenlenen yarışmaya türküleri rock ve jazz üslupta yorumlayarak katılan ekip, 1966 ve 1967 yıllarında dereceye giremez ancak 1968 yılında düzenlenen yarışmada finale kalır ve tüm yurttaki turnelere çıkarak yarışmanın birincisi olur. Bu ödül TPAO'nun bir şirket yerleşkesi

olarak üretimini gerçekleştirdiği petrolün ve bu doğrultuda oluşan yerleşkesini tüm yurda duyuran bir başarı olarak TPAO tarihine geçmiştir (fotoğraf 4.3).

“Orkestraya geldiğimde en genç elemanıyım. Org çalışıyordum, arada şarki söylüyordum. İlhan Telli ile konuştum. O da arandığını, oranın şöyle bir yer olduğunu, maaşlı bir yer olduğunu belirtti. Genciz o zaman istedik çalışmayı. O bölgeyi hiç bilmiyorum. Geldiğimde ortam çok güzeldi ailelerin olduğu güzel nezih bir koloni vardı. Geliş de o geliş. 18 yıl kaldım (Tomris Özüşik, piyanist, al: Kara altından Altın Mikrofonla belgeseli).”

“Ödülü aldıktan sonra H. gazetesi bize bir jest yaptı. Türk Hava Yolları’nın küçük uçakları ile bizi Batman Havaalanı’na götürdü. Batman’a gittik. Ben Batman’a havadan baktığımda inanmadım. İnanmadım. Belki yirmi belki otuz bin kişi bizi alanda bekliyor. Alana indik herkes sarıldı ağladı. Konvoylar ile şehir turu yapıp siteye gittik. ... Ödülü aldıktan sonra TPAO bize bu başarıdan sonra sizi tutamayız, isterseniz gidebilirsiniz dediler. Bu sözden o kadar etkilendim ki üzerine 14 yıl daha Batman’da kaldım, çalıştım (İlhan Telli, TPAO Batman Orkestrası, solist, al: Kara altından Altın Mikrofonla belgeseli)”

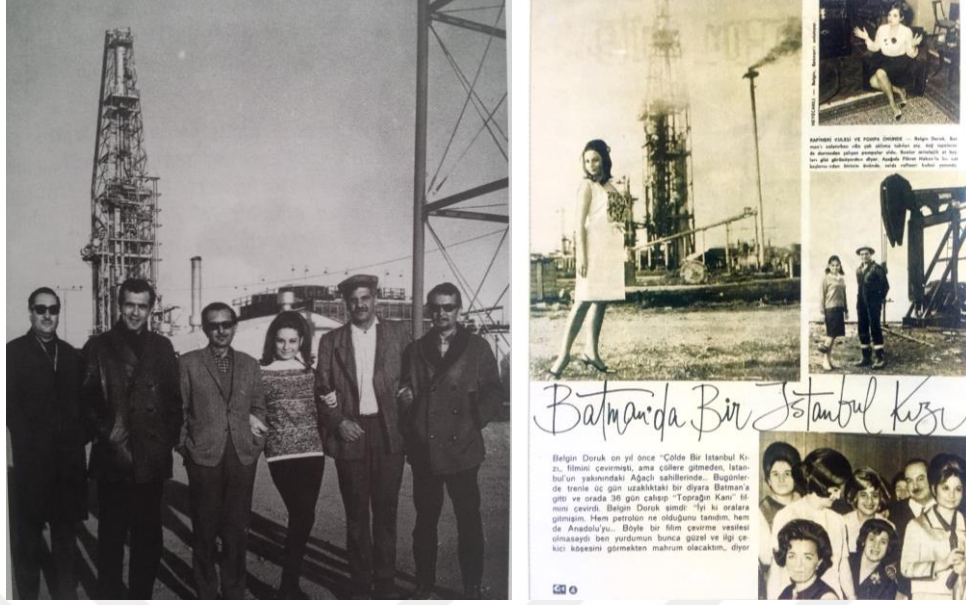


Fotoğraf 4.3

TPAO Batman Orkestrası ve Altın Mikrofon Ödülü

Toprağın Kanı Filmi

Şirketin önemini vurgulamak isteyen şirket, aynı yıllarda Batman'ı ve TPAO'yu tüm yurda duyuracak bir film projesine imza atmıştır. Film Türkiye Petrolleri'nin arama, sondaj ve üretim faaliyetlerini yurda tanıtmak amacı ile çekilmiştir. Dönemin TPAO Genel Müdürü İhsan Topaloğlu ve gazeteci Recep Bilginer Atıf Yılmaz'a teklif götürür ve Batman'da bir film çekimi üzerine sözleşme imzalanır. (Özcan, 2010, sf:53) Film petrolün bulunması ile Hasankeyf'ten Batman'a göç eden işçileri ve yaşadıklarını konu edinmiştir. Başrollerinde Belgin Doruk, Fikret Hakan, Erol Taş oynamıştır. Çekimler için 25 gün Batman'da kalan film ekibi o süreçte TPAO sitesini kullanmış ve çekim dışında kalan zamanlarını sosyal tesisler ile lojmanlarda geçirmiştir (fotoğraf 4.4). O zamanlar Batman'a ilk defa gelen Belgin Doruk Batman'ı ve TPAO'yu : *"Diyarbakır'dan iki saat ötedeki eski Batman, mağaralarda, kulübelerde yaşayan insanları ile tam bir Güneydoğu Anadolu köyü. Adı ilçe ama köy işte.. Ortadan bir demiryolu geçiyor. Demiryolunun öbür yanında "Türkiye Petrolleri Sitesi" 5.000-6.000 nüfuslu minik bir Paris; asfalt yollar, çiçekli, çamllı, parklı, korular, tenis kortları, yüzme havuzları, atletizm sahaları, okullar, apartmanlar, sinemaskop perdeli son sistem sinemalar, tiyatrolar, sıcak sulu, kaloriferli villalar ve cennetten gelmiş insanlar. Şehrin ortasında bizim Eiffel adını taktığımız 40 metrelik bir kule.. Üzerinde İstanbul'da bile göremediğimiz parlaklıkta ışıklar. Civardaki köylerde çalışıp, bize tahsis edilen villaya dönerken hep, Paris'e dönüyoruz derdik"* şeklinde ifade etmiştir. (TPAO 50. Yıl, 2004, sf: 49)



Fotoğraf 4.4
Toprağın Kanı Filmi, TPAO

Batman Petrol Spor Kulübü

Türkiye Petrolleri'nin petrol üretiminin yanında sosyal ve kültürel faaliyetleri ile yurt genelinde tanınması spor alanında da kendini göstermiştir. Şirket personelinin kalan zamanlarında futbol oynamak için kendi aralarında kurdukları takım olan Petrol Spor, o günkü şartlarda TPAO'da çalışan kapsam içi ve kapsam dışı personelin bir araya gelmesiyle gayri federe olarak kurulmuştur.⁵ 1960 yılında Petrol Spor Siirt Beden İl Terbiyesi Müdürlüğü'ne başvurarak tescil edilmiş ve forma rengi kırmızı-beyaz olan Batman Petrol Spor Kulübü halini almıştır. Bu süreçten sonra futbola meraklı şirket personelleri, petrol üretimi ile TPAO'yu simgeleyen bireyler olmanın yanında şirketin futbol takımının da yürütücüsü ve oyuncularını olmuştur. Önceleri mesai sonrası ve cumartesi-pazar günleri şirket içi üniteler arası ve mahalli ligler arasında yapılan maçlar 1970 sonrası takımın 3. lige çıkmasına kadar uzamıştır.

⁵ Kapsam içi ve kapsam dışı terimleri TPAO'da personellerin çalışma pozisyonlarının eğitim durumlarına göre sınıflandırılması ile oluşmuştur. Kapsam içi personel, şirkette çalışan sendikaya bağlı işçiler ve işçilerin başındaki baş memurlardır. Kapsam dışı personel ise üniversite mezunu yönetici, mühendis ya da idari uzmanları ifade etmektedir. Şirket içinde kapsam içi ve kapsam dışı personelin oturdukları lojman, kullandıkları havuz ve yararlandıkları yemekhaneler ayrıdır.

Bu süreçten sonra TPAO Batman orkestrasına benzer bir şekilde, önceleri personelden oluşan ekip ilerleyen dönemde transferler ve başarılar ile şirket sınırlarını aşmıştır. Bu başarı Petrol Spor'un yıllar içerisinde liglerde yükselmesini ve ilk süreçte Batman'ı temsil eden bir futbol takımı halini almasını meydana getirmiştir. Sadece futbolda değil, güreş, atletizm, yüzme gibi dallarda da profesyonel başarılarla imza atan Petrol Spor, 1995 yılına kadar ağırlığı güreş kulübüne vermiştir (fotoğraf 4.5). 1975 yılında güreş kulübü Türkiye Şampiyonu olarak Avrupa Şampiyonası'nda Türkiye'yi temsil etmiştir.

Petrol Spor kulübü bugün dahi personel çocuklarına spor faaliyetleri eğitimi vermeye ve amatör takımlar kurmaya devam etmektedir



Fotoğraf 4.5

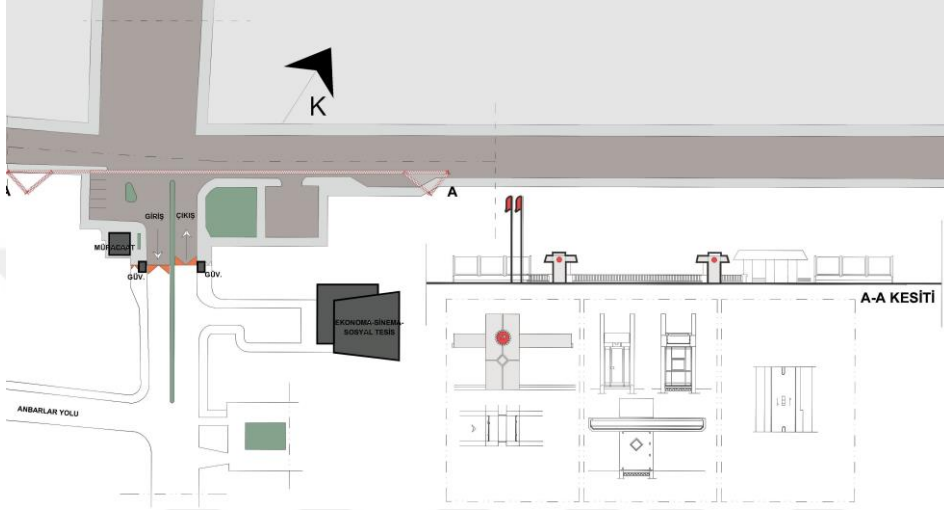
Basında Batman Petrol Spor

Yukarıda bahsi geçen üretimlerin birçoğu TPAO'luların, 1960'larda yerleşkenin ve petrol üretiminin temelleri atılırken, kendi kültürünü inşa etmesinin birer sonucudur. Özellikle TPAO yerleşkesinde yer alan mekânların ve dönemlerinin de benzer inşalara aracılık ettiğini söylemek mümkündür.

Burada oluşturulan yapıların birçoğu TPAO'lular ve TPAO dışında yaşayan Batman'lılar için farklı zihinsel üretimleri doğurmuştur. Sitede yer alan mekânların mimari açıdan anlamlandırılma şekli ile mekân kullanıcıların bu mekânlara atfettiği anlamlar arasında da farklılıklar söz konusudur. Dolayısı ile bu mekânların analizleri yapılırken kullanıcılarının bu mekânı anlama, algılama ve anımsama unsurlarından yararlanılmış ve mekânlar kullanıcılarında bıraktığı imgeler üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır.

"Berlin Duvarı" - TPAO Giriş Kapısı

"Berlin Duvarı" deyimi, özellikle TPAO dışında ikamet edenlerin site nizamiye kapısına ilişkin, TPAO'nun kendileri ile arasına koyduğu mesafeyi ifade edebilmek amacı ile sıkça kullandıkları bir tanımlamadır.



Şekil 4.2

TPAO Batman Giriş Kapısı Plan ve Cephe Çizimleri

Mimari bir eleman olarak kapı, iki mekân arasında geçişi sağlayan ve bu mekânları birbirine açan bir üretim olmakla birlikte, arasında durduğu alanların birbirinden farklı olduğunu belirten ve "ayırma" görevi gören bir eşiği de ifade etmektedir. TPAO site kapısı, TPAO ile Batman arasında benzer görevleri üstlenmektedir. Kapı, Batman-İstasyon-TPAO arasında hem "güvenlikli geçiş" hem de "barikat" görevi gören, tesisin kontrollü kullanılabilmesi amacı ile sitenin oluşturulduğu ilk yıllarda inşa edilmiştir. Belirli dönemlerde formu, kullanımı ve güvenlik düzeyi değişerek Batman ile siteyi birbirinden ayırma ya da bir araya getirme düzeyi de belirgin bir şekilde farklılaşmıştır. Çoğu zaman "site kapısından geçmek" dışarıdan siteye gelecekler için TPAO giriş engelini aşmanın birinci safhasıdır. Bu açıdan TPAO giriş kapısının hem TPAO içerisinde yaşayan çalışanlar için hem de Batman'da yaşayan bireyler için, mimari bir geçiş güzergahında kontrol mekânizması olmaktan öte bir yapı olduğu söylenebilir. Yapılan görüşmelerde giriş kapısının site dışından gelen insanlar için psikolojik bir engel ve

denetlenme dürtüsü uyandırdığı çokça dile getirilen bir eleştiri olurken; TPAO içinde yaşayanlar içinse tam tersi şekilde kapının ardı her zaman "daha tehlikeli" bulunan alan olarak ifade edilmekte ve kapının "sahiplenen ve koruyan bir giriş" olduğu dile getirilmektedir (fotoğraf 4.7).

"Batman'a geliş sebebimiz TPAO. Ama bir şey travması yaşadık. Herkesin yaşadığı gibi, orada yaşayanlar dışındaki herkesin yaşadığı gibi. Site ortaokulunda okuyorduk. O kapı var ya kapı, bilinçaltımıza çok işledi. Mesela ben şuan 6,5 ay oldu TPAO'ya adım atmadım hiç. Şöyle erişilebildiği için de olabilir bir de hala inanır mısın kafamda o kapı engeli var.

Benim bütün arkadaşlarım TPAO'lu idi. Lojmanlarda oturanlardı. Biz cuma günü akşam olduğunda cumartesi veya pazar TPAO'ya gideceğiz de acaba biri bize yine kart sorar mı, kapıda kalır mıyız, nereye gidiyorsun diye durdurulur muyuz diye düşünür dururduk. TPAO'da sürekli dışarıdan bir kart peşinde koştuk. İşte giriş kartı, kütüphane kartı, havuz kartı, okul kartı. Şeyi biliyorduk çünkü kapıda o kartlar sorulacak ve gösterilecek. Biz aşağı mahallenin insanlarıydık. Sosyal statün ne olursa olsun, kimin oğlu olursan ol illaki o kapıdan girerlerken sana soru sorulurdu. Bugün hala atlatamadım. Biz o kapıdan insanlar rahat geçebilsin diye petrol kafeye giriş kartları bastırdık. Artık o kartları biz veriyoruz ama yine de gitmek istemiyorum. (V, 46, Erkek)"



Fotoğraf 4.6

TPAO Rafineri Giriş Kapısı



Fotoğraf 4.7

TPAO Batman Nizamiye Giriş Kapısı

2010 yılına kadar gündelik bir zaman diliminde "dışarıdan" siteye girmek için bir gerekçe ya da "içerde" yaşayan bir tanıdığın olması gerekmekte idi. Belirli dönemlerde (dini bayramlarda, özel merasim günlerinde ve şenliklerde, anma törenleri ve etkinliklerde. vs) kapıların Batman'da oturanlara açılması ise yasak bölgeyi daha cazip kılmakta ve TPAO'nun bu zamanlarda Batman'a karışması olarak yorumlanmaktadır.

Son yıllarda TPAO'nun site içerisinde herkese açık kullanılabilir sosyal mekânlar oluşturması, eskiye nazaran Batman'ın gelişimi, gibi değişen durumlar kapının eski "ayırıcı" vurgusunu ve önemini yitirmesini sağlamıştır. Artık kapı, dışarıdan gelenler için belirli bir güvenlik düzeyini aşmamak kaydı ile ardına geçilebilecek bir tesis ögesidir. Ancak kapının yalıtkanlığı ve ayırıcılığı sitede yaşayanlar için önemini yitirmemiştir. Bundan ötürü

TPAO'luların kendilerini konumlandıkları " yerleşkenin ana kullanıcısı" olma hali, kapı geçiş alanının iki bölüme ayrılmasına sebep olmuştur. Bu süreçten beri dışarıdan gelenler siteye "kontrollü geçiş" bölümünden yönlenirken, TPAO'lular otomatik sistem ile açılan "transit geçiş" üzerinden durmaksızın ana mekânlarına geçmektedir.

Giriş kapısından geçen Batman'lı için TPAO'ya varmak için aşılması gereken ikinci barikat nizamiye kontrolüdür. TPAO'nun giriş kapısında yer alan müracaat binası, içerde yaşamayan insanların giriş çıkışlarını kayıt altında tutan, tesis içerisinde güvenliğin sağlanmasından sorumlu bir birim olarak faaliyet göstermektedir. Hemen yanında yer alan güvenlik şefliği ile kontak halinde çalışarak tesiste her saat gezen devriye araçları ile yerleşkenin nizamını kontrol etmektedir. Yerleşkenin kamera sistemleri ile kontrolü öncesinde sürekli güvenliğin sağlanabilmesi için gerçekleştirilen bu uygulama sayesinde tesisin her noktasında belirli saatlerde dolaşan nizamiye araçları gece gündüz şirket içi yaşamın aktif olmasına katkı sunmaktadır.

2011 yılında kapı, güvenlik ve müracaat birimi yeniden projelendirilmiştir (fotoğraf 4.9). Teknolojik güvenlik sistemleri ile desteklenen ve formu ile daha belirgin bir imge kuran kapı aynı zamanda TPAO'yu simgeleyen bir form olarak inşa edilmeye çalışılmıştır.



Fotoğraf 4.8

2013 Yılı'nda TPAO Giriş Kapısı ve Projesi

"70 m2'lik Yuvalar"- TPAO Lojmanları

TPAO lojmanları, bir kısmı 1960 yılında tamamlanan, bir kısmı ise ihtiyaç doğrultusunda 1984 sonrasında inşa edilen yerleşke konutlarıdır. Lojmanlar kullanıcıları için konuttan farklı anlamlar ifade etmektedir. Geçici bir süre için burada yaşayan TPAO'lular için dahi lojman, "güvenlik, sıcak su, kışın ısınma, metrekaresi küçük olsa da saray" şeklinde nitelendirilmektedir.



Fotoğraf 4.9

TPAO Site Lojmanlardan Genel Bir Görünüm, 1960

TPAO'da lojmanların planlanması, inşa edilmesi ve tadilatın geçmesi, tamamen yerleşkenin ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmiştir. Şirket kentlerde işçi konutları hatırlanacak olursa, bu yerleşkelerin konut tipleri ve kullanıcılarının sayısı önceden belirlenmekte, şirket oluşturulmadan önce konut alanları uzun bir planlama sürecinden geçmekte idi. Yapım aşamasından sonra ise tadilatlar dışında, ek yeni yapı yapma, mevcut yapıyı yıkma ya da başka ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden kullanma gibi durumlar çok karşılaşılan uygulamalar değildi. TPAO'da ise bu durum biraz daha dönem içi değişimlere maruz kalmıştır. Örneğin 1960'larda tesiste çalışan bekâr mühendis sayısı fazla olduğundan mini bekâr lojmanları yapılırken, zamanla çalışan evli personel sayısının artması ailelerin yaşayabilecekleri doğrultuda daha büyük lojmanlara ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur. Bu süreçten sonra yeni ek binalar yapılmış ve eski bekâr mühendis lojmanları revize edilerek başka birimlerin kullanabileceği şekilde yeniden işlev kazandırılmıştır.

Lojmanların mimari planları, büyüklükleri ve kullanım süreleri değişse dahi TPAO'lular için bu mekânların imgeleri benzerdir. Birçok kullanıcı tarafından konutlar, *"yaz-kış sıcak su bulunduran, kışın sıcak, yazın serin, metrekaresi küçük ama kullanışlı, yeşil alanı fazla, komşuluk ilişkisinin geliştiği minik köyler"* şeklinde tarif edilmektedir. Bu noktaları ile konut 75 m2 olsa dahi kimi zaman yedi çocuklu aileler için dahi vazgeçilmez, yaşanılabilir bir mekân olmaktadır.

TPAO'nun rafineri kurulumunu Ralph Parsons şirketinin üstlenmesi ve rafineri kurulduktan sonra petrol üretimi ve rafine edilmesi aşamasında çalışacak mühendislerin bir çoğunun yurtdışından getirilmesi, mekânların mimari olarak bu kullanıcıların ihtiyaçları ve yaşam pratikleri doğrultusunda projelendirilmesini sağlamıştır. Bundan ötürü TPAO'da inşa edilen lojmanlar hem dönem mimarisi ile hem de bölgedeki mevcut konut mimarisi ile işlev, büyüklük, planlama ve daha bir çok açıdan farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar doğrultusunda inşa edilen lojmanların tek kullanıcısının yabancı mühendisler olmaması, birçoğu civar yerleşim yerlerinden göç eden işçi ailelerinin bu lojmanları kullanım aşamasında yaşadığı zorluk sürecini ve mekânı kendi alışkanlıkları doğrultusunda düzenleme ve yeniden kullanma gibi üretimleri de beraberinde getirmiştir.

Lojmanlar, "bölge müdürü, bölge müdür yardımcıları, ünite amirleri, hukuk müşaviri, müdür, baş mühendis, kıdemli uzman, baş, şef, amir, uzman, mühendis-mimar, avukatlar" arasında görev tahsisi şeklinde uzman teknisyenler, teknisyenler, servis sorumluları, operatör şefleri ve operatörler, sosyal tesis sorumlusu, veznedar, sağlık görevlileri, koruma, güvenlik amiri ve bölge makam şoförü arasında ise sıra tahsisi baz alınarak dağıtılmaktadır. Lojman atamaları yapılırken öncelikli olarak görev tahsisleri bu sıralamalara göre baz alınmakta ve puanlama yapılmaktadır puanlama sonrası kalan lojmanlara sıra tahsisine göre yerleştirmeler yapılmaktadır (TPAO, 2015, sf:4). Ayrıca puanı ve sırası eşit olan personeller,

- Son üç yıllık performans puanı
- Hizmet süresi
- Lojman bekleme süresi

- Çocuk sayısı ve kanunen bakmakla mükellef olduğu aile fertlerinin gider tablosunun formulize edilmiş katsayısı
- Mücavir alan içinde konut sahibi olup olmadığının göz önüne alınması şeklinde belirlenen kriterlere göre puanlama yapılmakta ve komisyon kararı ile yerleştirilmektedir.

1960-1985 aralığında konut yönergesinde yer alan kadro derecesine göre yukarıdan aşağıya sıralanacak olursa,

- 44 numaralı bölge müdürü lojmanı
- 39-43 / 45-49 numaralı bölge müdür yardımcısı, müdür, ünite amiri lojmanları
- 202-203 numaralı ünite amiri, baş mühendis lojmanları
- 201-225 numaralı kıdemli uzman (mühendis-mimar, idari teknik, avukat) ikizevler lojmanları (hari
- 34-38 arasında yer alan şef, baş, uzman, baş uzman lojmanları
- 150-154 arasında yer alan mühendis, mimar, fizikçi, kimyager, elektronikçi, uzman yardımcısı, avukat lojmanları
- 2-9 numaralı baş sondor, bak teknisyen, baş operatör, amir, büro sorumlusu, sağlık sorumlusu lojmanları
- 10-19, 25-33, 155-156 numaralı operatör, teknisyen, amir, veznedar, sağlık görevlisi, koruma amiri, servis görevlisi, sosyal tesis sorumlusu lojmanları inşa edilmiştir.

Bu süreçte inşa edilen lojmanlardan 10-19, 25-33 sırasında yer alan konutların bodrum katları da 1960-1984 arasında işçi konutu olarak kullanılmıştır. Bodrum katlar katlar, yeni inşa edilen çınarlı lojmanları ve blok inşaları tamamlanınca boşaltılarak depoya dönüştürülmüştür.

1985-2005 yılları arasında TPAO'nun çalışan personel sayısının artması ve mevcut yerleşkenin ilk kurulduğu dönem sonrası herhangi bir tadilattan geçmemesi, buraya 1980 yılında atanan bölge müdürünün (M. Yamaç) yerleşkeyi tekrar canlandırabilmek amacıyla bir takım yapılanmalara yönelmesini sağlamıştır. Tesisin şirket içerisinde "daha yeşil, daha nizami, daha yaşanılabilir, eğitime önem veren ve konut konforu yüksek" bir alana

dönüşebilmesi için alt yapı yenilenmiş, TPAO Kristal Park, TED Koleji, Batman Bölge Müdürlüğü yeni binası ve ihtiyaçlar doğrultusunda lojmanlara ek olarak çınarlı lojmanları ile A-B bloklar inşa edilmiştir.

TPAO'da yer alan lojmanlar, mimari açıdan tek katlı, iki katlı, ikizevler, bloklar, çınarlı lojmanları şeklinde sınıflanabilir. Lojman giderleri aylık kira bedeli, yakıt, elektrik, su.. vb ile birlikte her ay m2'ye göre belirlenen bir miktar ücret olarak lojmanı kullanan personelin maaşından kesinti olarak düşürülür. Lojman kullanıcılarının uyması gereken esaslar,

- Konut sakinlerinin huzur ve sükunetini bozmayacak ve genel ahlak ve değer yargılarını koruyacak şekilde davranmak,
- Konutların iyi kullanılması, korunması ve tahribatının önlenmesi,
- Konutun bir başkasına devredilmemesi,
- Konutların mimarilerinde ve iç tesisatlarında onaysız müdahalelerde bulunmamak,
- Konutun bir bölümünde ya da bahçesinde kümes yapmama, kanatlı hayvanlar, ahır hayvanları ya da köpek besleyememe, şeklinde yönerge haline getirilmiştir.

Tek katlı lojmanlar müstakil bahçeli, bahçesinde yeşil alanları, sebze meyve yetiştirme bölümü, oyun grubu ve kamelyası bulunan, sitede yaşayanlar tarafından "müdür evleri" şeklinde tanımlanan yapılardır.



Şekil 4.3

TPAO Lojmanları Genel Değerlendirme Haritası

Bu lojmanlar yerleşkede müdür, mühendis ve şeflere tahsis edilen müdür evleri, ikizevler ve C-D bloklarıdır.

Yukarıdan aşağıya doğru personelin çalıştığı pozisyona ve lojman puanına azalarak tahsis edilmektedir.

Birinci lojman bölge müdürüne tahsis edilen lojman olarak yerleşkede de ilk sırada yer almaktadır.



Şekil 4.4

TPAO Lojmanları Genel Değerlendirme Haritası



Şekil 4.5

Müdür evleri Yerleşimi ve Kat Planı

Tek katlı müdür evleri, yerleşkenin güneyinde yer alan en yukarıdaki mahallededir. Bu tip tek katlı müstakil lojmanların sayısı 11 adet olup, konut yönergesinin sıralama olarak en üstünde yer alan hak sahiplerine tahsis edilmektedir(Şekil 4.5). Daireler 4+1 olup kış bahçesi ile birlikte brüt alanı 200,00 m²'dir. Bu lojmanlar içerisinde 44 numaralı konut, bölge müdürü lojmanı olup plan olarak müdür evleri ile benzerdir. Bölge müdürü konutunun bahçesinin alan büyüklüğü ve konutu çevreleyen teras balkon onu müdür evlerinden ayırmaktadır. Bu konut, içerisinde yer alan demirbaş eşyaları ile birlikte yalnızca şirketin aslen ya da vekaleten bölge müdürlüğü görevini üstlenen sorumlu personele tahsis edilmektedir.



Şekil 4.6

İkiz evler Yerleşimi ve Kat Planı

İkiz evler TPAO'nun sıralama olarak müdür evlerinden sonra tahsis edilen lojmanlardır. Çoğunluğunda mühendisler, şefler ya da birim amirleri ikamet etmektedir (Şekil 4.6). Her biri 93 m²'den oluşan iki lojmanın bitişik nizam inşa edilmesi ile oluşturulmuştur. Sitede toplam 40 adet bu tip lojman (20 ikiz ev) bulunmaktadır. Konutlar 2+1 teraslı olup müdür evlerinden farklı olarak herhangi bir bahçe sınırı içerisinde bulunmamaktadır.



Şekil 4.7

İki Katlı Müdür ve Şef Evleri Yerleşimi ve Kat Planı

Müdür evleri mahallesinde yer alan 34-38 lojmanları her biri brüt 105 m²'den oluşan iki daire üzeri iki katlı lojmanlardır (Şekil 4.7). Mimari olarak farklı bir plan tipi barındıran bu konutun iki yatak odası ve birbirine açılan misafir ve oturma odası mevcuttur. Giriş holü sonrası yatak odalarına geçebilmek için oturma odasının içerisi geçiş holü olarak kullanılmaktadır. Bu blok tipinin sayısı 5 olup toplam 20 lojman barındırmaktadır.



Şekil 4.8

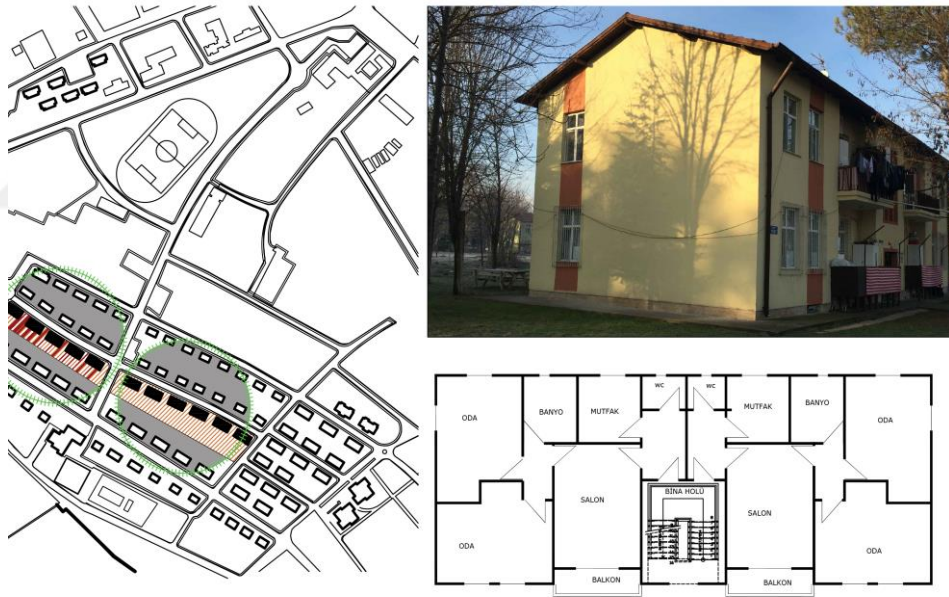
İki Katlı Personel Lojmanı Kat Planı

34-38 numaralı lojmanlar ile aynı aks üzerinde yer alan bu 5 blok mimari planları ile onlardan ayrılmaktadır (Şekil 4.8). Brüt 98,0 m²'lik iki daire üzeri iki katlı bu lojmanlar iki yatak odası ve bir salondan oluşmaktadır. Önceki bloklardan farklı olarak oda sayısı azalmış balkon sayısı artmıştır. Toplam 20 adet bu tip lojman bulunmaktadır.



Fotoğraf 4.10

TPAO Site Yerleşkesi Genel Görünümü

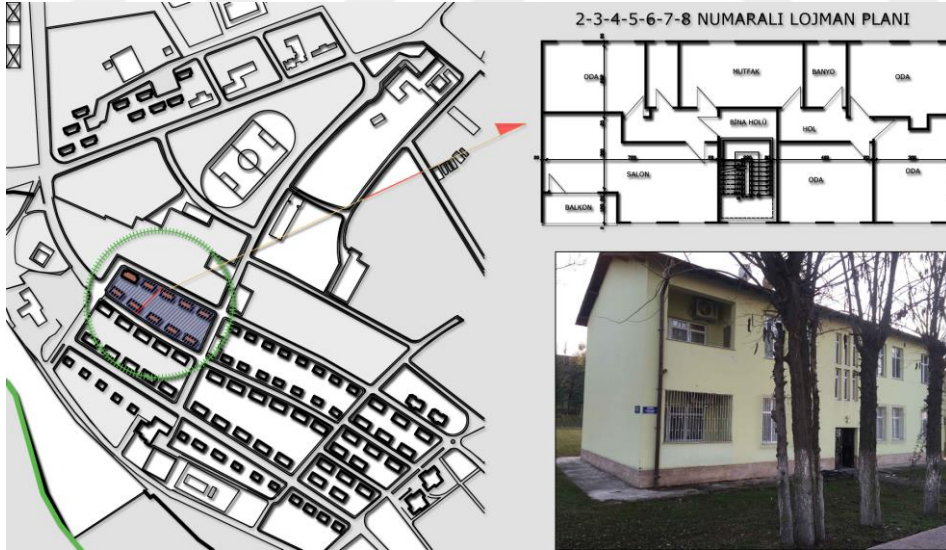


Şekil 4.8

İki Katlı Personel Lojmanı Kat Planı

Bu lojmanlar ekonomaya (site market), site camii ve ilköğretim okulu arasında kalan iki katlı bloklardır(Şekil 4.8). 2 daire üzeri brüt 75 m²'den oluşmaktadır. Toplam 44 konuttan oluşan 11 blok bu tip lojman şeklinde inşa edilmiştir. Lojmanın ilk kullanıcıları ile yapılan görüşmelerde 1960'larda bu lojmanların bodrum katlarının da konut olarak kullanıldığı ve o süreçte şirket tarafından

haftalık yakıt, erzak ve ihtiyaçlarının karşılandığı, lojmanların yabancı mühendislerin kullanabilmesi amacıyla inşa edildiğinden konutun birçok detayının kendileri tarafından güçlükle kullanılabilirdiğini belirtmişlerdir. Örneğin kulelerde çalışmak üzere çevre köylerden göç eden işçi ailelerin kendi mekân kullanımlarında "mahremiyet" duygusu ön plandayken lojmanın neredeyse tüm mekânlarının birbirine açık olması ve tüm ailenin çok küçük bir alan içerisinde yaşamaya çalışması karşılaşılan belirgin güçlüklerdendir. Benzer şekilde dönem kullanıcıları için lojmanın alafranga tuvalet ile inşa edilmesi ve o sürece kadar bu tuvaleti kullanmak bir tarafa hiç karşılaşmamış ailelerin bunu kullanmaya çalışması uzun bir süre psikolojik bir mekân güclüğüne dönüşmüştür. Lakin zamanla mekânın kullanıcıyı örgütlenme hali ile edinilen alışkanlıktan dolayı, bu aileler TPAO'dan ayrıldıktan sonra alaturka sistem karşısında zorlandıklarını dile getirmişlerdir. Bu gibi yaptırımların uzun vadede şirket kentliliğinin ve mekânın temelinde yatan "toplumsal inşa" ile örtüştüğü düşünülebilir. Kişinin şirkete dâhil olduktan sonra burada kendisine sunulan imkân ve mekânlara göre kendisini örgütlenme ve yeniden düzenlemesi "şirket verimi ve nizamı" açısından talep edilen bir vurgudur.



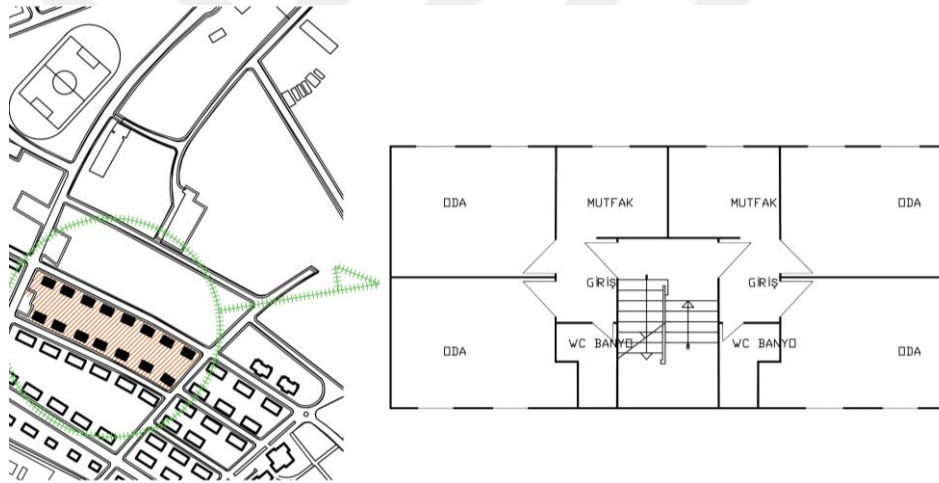
Şekil 4.9

İki Katlı Lojmanı Yerleşimi ve Kat Planı

Bu lojmanlar site içerisinde "çıkılmaz sokak" olarak tariflenen ve araçların geçiş güzergâhının kapalı olduğu sokaklarında yer almaktadır (Şekil 4.9). Konut tipi olarak yukarıda planları belirtilen 2 daire üzeri (25-33) lojmanların tek bir daire

şeklinde yeniden planlaması ile oluşturulan brüt 125,0 m²'lik lojmanlardır. 4 oda ve 1 salon bulunan konutta ikincil konut kısmına geçiş mutfaktan sağlanmaktadır. Sitede bu tipte 9 blok 18 lojman bulunmaktadır. Dairelerin sitedeki lojmanlara nazaran büyük olması ve oda sayısının çok olması, bu blokların, çocuk sayısı fazla aileler tarafından talep edilmesini sağlamaktadır.

Yukarıda planları incelenen lojman tipleri TPAO'da 1960-1985 yılları arasında inşa edilmiş olup çeşitli tadilatlardan geçerek bugün de kullanılan yapılar olurken 10-19 numaralı 1+1 lojmanlar yıkılarak yerine bugün aktif bir şekilde kullanılan petrol kafe inşa edilmiştir. Ayrıca bu yapılara ek olarak TPAO'nun özel güvenlik bölgesi olmasından ötürü site içerisinde yer alan jandarma koruma bölüğüne tahsis edilen koruma lojmanları ve site girişinde yer alan özel güvenlik lojmanları da sonradan yıkılmıştır.



Şekil 4.10

1+1 Konut Yerleşim Planı ve Kat Planı

Bu lojman tipi 1+1 olarak projelendirilmiştir (Şekil 4.10). Günümüzde Petrol Spor'a tahsis edilmiş bölge misafirhanesi eki olan mini lojmanlar dikkate alınmazsa, en ufak lojman tipidir. 2000'lerin başında yıkılmış olan bu blokların içerisinde kullanıldığı dönemde çok çocuklu aileler dahi yaşayabilmekteydi. İki odayı yarı açık bir şekilde bağlayan camekân, kimi ailelerde mahremiyet açısından perde ile kapatılırken, çok çocuklu ailelerde gece açılıp tek bir mekâna dönüştürülmesi için kapıya dönüştürülmüştü. Bugün bu blokların yerinde sadece sitede yaşayanların değil tüm Batman halkı tarafından kullanılabilen özel bir kafe bulunmaktadır.

TPAO'da bu süreçte mevcut lojmanlara ek olarak yapılan çınarlı lojmanları sitenin giriş ve rafineriye daha yakın bir kısmında inşa edilmiştir. Site içerisindeki mevcut lojmanlar belirli adalarda aynı alanda yayılmışken çınarlıların bu adalardan bağımsız ve daha geride yer alması, zamanla bu konutun tahsis edildiği kadroların da yukarıda kalan lojmanlardan ayrı olduğunu fark ettiren bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Bu detay ile yaklaşılabilecek olursa, genel yerleşim planında en üst cadde üzerinde bölge müdürü ve ünite müdürlerinin evlerinin, bir önceki aks üzerinde yer alan konutlarda uzman, şef, amir, mühendis gibi kadro derecesi müdürün altında sıralanan personelin oturduğu gözlemlenmektedir. Bu sıralama aks aşağı doğru indikçe kadro derecesinin de azaldığı bir uygulama olarak ele alınırsa konut tahsisinde en alt sırada çınarlı lojmanları yer almaktadır.



Şekil 4.11

Çınarlı Konutları Yerleşimi ve Kat Planı

Çınarlı lojmanları brüt 130,0 m²'den oluşan 3 oda ve 1 salonu bulunan konutlardan oluşmaktadır. Bu lojman tipi 3 katlıdır ve toplam 10 adet çınarlı lojmanı ve bu tip 60 konut bulunmaktadır. TPAO'da yaşayanlar "çınarlı" adının lojmanlar yapıldığı dönem etraflarına dikilen çınar ağaçları arasında kalmasından ileri geldiğini dile getirmektedir.

Bekar Pansiyonu (40 Kişilik)

"1962 yılı içinde Batman'da 40 kişilik bekâr pansiyonu ile 500 kişilik işçi pavyonu ve 5 memur evi yapılmıştır." (1962, alıntı: Özcan, 2010, sf: 36)

TPAO'lular tarafından "B pansiyon ya da lokal" olarak bilinen bu mekân şirketin ilk kurulduğu yıllarda inşa edilmiştir. Batman'a ilk gelen mühendislerin çoğu bekâr olduğundan öncelikli olarak onların barınma ihtiyacını gidermek amacıyla inşa edilmiştir. Personelin işyeri dışındaki vaktinin birçoğunu geçirdiği bu pansiyon, aynı zamanda mühendisler için bir toplanma mekânı olarak kullanılmakta idi.

Bekâr pansiyonu, iki kişilik ve tek kişilik odalardan oluşan misafirhane olarak projelendirilmiştir. Giriş katında 12 adet tek kişilik oda, danışma bölümü ve dinlenme salonu yer almaktadır. 1. normal katta 12 adet tek kişilik oda ve yemek salonu yer almaktadır. İleri dönemde pansiyona ek bina yapılmıştır. Koridordan geçiş ile ulaşılan ek binada her katta 8 adet çift kişilik oda yer almaktadır. B pansiyonun dinlenme salonu ilk dönemlerde burada konaklayan mühendislere ait bir alan olarak kullanılırken tan tarafında yer alan lokal binası kaldırıldıktan sonra tüm TPAO'lular tarafından kullanılan bir bölüme dönüşmüştür.

Yazlık- Kışık Sinema

TPAO'da yapılan incelemelerde, ilk dönemlerde sosyal yaşam ile ilgili kullanıcıların önemle bahsini getirdikleri faaliyet mekânı TPAO'nun yazlık-kışık sinemasıdır. Günümüzde yıkılmış olan bu mekân, 1960'larda aktif bir şekilde şirket personeline film gösterimleri yapan, haftanın belirli günleri ilçeye de hizmet veren ve döneminde güncel filmleri bölgeye ilk getiren sinemadır. Site içinde yaşayanların kartlarla yararlandıkları film gösterimlerinden dışarıdan gelen kullanıcılar "sinema bileti" şartıyla yararlanabilmekteydi.

"Sinemada sezonun filmleri, daha İstanbul'da vizyona girmeden Batman'da oynardı. Haftada iki gün alt yazılı-orijinal iki yabancı film, iki gün Türk filmi oynardı. Havuzların lokalin, sinemanın yönetimi gelir getirsin diye Petrolspor'a verilmişti ve bu gibi yerlere kart ile girilirdi. Bu konuda çok sıkı

disiplin vardı. Hiç unutmam bir akşam Bölge Müdür Muavini Tuncay Tümay kartını almadan geldiği için sinemaya alınmamıştı. Filmler özel olarak ekspresle gelir, iki gün oynar yine ekspresle gönderilirdi. Ben Petrolspor Genel Sekreteri olarak her sezon İstanbul'a gider, o zamanın en büyük iki ithalatçısı olan Akün Film ve Konak Film ile sezonluk kontrat yapardım (Can, Esat al: Özcan, TPAO, 2009).”

Bu mekânın kışlık sinema kısmı, 2000'lerin başına kadar etkinlik salonu, tiyatro, müsamere gösterimlerinin yapıldığı yer olarak kullanılmakta idi. 2000 sonrası ise bu alandaki okul da dahil olmak üzere kaldırılmış yerine derslik sayısı arttırılan bir okul inşa edilmiştir.



Fotoğraf 4.11

TPAO Sitesi Yazlık- Kışlık Sinema

1 Numaralı Misafirhane

1 Numaralı misafirhane, bu dönemde TPAO'da kışın gerçekleşen etkinliklerin mekânı olarak kullanılmakta idi. Gündüz orkestranın çalışma yeri olarak kullanılırken akşamları ekiplerin bir araya gelip müzik dinlediği, müzik ürettiği, oyunlar oynayıp vakit geçirdiği toplanma mekânı görevi görmekte idi.

Müdür evlerinin orta kısmında yer alan misafirhanenin yanında çay bahçesi, 1 Numaralı yüzme havuzu, tenis kortu, golf sahası mevcuttu. ⁶

“Misafirhanede her gece bir araya gelinirdi. Haftanın en keyifli zamanı ise cumartesi akşamlarıydı. Her hafta dikkat ederdik bu hafta ne giysek diye. Çünkü küçük bir topluluk günde üç defa falan karşılaşıyoruz dolayısıyla özenle hazırlanırdık misafirhanenin cumartesi gecelerine (al: Kara altından Altın Mikrofonu belgeseli).”

4.2. 1980- 2000 Yılları Arasında TPAO

1980 yılı sonrası TPAO'da bir yeni yapılandırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde bölge müdürü olarak atanan Mehmet Yamaç bu yapılanmaları: "1980 yılında Batman Bölge Müdürü oldum. Bölgenin fiziki yapısı çok kötüydü. Sitenin içinden Diyarbakır- Siirt karakolu geçiyor ve siteyi ikiye bölüyordu. Tesisler şehrin içinde kalmış, ter edilmiş bir madenci kasabası görünümündeydi. Binalar bakımsız, yollar kötü, altyapı çalışmıyor, site içi kontrol yoktu. Ben bölge müdürü olduğum zaman bu sıkıntıları ben de yaşadığım için önceden biliyordum. Öncelikle sitenin şeklinin değişmesi gerektiğine inanıyordum. İlk olarak Siirt karayolunun kaldırılması gerekiyordu. Yolu kaldırarak, Türkiye Petrolleri'ni belirli hudutlar içerisinde kontrol edilebilir hale getirdim. Lojmanların büyük kısmı MTA zamanından kalma idi. Gecekonudan bile kötü durumdaydı ve insanlar oralarda yaşamaktaydı. Bölge binası rafinerinin kullandığı binaydı. Misafirhane karmakarışık durumdaydı. Çevre tanzimi ve siteyi yenileme işleri birbirine bağlıydı. Lojmanların ve binaların tadilatına çok para harcanıyordu. İlk önce altyapıyı değiştirdik. "Taş evler" ile ilgili projeyi geliştirdim. Onları yıkarak "Çınarlı" binalarını yaptırdım. Bu yapılanmaların maliyeti tamirat paralarından daha düşüktü. Taş evlerin yerine yeni bölge binasını yaptırdım. Daha bu bitmeden, yeni misafirhaneyi "Kristal Park"ı yaptırdım. Kristal'in bulunduğu yer eskiden köydü ve bizim sınırlarımız içerisinde kalmıştı. Bu köyün su-elektrik gibi her hizmetini TPAO karşılıyordu. Araziyi satın aldık, etrafını çevirdik, tesisleri

⁶ Bu misafirhanenin ve TPAO'da numaralamada 1 numara olarak belirtilen mekânların müdür, amir, şef ve aileleri için tahsis edilmiş olduğu tüm siteliler tarafından bilinirdi. Bu açıdan 1 Numaralı misafirhane, 1 Numaralı havuz, 1 Numaralı lokal dendi mi siteliler için üst pozisyonlarda çalışan kesimin kullandıkları mekânlar algılanmaktaydı.

- ▶▶ Kapalı Spor Salonu
- ▶▶ Site Camisi
- ▶▶ Bölge Misafırhanesi
- ▶▶ Kuaför
- ▶▶ Kristal Park
- ▶▶ Botanik Bahçesi
- ▶▶ Güvenlik Kulübeleri
- ▶▶ Ekonoma şeklidir.

1980 yılı itibari ile şirket kent içerisinde geçen Diyarbakır-Siirt yolunun Belediye İmar Planlarında değişiklik yapılarak yerleşke dışına taşınması şirketin İluh ile ilişkisini daha da sınırlı ve korunaklı bir hale getirmiştir. Bu gelişme doğrultusunda çevre duvarları ve İluh ile aradaki teller ve çitler tamamlanarak TPAO sitesi sınırları daha da belirginleşmiştir. Artık TPAO tamamen korunaklı, Batman'ın içinden geçtiği büyüme döneminden bağımsız şekilde kendi içerisinde sirkülasyonları olan bir şirket kent olarak çalışmakta idi. Batman ise bu süreçte TPAO'nun çevresinde süren ağlanmaya devam etmiş ancak TPAO'nun ilk dönemlerdeki etkisinden uzaklaşarak kendi iç dinamikleri doğrultusunda gelişmeye başlamıştır. Özellikle kırsal alanın itici gücü ve Batman'da insanların iş bulma ümidi kırdan şehre göçü bu dönemde en üst düzeye çıkarmıştır. Şüphesiz bu göç hareketinde TPAO bas aktörlerdendir. Ancak TPAO'nun toplam istihdam kapasitesi yığınlar halinde gelen göçmenlerin iş ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktır. Dolayısıyla bu dönem, TPAO'nun Batman şehrini şekillendiremediği şehrin kontrolünün kayıp olarak kabul edileceği yıllardır (Alaeddinoğlu, 2011, sf:4).



Şekil 4.13

TPAO- Batman- İstasyon İlişkisi

TPAO'da önceki dönemde minimal düzeyde hizmet veren bir takım mekânlar bu dönemde yenilenmiştir. Market, misafirhane, lokal, müze..vb mekânlar, süreç içerisinde şirketin ihtiyaçları ve düzenlemeleri doğrultusunda kaldırılmış, özelleşmiş ya da başka işlevlere dönüştürülerek kullanılmıştır. Ayrıca bu dönemde yaşayanlar için TPAO imgesini meydana getiren Kristal Park, TED Koleji, Çetin gibi ek yapılar inşa edilmiştir.

Beyaz Saray (İşçi Yemekhanesi)

Günümüzde yıkılmış olsa da TPAO'da geçmişte çalışan işçiler için önemli bir yere sahip olan bu yapı, işçi yemekhanesi olarak hizmet veren bir şirket tesisidir. Hem uygun fiyatlı hem de bol çeşit yemekleri ile öğle aralarında kalabalıklaşan beyaz saray, ismini binanın form olarak ABD'deki Başkanlık Sarayı'na benzetilmesinden almıştır. Günümüzde işçi yemekhanesi yıkılıp yerine yenisi yapılmak üzere projelendirilse de işçilerin mazisinde yemekhanenin adı "beyaz saray" olduğundan, yeni binanın mimari olarak çok farklı olması ona "beyaz saray" denmesinin önüne geçememiştir.



Fotoğraf 4.12
Beyaz Saray İşçi Yemekhanesi

Petrol Ticaret

B pansiyonun yanında yer alan Petrol Ticaret, lokal ve petrol müzesi ile aynı yapı içerisinde yer almakta idi. Petrol Ticaret TPAO'luların toptancısı görevi görmekte idi. Elektronik, beyaz eşya ve türlü ihtiyaçların satışı burada gerçekleştirilmekte idi. 2000'li yıllarda boşaltılmıştır. Bir süre TPAO spor salonu olarak kullanılsa da günümüzde kapalı tutulmaktadır.

Ekonoma

Batman için ilk süpermarket görevi gören ekonoma, lojmanların arasında yerleşkenin merkezinde yer almakta idi. Ortalama 215,0 m² olup zemin kat ve 1 bodrum katından oluşmakta idi. Zemin katında erzak, gıda, temel ihtiyaçlar, konfeksiyon satışı yapılmakta idi. Bodrumu ise depo olarak kullanılmakta idi. Ürün çeşitliliği ve şirket personeline yönelik kârsız satış politikasından ötürü sadece TPAO'lular tarafından değil Batman'dan da buradan alışveriş yapmak isteyen kesim oldukça fazla idi. Ekonoma şirketin bir birimi gibi çalıştırılmakta olduğundan içerisinde çalışan personeller de TPAO'lu idi. 2002 yılında özelleştirilmiş olup 2008 yılında ise yıkılmıştır.

“Ekonomaya her kışın başında ve yazın başında yeni ürünler geleceğini bilirdik. Bu dönemlerde birkaç gün kapalı kalır, tüm market en baştan düzenlenir, günler öncesinden tüm siteye sezon açılışı haber edilirdi. Hal böyle olunca Batman’da yaşayanlar da bizi arayarak alışveriş edebilmek için ricalarda bulunurdu. Sezon açılışı yapıldığı gün tüm site ekonomaya doluşur yeni sezonun ürünlerinden ilk alabilen olmak için sıraya girerdi. Ekonomia hep marka satardı ancak hiçbir zaman personelinden fazla kâr etme derdi yoktu. Manav ile yanyana olduğundan aralarında tatlı-sert bir çatışma söz konusu olurdu. Ama ekonomaya şirketi, manav özel piyasayı temsil ederdi ve ekmeğimiz, sebzemiz dışında kalan erzağımızı öncelikle ekonomadan alırdık. (N, 48, Kadın)”

“Bizler batıdan gelen mühendisler olarak yıllık izinlerimizde memleketlerimize gittik mi orada da alışveriş yapabilecek durumlara sahiptik ancak ekonomaya bize hiçbir zaman böyle bir gereklilik hissettirmedi. Aksine bazen batıda çok pahalı olduğunu bildiğimiz bir çok şey o kadar ekonomik olurdu ki orada yaşayan ailemize, eşimize, dostumuza hediye alır buradan götürürdük (C, 57, Erkek).”

Manav (Site Market)

TPAO’da yaşayanlar için “manav” demek sadece sebze ya da meyve satışı yapan bir dükkândan öte manalar taşımaktadır. 1977 yapılan ve ekonomanın bitişiğinde yer alan yaklaşık 47 m2’lik bu dükkâna, sitede yaşayanların tüm ihtiyaçları sığdırıldığından günümüze kadar TPAO’da değişen, dönüşen ya da terk edilen birçok yapıya rağmen bugün varlığını korumaktadır. Ekonomia yıkıldıktan sonra bir süre petrol müzesinde hizmet vermiş daha sonra park restoranının tadilat sonrası markete dönüştürülüp özelleştirilmesi ile burayı devralmıştır. TPAO için manav bir telefon uzakta tüm ihtiyaçlara cevap veren şirketin kolu olarak çalışmaktadır.

Park Restoran

TPAO’da restoran olarak hizmet veren Park Restoran bahçesinde hafta sonları açık büfe kahvaltılarının yapıldığı öğle ve akşamları aktif hizmet veren bir tesistir. B pansiyonu ile aynı aks üzerinde yer alan yapı 2000’li yıllarda tasfiye

edilerek boşaltılmıştır. Günümüzde binası tadil edilerek TPAO marketine tahsis edilmiştir.



Fotoğraf 4.13

TPAO Park Restoran

Kristal Park

1989’da inşa edilen Kristal Park 90’lı yıllarda TPAO’nun simgesi olmuştur. Hem misafirhane hem de sosyal tesis olarak projelendirilen yapı TPAO’nun etkinliklerinin tümüne ev sahipliği yapan bir toplanma mekânıdır.

İnşa edildiği dönem içerisinde ana restoranlar, kafeterya, mutfak, bar, oyun salonu, müzik ve eğlence bölümü, konaklama odaları, yazlık bahçe ve pist, çay bahçesi, çocuk parkı, mini gölet mevcut idi. TPAO çalışanları herhangi bir organizasyonun olmadığı akşamlarda hep beraber ana restoranda yemek yerken, Cuma ya da cumartesi etkinlik gecelerinde müzik salonundaki aktivitelere katılmakta idi. Kristal Park 2000’li yıllara kadar doğuda bir çok ilin içerisinde barındırmadığı organizasyonları ile bölgenin en modern tesisi olarak tarif edilmekte idi. Sadece TPAO’nun değil Batman’da resmi ve idari mevki sahibi insanlar misafirlerini burada ağırlamak ve konaklattırabilmek için günler öncesinden bölge müdürlüğüne müracaatta bulunurdu. Yaz kış yoğun bir

tempo ile çalışan Kristal'de gece gündüz fark etmeksizin bir çok etkinlik gerçekleştirilirdi. Personel ailelerinin kahvaltıları, çay partileri, baloları ve müsamereleri gündüz etkinlikleri olurken, akşamları ya ünitelerin özel yemek organizasyonları ya da TPAO geceleri düzenlenirdi. TPAO gecelerinde yer edinecek personellerin oturma düzenlerine kadar belli iken, bu gecelere katılım direk bölge müdürlüğü tarafından önemle üzerinde durulan bir husustu. Cuma müzikli gecelerinde TPAO Batman Orkestrası müzik yaparken gecenin açılışını her zaman bölge müdürünü eşiyile yaptığı dans başlatırdı. O süreye kadar herhangi bir personel nezaket kurallarını aşmamak adına masadan piste çıkmazdı. Kristal Park'ın inşa ettiği bu toplumsal üretim sitede yaşayanların kendilerinde "TPAO'luluk" olarak tarif ettiği bir takım pratikleri doğurmuştur.

Kristal Park'ın içerisinde yer alan Şeref Salonu, Özel Yemek Salonu gibi birimler TPAO'da üst pozisyonda çalışan personellerin ya da Batman'da görev yapan idari yöneticilerin kullanımına tahsis edilmiştir.

Kristal Park'ın 90'larda bahçesinde yer alan mini yapay gölet TPAO'nun Kuğulu Park'ı olarak betimlenmektedir. İçerisinde yer alan kuğu ve ördekler ile gölet ve TPAO'luların serinlemek için yer edindikleri çay bahçesi yaz akşamlarının en yoğun mekânları olarak kullanılmakta idi.

2000'lerden sonra bir takım revizyonlardan geçen Kristal Park'ın göleti kaldırılıp toprak ile doldurulmuş, çocuk parkı kaldırılmış, bahçesi yeniden düzenlenmiş ve içerisinde yer alan mekânlar tadilatından geçirilmiştir. Bugün ise kısmi olarak özelleştirilen bu mekân hem Batman'a hem de TPAO'lulara hizmet verse de 90'larda gerçekleştirilen etkinliklerin bir çoğu uygulanmamaktadır.

gecelelerinin bile yerinde yeller esiyor. Orkestranın açılışı dans parçaları ile yapması, dönemin aranje edilmiş yabancı parçaları ile yavaş yavaş hareketlenmemiz ve gecenin sonunda bütün personellerin tek bir kuyruk halay oluşturması. Gece biteceği zaman çalan TPAO lokomotif dansı eşliğinde kapanışı yapmamız. Hiçbir zaman bir güne bir gün bir aksaklık, ayardan çıkma, sıkıntı yaratan durumun yaşanmaması. İnsanların hafta sonuna moralli girişi ve yeni haftaya hazırlık. Bunlar demektir işte. Burası bir bina değil burası bir tarih. Kristal o yüzden adı gibi kristal (N, 56, erkek).”

TED Koleji

1987 yılında temelleri atılan TED batman Koleji dönemin Bölge Müdürü Mehmet Yamaç tarafından kurulmuştur. Kurulum amacı personel çocuklarının yabancı dil eğitiminden uzak büyümemesi ve daha kaliteli bir eğitim alabilmesi idi. Kurulduğu dönemde personel indirimi ile yerleşkedeki çocukların çoğunun yeni eğitim öğretim mekânına dönüşmüştür. Ayrıca Batman’da yaşayan belli başlı ailelerin çocukları da erken kayıt ile TED’den yararlanabilmekte idi. TED Koleji 2001 yılına kadar orta öğretim ve ilköğretim birimleri ile birçok öğrenci mezun etmiştir. TED Batman mezunları tarafından kurulan TED Mezunları Derneği bugün dahi yılın belirli zamanlarda etkinlikler düzenlemektedir. 2010 yılından sonra özelleştirilen TED Koleji binası yerleşke dışına taşınarak eski binası yıkılmıştır.

“Sitede oturup TED’de okumak, sitenin içindeki Atatürk İlköğretim Okulu’na göre her zaman daha avantajlı bir eğitim almak demektir. O zamanlar Atatürk İlkokulu sabah 7’de ders başı yaparken biz saat 8 buçukta okula giderdik. Turuncu site servisimiz hepimizi kapının önünden toplayıp kolejin önüne bırakırdı. İkili öğretimden geçtiğimiz için öğle aralarında aynı servis ile eve döner babalarımız işyerinden, bizler ise okuldan döndüğümüz için annelerimizin hazırladığı öğle yemeğimizi yerdik. Kimi zaman bize Park Restoran’da yeme izni çıkardı böylece sınıf arkadaşlarımız ile toplaşıp öğle araları Restoran’a yürürdük. TED Koleji deyince aklımda Çarşamba günleri serbest kıyafet günlerinde tüm hepimizin heyecanı, haftada 14 saate ulaşan İngilizce derslerimiz, TED’e has ara karnelerin gergin bekleyişi, bahçesindeki anfiide oynadığımız oyunlar, tüm lojman çocuklarının bütün gün okulda, akşam

Çetin’de bir araya gelmesi gelmekte. Ha bir de TED’in maskeli baloları, İngilizce tiyatroları, kursları. Tenis öğrenirdik, melodika çalardık ve hepimizin üniforması arması Atatürk’lülere göre çok fiyakalıydı. Zaten lojman çocuğu olduğumuz için bizi sevmeyen Batman’lılar Atatürk’e giderdi. Bazen manavda bizi görüp suratımıza siz Türkiye Enayiler Derneği’ne (TED’in kendilerince açılımı) gidiyorsunuz. Babanız petrolcü enayiler diye sataşırlandı (S, 29, Bayan)”

“TED... Aklıma ilk gelen şey kapısından ilk içeri girdiğimde gördüğüm devasa tabloydu. 7 yaşındaydım ve o tabloyu benden bir önceki birinci sınıf öğrencilerinden biri çizdi sanmış, yeteneğini takdir etmiştim. Çok sonradan o tablonun Picasso'nun ünlü Guernica'sı olduğunu öğrenecektim. Kantinde yer alan Abba posterini de anmadan geçemeyeceğim. Özetle Ne Hollanda'da Waterloo'da, ne de Nazilerin bombaladığı İspanya'nın Guernica'sında büyümüş bir çocuktum, buna rağmen buna benzer bir çok kütleleşmiş eserle, çağının ötesine geçmiş sanatçılarla küçücük yaşta beni tanıştırmış kurumdur (B, 26, Kadın).”

“İngiltere’den gelen öğretmenler, yurtdışına düzenlenen seyahatler, öğretmenlere tahsis edilen şef lojmanları, TED müdürüne ünite amiri statüsünde tahsis edilen lojman. Çocuklarımızın dillerinde küçücük yaşta söyledikleri Beatles, The Doors, Cat Stevens, Cher şarkıları. Bunlar dahi TED’in önemini vurgulamak için yeter (A, 56, Erkek).”

“TED Koleji marşını söyledikçe TPAO’nun ve TED’in çocuğu olmanın üzerimize yüklediği farklılığı hissederdik. Bizler kuzenlerimizle arkadaşlarımızla bir araya geldik mi hem lojmanlı, hem TED’li çocuklardık. Ne oyunlarına dahil olabilirdik ne de onların oynadığı oyunlara hakimdik. Çoğu zaman bu yüzden anlayabildiğimiz tek arkadaşlarımız yine lojmandaki sınıf arkadaşlarımız olurdu. Bu durumun, TPAO’nun bize yüklediği o farklılığın zorluklarını yıllar sonra TED’den çıktığı liseyi dışarıda okumak için gittiğimde çok iyi anladım TED’den kalabalık sınıflar, siteden kalabalık mahalleler ve dünya. Her şey çok büyüktü. TPAO’dan çok daha büyük. Bunun üzerimde oluşturduğu o korkaklık TED’in yıllarca üzerimde oluşturduğu

şımarıklığı, lojmanlı olmanın farkını bir gecede silip götürmüştü (M, 36, Erkek)”

Çetin Kafeterya

Sahibinin adını alan bu büfe TPAO’da 5 m2 bir alanda bütün personelin tost yediği mekândır. Yaz akşamları çekirdek, çay, kış akşamları salep ile site sakinlerinin uğrak yeri olan Çetin bugün dahi TPAO’da çalışıp ayrılmış, emekli olmuş ya da taşınmış personel için akla gelen TPAO imgelerinin başında gelmektedir.



Fotoğraf 4.14

TPAO Çetin Kafeterya

“TPAO demek eğitim demek. Ben Batman’da yaşıyorum. Her sabah gelip, gece gidiyorum. Vaktimin hepsi burada geçiyor. Burada insanlar gördüm hepsi ODTÜ’lü, İTÜ’lü okuyan insanlar. Bana saygılı. Hepsi Çetin Bey derler. Burada çocuklara her hangi bir kural konulmaz ama siteli çocukları Batman’ın ortasına götür tanırırsın. Hepsinin duruşu, oturuşu, konuşması, bakışı gözüümün önünde. Hepsi şehirden farklı yetiştii. Şimdi o çocuklar Türkiye’nin her bir yerinde yönetici, patron, hoca, doktor. Ama unuttular beni. Hala TPAO dediler mi ararlar Çetin Abi diye. Burası eskiden nezihti öyle. İstanbul Florya neyse TPAO’da oydu. Bende burada bir tost çekirdek işiyle ev geçindirirdim. Ama onlara layık olmak için ne fazlasına göz diktim ne de yaptığım işin kalitesinden kaçtım. Buradaki insanlara layık olmak için en kaliteli malzemeler kullanarak yaptım hep. Bir gün onları kandırmadım. Çocuklarını bana emanet ederlerdi. Bazen çocukları ailelerinden gizli fazla abur cubur almaya gelirdi satmazdım. Bilirdim o çocuk benim de çocuğum. Biz TPAO’lularla bir aile gibiydik böyle. Batman’dan uzakta her yerden uzakta bir aile. Şimdi ise çok

değiştii yöneticiler buraya geldiklerinde zaten gideceğiz diye har vuruyor, çiçeğe saygı yok. Bütün binaları kötü kullandılar. Etkinliklerin hepsi birer birer iptal ediliyor. Eski neşeli, aile ortamı yok. (Çetin Akın, 58)”

4.3. 2000 Sonrasında TPAO ve Batman



Şekil 4.15

TPAO Yerleşim Planı, 2015

TPAO'nun şirket kent halini almasının bu yerleşkenin o dönem içerisindeki bölge müdürlerinin inisiyatifi ve yönlendirmeleri doğrultusunda belirlendiğini söylemek yanlış olmaz. Şirket içi sosyal yaşamda devlet politikalarının da etkisi göze çarpmaktadır. Özellikle 2009 yılı sonrasında TPAO, değişen yöneticiler ve benzer kamu kurum ve kuruluşlarında gerçekleşen bir takım yaptırımlardan TPAO'da etkilenmiştir. Devlet yerleşkelerinin sosyal faaliyet çerçeveleri belirlenmiş, iş odaklı çalışmaları açısından etkinlikleri azaltılmış ve bir çok birimi özelleştirilmiştir. Bu süreçte TPAO'nun korunaklı, kapalı kapılar ardındaki kültür inşası azalmaya başlarken Batman'da TPAO'dan bağımsız bir büyümeye doğru ilerlemiştir. 90'lardan sonra bölgedeki siyasi dinamikleri göç,

kadın intiharları..vs Batman'ın TPAO ile algılanan ve anımsanan imgesini kaldırıp yerine Batman kenti inşasını yerleştirmiştir. Artık Batman demek TPAO demek değildir. Ve TPAO, eski toplumsal üretim halinden sıyrılmış bir şirket kent olarak kullanılmaktadır. Bu süreçte kapılar Batman'a açılmış içerisindeki sosyal tesislerin herkes tarafından kullanımına imkan tanınmıştır. TPAO'luların da kendi aralarında gerçekleştirdikleri etkinlikler azalmıştır. Bu açıdan özellikle geçmişten bugüne bir TPAO'nun toplumsal üretimi dinamiği grafiğe dökülecek olursa, ivmenin en aza indiği süreç olarak değerlendirilebilir.



BÖLÜM 5- SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER

Sorunsal

Yapılan çalışma, TPAO'yu kapsam olarak belirlemiş, belirli zaman dilimleri arasında "mekân-toplum" ilişkilerini ele almayı amaçlamıştır. Bunu yaparken TPAO'yu beraberinde ele aldığı "şirket kent" dosyasının da sadece "işyeri-işçiverim" ilişkisinden ibaret olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu yüzden üçüncü bölümde daha net ve kapsamı belirli, şirket kent oluşumu tartışılırken, son bölümde bu unsurların da insan, toplum ve zamanla sınırlarını geçersiz kıldığı belirlenmeye çalışılmıştır.

"Mekân nedir?" sorusu son yıllarda farklı disiplinler arasında tartışılmaktadır. Mekânın iki boyutlu geometrik çerçevesini aşarak "zaman, toplum, durum, olay.." gibi değişkenlerle yeniden yorumlanması, sosyal bilimlerin sosyoloji, antropoloji ve toplumbilimi disiplinleri ile fen bilimlerinin mimarlık, coğrafya ve şehir planlama alanlarını bir araya getirmiştir. Mekânı ve zamanı dondurmak sureti ile analiz etme çalışmalarına son veren bu yöntemi aralayan Descartes, metafiziksel okumalar üzerinden tariflenen mekânların hissedilir olgular eşliğinde özgürleşebilecek alanlar olduğunu ifade etmiş böylece geleneksel bakış açısını hem genişletmiş hem de yeni bir dil üzerinden tartışmaya açmıştır (Lefebvre, 2014, 33). Bu süreçten sonra, bir apartmanın "oda"sı, bir sokağın "köşe"si, meydan, pazar, ticaret ya da kültür "merkezi" ya da kamusal bir "yer" *toplumsal mekân* kavramı ile ifade edilmiştir (Lefebvre, 2014, 47).

"Kentsellik- toplumsal süreç- mekânsal biçim" konularını anlamak, insan faaliyetinin belirli mekân kavramları ihtiyacını nasıl doğurduğunu ve günlük toplumsal süreçle mekânsal biçim arasındaki ilişkiye derinmiş gibi görünen felsefi sırları nasıl kolayca çözüverdiğini anlamamızı gerektirmektedir (Harvey, 2013, 19). Dolayısı ile başarılı bir kent stratejisi mekânsal biçim ile toplumsal sürecin aynı konuyu düşünmenin değişik yöntemleri olduğunu kabul etmektir (age, s:31). Bu durumda "mekân nedir?" sorusunun yerini "değişik insan pratikleri nasıl değişik mekân kavramlaştırmaları yaratıp kullanıyor?" sorusu alır. Bu soruyu cevaplayarak yapılan kent okumalarında izlenmesi

gereken yöntem ise hem toplumsal hem de coğrafi muhayyileyi kapsayan yeni bir okumadır (Harvey, 2013,19). İşte bu çerçevede meydana gelen yeni mekânı, Lefebvre "toplumsal bir üretim" olarak tarif etmektedir. Lefebvre'nin mekânın üretiminde işaret ettiği üretim, yalnızca ekonomik şeylerin üretilmesi anlamında bir üretim değildir. Burada, üretim, oeuvre (aura) üretmek, şehir merkezleri, meydanlar, kurumlar ya da bilgi üretmek ve dolayısıyla toplumu oluşturan her şeyi üretmektir (Elden, 2004, 98). Çünkü mekân canlıdır. Yaşar ve yaşatır. Üretir ve de üretilir. Bu, onun akışkan, değişken, karmaşık bir özü olduğuna işaret eder (Lefebvre, 1991a: 39).

TPAO Batman şirket kenti de toplumsal bir üretim olarak, şirketin kendi işletilme sürecinde değişen yöneticilerinden, ülkenin dinamiklerine değin bir çok genel tutumdan ve burada yaşayan personelin yerleşke ile ilişkilerinden etkilenecek sürekli değişmiş ve dönüşmüştür. Hatta sadece fiziksel bir değişmeden geçmekle kalmamış, aynı mekânlar aynı zaman diliminde yerleşke içinde yaşayan ve dışarıda kalan insanların zihinsel süreçlerinde de farklı algılar ile sürekli olarak değişmiş ve üretilmiştir. Bu açıdan bir mekânın zamanla değişimi ve dönüşümü onu kullanan birey ve bireyin içinde bulunduğu durum ile doğrudan ilişkilidir.

Sonsöz

Tezde, özellikle kapsamı oluşturan yerleşke ile ilişkili olarak "şirket kentler" ele alınırken, bu yerleşkelerin belli başlı ideolojik altyapılar barındırdığı üzerinde duruldu. Bunların bir çoğunun şirket verimi odaklı olduğu belirtildi. İşçiye, fabrikanın ya da şirketin bir parçası olarak üretime katkısı üzerinden yaklaşılan bu tavrın kısmen geçersiz olduğunu söylemek mümkündür. Şirketin genel kapsamda böyle bir talebi olsa da işçinin ya da çalışanın bu mekânlara kendi anılarını, arzularını ve geleceğini oturarak burayı "şirket kent" olmaktan çıkardığını söylemek mümkündür. Özellikle TPAO'da gerçekleşen kültürel üretimleri ve bu üretimlerin şirket boyutunu aşmasını bu bağlamda ele alabiliriz. Dolayısı ile tezin başında belirtilen: *"Tarihsel süreçte, özellikle endüstri dönemi sonrası belirgin bir sınıfa dönüşen "işçi" için, birbirinden farklı ihtiyaçlar ve gerekçeler doğrultusunda yaşam alanları üretilmiştir."* söylemi tezin sonunda yeniden değerlendirilecek ve geliştirilecek olursa;

"tarihsel süreçte, özellikle endüstri dönemi sonrası belirgin bir sınıfa dönüşen "işçi" için, birbirinden farklı ihtiyaçlar ve gerekçeler doğrultusunda yaşam alanları üretilmiştir. Ancak bu yaşam alanlarına, işçinin sadece şirkete hizmet etmek amacı ile kullandığı mekânlar olarak yaklaşmak, işçinin kendi geçmişini meydana getiren bu yeri işçiden bağımsız düşünmek demektir. Bu yaklaşım ile gerçekleştirilen mekân okumalarının ise, toplumsallığı hiçe sayan ve mekânı bir kaç unsurdan ibaret kılan tavırlar barındırdığını söylemek mümkündür. Mekân onu meydana getiren unsurlardan ibaret değildir. Onu kullanan, hatta kullanamasa dahi bir şekilde onunla ilişkilenen bütün dinamikler ile var olmaktadır." şeklinde ifade edilebilir.



KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA

A- KİTAP

1. Ali Cengizhan, “İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali Yerleşme ve Konut Yaşam Çevreleri”, *Fabrika’da Barınmak- Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye İşçi Konutları*, Ali Cengizkan (der.), Arkadaş Yayınları, Ankara, 2009, s. 15
2. Ali Cengizkan (der.), *Fabrikada Barınmak-Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiyede İşçi Konutları: Yaşam, Mekân ve Kent*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2009
3. Arif Aslan, *Yüz Yüze Batman Tarihi*, Batmane Yayınevi, Batman, 2015
4. Anthony Giddens, *Sosyoloji-Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*, çev. Ülgen Yıldız Battal, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2012
5. Arnold R. Alanen, *Morgan Park -Duluth, U.S. Steel, and the Forging of a Company Town*, University of Minnosata Press, Minneapolis-London, 2007
6. Bilge İmamoğlu, “Seyfi Arkan ve Kömür İşçileri İçin Konut: Zonguldak; Üzülmez ve Koru”, *Fabrika’da Barınmak- Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye İşçi Konutları*, Ali Cengizkan (der.), Arkadaş Yayınları, Ankara, 2009, s. 131
7. David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 2012
8. David Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*, çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul, 2013
9. Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, çev. Mustafa Sina Şener, Dost Yayınları, Ankara, 2012
10. Esra Akcan, *Çeviride Modern Olan Şehir ve Konutta Türk Alman İlişkileri*, Yapı Kredi Yayınları, 2009
11. Halit Edip Özcan, *Biz TPAO 1954-2006 Bir Döneme Ait Almanak*, Poyraz Ofset, Ankara, 2010
12. Halit Edip Özcan, *Fotoğraflarla Ulusal Petrol 1929-1954*, TPAO Arama Daire Başkanlığı Arşiv ve Tarih Yayınları I, Ankara, 2006
13. Halit Edip Özcan, *Ulusal Petrol 1929-1954*, Türkiye Petrolleri Arşiv Ve Tarih Yayınları, Ankara, 2006
14. Hasan Bülent Kahraman, *Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye*, Everest Yayınları, İstanbul, 2004

15. Henri Lefebvre, *Kentsel Devrim*, çev. Selim Sezer, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2014
16. Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, (Çev. Işık Ergüden), Sel yayıncılık, İstanbul, 2014
17. Italo Calvino, *Görünmez Kentler*, çev. Işıl Saatçioğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002
18. İhsan Bilgin, *Konut Üretiminin Karşılaştırmalı Analizi*, Doktora Tezi, İTÜ, 1992
19. İhsan Bilgin, *Konut Üretiminin Karşılatılmalı, Analizi*, Y.Ü. Mimarlık Fakültesi Eğitim ve Kültür Derneği Yayınları, 1992
20. İlhan Tekeli, *Sanayi Toplumu İçin Sanayi Yazıları*, Türk Tarih Vakfı, Ankara, 2010
21. John S. Garner, *The Company Town-Architecture and Society In The Early Industrial Age*, Oxford University Press, London, 1992
22. Karl Marx & Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Muzaffer Erdost, Ankara Sol Yayınları, 2008
23. Friedrich Engels, *Konut Sorunu*, çev. Güneş Özdural, Sol Yayınları, Ankara, 1977
24. Kürşat Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent*, Çizgi Yayınları, Konya, 2001
25. Leonardo Benevelo, *The Origins of Modern Town Planning*, J.Landry (trans.by), The Mit Press, Cambridge, Massachusetts, 1982
26. Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri Geçirdiği Dönüşüm ve Geleceği*, çev. Gürol Koca & Tamer Tosun, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007.
27. Louis, Wirth, “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme”, *20.Yüzyıl Kenti*, Bülent Duru ve Ayten Alkan der ve çev.), İmge Kitapevi, Ankara 2002, s. 77-146.
28. Max Weber, *Şehir-Modern Kentin Oluşumu*, Çev. Musa Ceylan, Bakış Kitaplığı, İstanbul, 2000
29. Mehmet Saner & Yücel Can Severcan, “Fabrikada Zorunlu Sorumlu Olarak Barınmak: Ankara Maltepe Elektrik ve Havagazı Fabrikası Konutları, *Fabrika’da Barınmak- Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye İşçi Konutları*, Ali Cengizkan (der.), Arkadaş Yayınları, Ankara, 2009, s. 45
30. Murat Kaya Çoban, *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyetinde Petrol Aramaları*, Poyraz Ofset, Ankara, 2009

31. Mübeccel B. Kıray, *Ereğli-Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Bağlam Yayınları, Ankara, 2000.
32. Neşe G. Yeşilkaya, *Halkevleri, İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999
33. Selim İlkin & İlhan Tekeli, *Dr. Max Von Der Porten'in Türkiye'deki Çalışma ve İktisadi Devlet Teşekkülleri Sisteminin Oluşumu*, Fierdrich Ebert Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993
34. Senem Zeybekoğlu, "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Sanayi Komplekslerinin Mekânsal Analizi: Nazilli, Kayseri, Bursa, Eskişehir, *Fabrika'da Barınmak- Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye İşçi Konutları*, Ali Cengizkan (der.), Arkadaş Yayınları, Ankara, 2009, s. 215
35. Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası*, Metis Yayınları, İstanbul, 2012
36. Stuart Elden, *Understanding Henri Lefebvre*, Continuum, New York, 2004
37. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, *İlk Elli Yıl 1954-2004*, Baskı: İmaj İç ve Dış Ticaret A.Ş. Ankara, 2005

B- MAKALE

1. Davran Eşkinat, "Ondokuzuncu Yüzyıl Tony Garnier ve Endüstri Devrimi", *Mimarlık Dergisi*, Sayı: 1971-11 (97), s. 12-20
2. Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, "20. Yüzyıl Kent Ütopyaları", *Çağdaş yerel Yönetimler*, Cilt: 1, Sayı: 3 Temmuz 2004, s. 5-21
3. Mark Gottdiener, "Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru", *Praksis* (2) 2001, s. 248-269
4. Mesut Küçükcalay, "Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçların Analizi", *SDE İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1997, S. 2 (Güz), s. 51-68
5. Nail Yılmaz, "Farklılaştırıcı ve Ayrıştırıcı Bir Mekânizma Olarak Kentleşme", *İstanbul Sosyal Siyaset Konferansları*, Cilt: 48, s. 249-267
6. Sümerbank İşçi Heyeti, "Sümerbank Fen Heyeti", *ARKİTEKT-Aylık Yapı Sanatı, Şehircilik ve Dekoratif Sanatlar Dergisi*, Cilt 1944, Sayı:1944-01-02 (145-146)
7. Uğur Tanyeli, "Mahremiyet ve Konforun Tarihi: Türkiye'de Oda", *Sanat Dünyamız*, 81, s.157-167

C- TEZ

1. Burak Asiliskender, *Cumhuriyet İlk Yıllarında Mimaride 'Modern' Kimlik Arayışı; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Y. Lisans Dersi, 2002
2. Bülent Tanju, *1908-1946 Türkiye Mimarlığının Kavramsal Çerçevesi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999
3. Oral Göktaş, *Türkiye'de Lojmanlarının Oluşumu ve Bu Oluşumun Temellendirilmesi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, 2009
4. Özlem Arıtan, *Kapitalist/Sosyalist Modernleşme Modellerinin Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Biçimleşmesine Etkileri- Sümerbank KİT Yerleşkeleri Üzerinden Yeni Bir Anlamlandırma Denemesi*, DEÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Bölümü Bina Bilgisi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2004).
5. Veda Seven Biçen, *Batman İlinin Kentsel Gelişim Evreleri*, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, 2011

D- URL

1. <http://www.pullman-museum.org/theTown/an> (Erişim Tarihi: 12.10.2015)
2. <http://brbl-archive.library.yale.edu/exhibitions/utopia/uc07.html> (Erişim Tarihi: 12.10.2015)
3. <http://www.historic-scotland.gov.uk/index/heritage/worldheritage/world-heritage-sites-in-scotland/new-lanark.htm> (Erişim Tarihi: 12.10.2015)

E- BELGESEL & FİLM

1. Toprağın Kanı, Yönetmen: Atıf Yılmaz, Yıl: 1966
2. Kara Altından Altın Mikrofonu/From Black Gold to Golden Microphone, Yönetmen: Metin Avdaç. Yıl: 2009

ÖZGEÇMİŞ

1989 Ankara doğumlu Özlem Gümüş, çocukluğunu ve gençliğini babasının içinden ötürü TPAO Batman yerleşkesinde geęirmiőtir. 2011 yılında Çukurova Üniversitesi mimarlık bölümünü tamamlamıő ve Batman'da şahsi mimarlık ofisinde aktif olarak mimarlık hizmeti vermeye başlamıştır. 2012 yılında Artuklu Üniversite'sinde Mimarlık Yüksek Lisans programına kabul edilmiştir. 2013 yılından itibaren Mardin'de ikamet etmeye başlamış olup hala aktif mimarlık hizmeti'ni Mardin'de sürdürmektedir.

